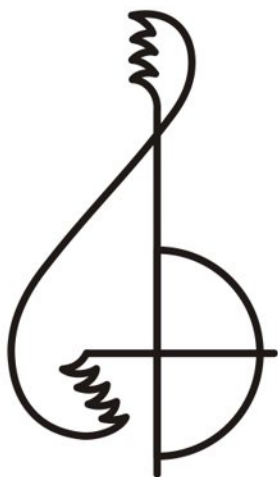




3
2009

ИРЫСПОНЫ СЫЛТОЙМÆТТÆН

Нæ зынаргъ хотæ,
Зæгъæн мах уотæ:
Æфсинтæ 'мæ æхсинтæ,
Кæлæнт уæ удтыл цинтæ!
Нæ ледитæ, нæ мисстæ,
Уæнт авддæлдзæх уæ ристæ!
Мадемуазелтæ, дамæтæ,
Фæуæнт уæ хай хæрзамæндтæ!



НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,

Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2009



РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГÆТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор
ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци
Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поззи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон
БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли, НÆКУЫСАТЫ Наирæ,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2009

НОМЫРЫ ИС:

<i>Æмдзæвгæ, æмбисæндтæ сылгоймаджы тыххæй</i>	6
--	---

НИКОЛАЙ ГОГОЛЬ: 200 АЗЫ

<i>Николай ГОГОЛЬ. Кæлæнгонд бынат. Радзырд</i>	10
<i>Скъуыддзæгтæ фыссæджы уацтæ æмæ фыстæджытæй</i>	22
<i>ХУЫГАТЫ Ритæ. Хивæнд зæрдæ. Æмдзæвгæтæ</i>	27
<i>МАЛИТЫ Хасан. Мæйрухс — ма хуры тын. Уацау</i>	30
<i>АЗАУ. Æнæсаргъ æнкъарæнтæ. Æмдзæвгæтæ</i>	58

ТЕДЕТЫ ЕФИМ: 80 АЗЫ

<i>ТЕДЕТЫ Ефим. Рæстæг æмæ сагъæстæ. Æмдзæвгæтæ</i>	61
<i>ДЖУСОЙТЫ Нинæ. Ссады дзæкъул. Радзырд</i>	72
<i>БАСИТЫ Зæлигæ. Дыууæ æмдзæвгæйы</i>	85
<i>ÆЛХЪАЦАТЫ Аслæнбег. Æртæ цыбыр хабары</i>	86
<i>АБАЙТЫ Лавренти. Фæндтæ 'мæ цард. Нывтæ</i>	87
<i>КОБЕСТЫ Зауырбег. Худæджы цаутæ</i>	93
<i>ЧЪЕРДЖИАТЫ Умархан. Этюд æмæ æцæг хабар</i>	95
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ. Джидзæлаты Анжелæйы куыстытæ	104

ЦÆРУКЪАТЫ ВЛАДИМИР: 80 АЗЫ

<i>ЦÆРУКЪАТЫ Владимир. Мысинæгтæ</i>	116
--------------------------------------	-----

ПУБЛИЦИСТИКÆ

<i>БЗАРТЫ Руслан. Ахуыргонд æмæ æхсаны кусæг</i>	131
--	-----

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

<i>САБАЙТЫ Сулейман. Хорзæй — хорз</i>	137
АРВИСТОН	146



Нывгәнәг А. Макунайге

СЫЛГОЙМАГ

(Сааша Вегрийы мотивыл)

У хъисфандырау бакаст æмæ кондæй,
рæстæгмæ уал нæфæтчиаг — йæ зæлтæ,
æмбæхст ысты, нæма 'рцыди сæ афон.

Кæсы æнхъæлмæ:

чи сарæхсдзæн, хъистæн
кæй арм уыдзæнис удыхос, кæлæн?

Æмæ кæд ахæм разыны —

йæ сæрæй

йæ к'бахы æлгътæм баризы сылгоймаг,
тæлæнтæ фесты, фарны зарæг рухсмæ
йæхигъдауæй фæивылы æрттивгæ.

Фæзыны билцъ æдзæм тары сындæггай.

Æмæ фæзары амонд æмæ уарзтыл

гуырвидауцты гуырвидауцдæр

сылгоймаг,

цæрдуд фæндыр,

йæ хъистæ цин фæтауынц

йæ сæрыхилтæй фадхъултæм нывæстæй.

ХОРЗ УС — ХУЫЦАУЫ ЛÆВАР

(Дзуттаг æмбисæндтæ сылгоймаджы тыххæй)

- Сылгоймагтæ нæлгоймагтæн сæ базыртæ акъуырынц, стæй сын уайдзæфтæ кæнын байдайынц, зæдтæ не стут, зæгъгæ.

- Нæлгоймагтæ сылгоймагтæн сæ базыртæ акъуырынц, стæй сын уайдзæфтæ кæнын байдайынц, зæдтæ не стут, зæгъгæ.

- Хуыцау нæлгоймаджы сфæлдыста æмæ уый фæстæ æнцад-æнцойæ йæ фæллад уагъта, стæй сылгоймаджы сфæлдыста, æмæ æгас дуне дæр æнцой нал зыдта.

- Сылгоймагæн мин уды ис.

- Сылгоймагтæ куы ницы дзурой, уæд дæр сайгæ кæнынц.

- Сылгоймагыл æхсæн ис æрмæст зынаргъ дуртæ.

- Хуыцау дæ æвзæр сылгоймагæй бахизæд, хорзæй та дæхæдæг дæхи бахиз.

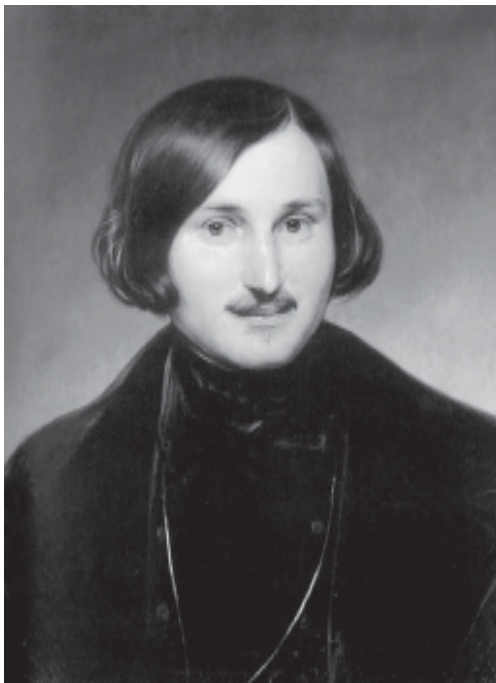


Сәумәрайсомы дидиңжытә.
Побережный Юрийы конд ныв.

- Сәнәй барасыг дә — әрәвронг уыдзынә, сылгоймагәй барасыг дә — никуыуал әрәвронг уыдзынә.
- Әнәләг ус — әнәдон быдыр.
- Фыдынд сылгоймаджы айдән дәр нә уарзы.
- Сылгоймаг хъәуккаг худәй уәлдай нәу — чи йә ныккәны, уый аккаг вәййы.
- Фыццаг ус Хуыцауәй ләвәрд у, дыккаг — адәмәй, әртыккаг — дәлимонәй.
- Сызгъәрин артәй фәлварынц, усы та — сызгъәринай.
- Сылгоймаг дәлимоны къәппәг у.
- Сылгоймагән йе 'фхәрәг — йе 'взаг.
- Сылгоймаджы фарсмә цәугәйә катыйы фарсмә цәуыс.
- Дзуттаг ус рынчынтә куы нә кәна, уәд әнәниз нәу.
- Хәдзар әмә исбон фыдәлтәй бынән баззайынц, хорз ус та Хуыцауы ләвар у.
- Нәлгоймагән йә хәдзар — дуне, сылгоймагән йә дуне — йә хәдзар.



НИКОЛАЙ ГОГОЛЬ: 200 АЗЫ



Дисы маѣ бафтыдтой («Диканькаѣмаѣ хѣстѣг хъѣуккаг изѣртѣ». — Ред.). Уый дын ѣцѣг хъѣлдзѣгдзинад, сыгъдѣг, ѣнѣаразгѣ митѣ, гѣдывад ѣмаѣ фырнымд хъуыддѣгтѣй цух... Уыцы миниуджытѣ нѣ нырыккон литературѣйы ѣнахуыр сты, нукуыма уыдысты, ѣмаѣ абоны онг дѣр маѣ чѣмы нѣма 'рцыдтѣн.

Александр Пушкин

...Гоголь йѣхи равдыста ѣвѣджиауы тыхджын ѣмаѣ бѣрзонд курдиаты хицауѣй. Цыдѣриддѣр у, уѣддѣр уал ныртѣккѣ лѣууы литературѣйы сѣргъы, поэтты сѣргъы. Рѣхджы, ѣвѣцѣгѣн, бахиздзѣни, Пушкин цы бынат ныуагъта, уырдаѣм. Рѣстѣджы бар бауадзѣм, Гоголы дарддѣры куыст цы бауыдзѣн, уый равзарын, ныр та нѣ зѣрдиагѣй фѣнды, цѣмаѣй уыцы ѣмбисонды курдиат бирѣ рѣстѣг ѣрттива нѣ литературѣйы арвыл, цѣмаѣй йѣ куыст уа йѣ хъаруыы ѣмбѣрц.

Виссарион Белинский

Николай ГОГОЛЬ

КÆЛÆНГОНД БЫНАТ

*Æцæг хабар,
радзырдта йæ ...счы аргъуаны кусæг*

Хуыцауыстæн, нырмæ дæр сфæлмæцыдтæн йæ дзурынай! Æмæ йæ уæдæ æнцон хонут? Ай-гъай дзы фæзæрдæцъæх уыдзынæ: дзур æмæ йæ дзур, ноджы ма дæхи дæр ма фæтылиф кæнай! Фæлæ та цæй, кæд уæ афтæ тынг фæнды, уæд æй радзурдзынæн, æцæг, мæ хуыцау ме 'вдисæн, фæстаг хатт. О, мæнæ сымах дæр афтæ куы загътат, ома, дам, куыд дзурынц, уымæ гæстæ лæджы бон у дæлимонны кæлæнты ныхмæ фæлæууын. Уый, чи зоны, афтæ дæр уа: бæстон куы ахъуыды кæнай, уæд зæххыл цынæ 'рцæуы... Æрмæст уыдæттæ æндæр искæмæн дзурут. Сайынвæд дæ куы скæна дæлимон, уæд дæ, хуыцауыстæн, цæхджын сайд фæкæндзæн, афæливдзæн дæ! Ныр ма, уæ хорзæхæй, уæ хъус æрдарут: æдæппæтæй нæ фыдæн цыппар уыдыстæм. Æз мæ тæккæ сонтæй. Цыдаид мыл иуæндæс азмæ æввахс; нæ, мæнг зæгъын, иуæндæс нæ: мæнæ цыма абон уыд, афтæ йæ хъуыды кæнын — мæ цыппæртыл адугъ кæнон æмæ куыдзау срæйон, зæгъгæ, куыд барæвдз кодтон мæхи, афтæ мыл мæ фыд фæтътæлланг ласта, йæ сæр додойгæнæгау тилгæйæ: «Ай-йæй, Фома, Фома, ныр дын хъуыддаг бакæнын афон у, ды та æнæдомд хæргæфсау сæлхæр митæ кæныс!»

Нæ фыдыфыд дæр ма уæд æгас уыд, стæй уæрагæй дæр нырма фаг фидар — мæрдты бæсты йæ коймæ æхцонæй схыхъхытæ кæнæд. О, æмæ-иу йæ зæрды исты куы æрæфтыд, уæд...

Ныр афтæмæй сымахæн хабæрттæ куыд чындæуа? Уæ иу æнæхъæн сахат пецы цæхæрæй йæ лулæйæн зынг райсын фæлвары, уæ иннæ цæмæндæр йæхи къæбицы чъылдыммæ байста. Уæд цы 'рцыд? Тыхбегара уыл куы нæй, уæхæдæг мæ куы бакъуымы кодтат. Кæд хъусут, уæд хъусут, науæд дæр...

Рагуалдзæджы нæ фыд Хъырыммæ тамако уæй кæнынмæ аласта. Æцæг мæ зæрдыл дзæбæх нал лæууы, дыууæ æви æртæ уæрдоны барæвдз кодта, уый. Уæд ма тамако хорз аргъ иста. Йемæ не 'ртæаздыд æфсымæры дæр акодта, уадз æмæ, дам, сæудæджергæнæджы дæсныадмæ чысылæй фæзæрдæргъæвд уа. Хæдзары ма мах цалдæрæй баззадыстæм: нæ фыдыфыд, мад, æз, мæ иу æфсымæр, стæй ма мæ иннæ æфсымæр.

Фыдыфыд фæндаджы былтыл ныссагъта харбыз, неси, нас æмæ алы лыстæг халсартæ. Йæ цæрæнуат дæр уырдаем аивта, мусонгмæ; мах дæр уырдаем акодта, цæмæй сыррдонцъиутæ æмæ гæркъæрæгты хуымтæм æмгæрон нæ уагътаикккам, афтæ дзырдгондæй. Æмæ ома уыцы куыстæй не сæфт уыдтам? Ахæм бон-иу скодта, æмæ-иу джитъритæ, неситæ, булчытæ, хъæдындзтæ, хохаг хъæдур уыйбæрц бахордтам, æмæ-иу, хуыцауыстæн, дæ гуыбыны цыма уасджытæ уасыдысты.. Стæй хæдзарæн пайдайаг дæр уыд, пайдайаг нæ цæхæрадон: фæндаггон адæм дыууæрдæм тыннывæндæн кæнынц, æмæ сæ алкæй дæр фæнды харбыз кæнæ несийæ йæхи хорз фенын. Уæдæ нæ алыварс хъæутæй дæр æрбампъухынц чи æйчытæ, чи кæрчытæ, чи гогызтæ халсартæй баивынмæ. Тæригъæд уыдаид нæ цардæй рахъаст кæнын.

Фыдыфыдæн та-иу æппæтæй æхсызгондæр уый уыд, æмæ-иу сæудæджергæнджыты уæрдæттæ æрвылбон иу дæс æмæ дыууиссæдзæй къаддæр кæй нæ уыдысты. Ноджы цардвæлтæрд адæм: хабæрттæ кæнынмæ сæ исчи бавдæлд, уæд хъустæ фест, цы дæ, уымæй. Дадайæн та æндæр хорз ма ракæн — мæнæ сыдæймæлæг лæджы хъæбынтæй куы хынцай, уыйау-иу цин кодта. Стæй-иу се 'хсæн йæ рагон зонгæтæн дæр æнæ разынгæ цы уыд; йæ ном йæ разæй кадгæнгæ кæмæн цæуы, ахæм лæгæй базæронд дада. Гъемæ ма уæ цæстытыл ауайæд, сæ кæрæдзийы уынд бæрæгбонау кæмæн у, уыцы зæрæдтæ куы сæмбæлой, уæд куыд æмæ цы уыздæн, уый: тара-бара, хъуыды ма йæ кæныс,

дæ зæрдыл ма лæууы, уартæ уæд æмæ уæд, уым æмæ уым куыд уыд... цы диссаг уыд... Æмæ раивылдзысты сæ мысинæгтæ, æмæ кæдыккон хабар не 'рымысдзысты, кæдыккон!..

Ацы цау та, раст цыма тæккæ абон æрцыд, уыйау ирдæй лæууы мæ цæстыты раз. Хур ныгуылæнмæ фæуырдыг кодта, дада хуымтыл зилы æмæ насты сæртæй мæнтæджы сыфтæ исы — сæумæйæ сæ ахæмтæй бамбæрзы, цæмæй бонрæфты араугæ хурмæ ма сфæлвых уой, уый тыххæй.

— Кæс-ма, Остап, — дзурын æз ме 'фсымæрмæ, — дæлæ сæудæджергæнджытæ ссæуынц...

— Алæ-ма, кæм сты, кæ? — фæрсы мæ дада, йæхæдæг иу дынджыр несийыл цыдæр нысангонд скодта, махæй йæм хæрынмæ мачи бацыбæл уа, зæгъгæ — фæдзæхст у, ома...

Æз нæ фæрæдытæн: фæндагыл æцæгæй дæр кæрæдзи фæдыл ныххал сты æхсæз уæрдоны. Сæ разæй цыдис урсрихи лæг. Æмæ ма йæ мах цурмæ иу дæс санчъехы бæрц хъуыдаид, афтæ æрлæууыд, салам радта:

— Дзæбæх мын куы уаис, Максим! Мæнæ Хуыцауы фæндæй кæм сæмбæлдыстæм!

Дада дзурынмæ фæгæрз:

— Сæрæгас ут сымах дæр, сæрæгас! Уæ хуыцауы хатырæй, кæцæй фестут? Болячкæ дæр ам ис? Дзæбæх у, дзæбæх, ме 'фсымæр! Мæнæ хайрæджыты бæхтæрджытæ! Уартæ куы стут æмхуызонæй дæр: Крутотрыщенко дæр! Печерыця дæр! Ковалек дæр! Стецько дæр! Æгас цæут! Уæуу мæнæ! Уый дын гъе! — Æмæ хъæбыстæ æмæ баты рад ралæууыд.

Галты суæгъд кодтой æмæ сæ хизынмæ ауагътой. Сæ уæрдæттæ фæндагыл базадысты, сæхæдæг мусонджы раз цæлхдымбылæй рабадысты æмæ сæ сурдымæнты фæздæг скалдтой. Фæлæ, ныхæсты бын куы фесты, уæд сæ лулæтæм дæр нал æвдæлд — кæд сын æрмæстдæр фæйна иуы бантыст бадымын...

Фæсхæрд сын дада буцдæрæн фæйна несийы рахаста. Алчи дæр æй йæ цуры æрæвæрдта æмæ йын йæ цъар чысыл кардæй стигъы (се 'ппæт дæр хæтæнты ауадысты, цардæууæрст уыдысты æмæ йæ зыдтой, дунейыл цы æмæ куыд кæнгæ у, уый — гæнæн ис, æмæ сæ тæккæ ацы сахатыл æлдары фынджы уæлхъус куы рабадын кæнай, уæд дæр нæ фæкъæмдзæстыг уыдзысты, алцы дæр кад æмæ радыл кæндзысты!) О, æмæ сæ неситæ куы бастыгътой уыцы биноныгæй, уæд сæ се 'нгуылдзтæй

фæхуынчътæ кодтой æмæ сын сæ дондзарв банызтой, стæй сæ чысыл хайгай лыг кодтой æмæ сæ хордтой.

— Сымах та, сæрæнгуырдатæ, уæ дзыхтæ цы ныххæлиу кодтат? — фæрсы нæ фыдыфыд. — Кафгæут, куыдзы хъæвдынтæ! Кæм ис дæ уадынзгонд, Остап? Гъа-ма, æрцæгъд-ма дзы хъазахъхъаг кафты цагъд. Фома, хæрдмæ хау! Гъе афтæ, гъе!

Уæд æз мæ тæккæ уæнгрог цæрдæгæй уыдтæн. Науæд мын æлгысты фæуой зæронды бонтæ, кæд лæг йæ къах нывыл айсынæн дæр нал у, уæд! Ныр ма цæй кафт æмæ цæй æндæр — мæ къæхтæ каубыдау фæвæййынц, фæкæлынц. Дада нæм, сæудæджергæнджыты æхсæн бадгæйæ, æнцад фæкаст, стæй дын æм кæсын, æмæ йæ къæхтæ иу ран нал лæууынц, бынат нал арынц сæхицæн, раст ын сæ цыма исчи раиваз-раиваз кæны, уыйау.

— Кæс-ма йæм-иу, Фома, — райдыдта Остап, — цыма нæ зæронд хæррæгъæн йæ зæрдæ кафын не 'рцагурид!

Æмæ куыд æнхæлут? Фома йæ зæгъинаг æххæст нæма загъта, афтæ зæронд æрхъæцмæ дæр нал бахъæцыд, æрфæндыд æй, — цы зын бамбаринаг у, — йæхицæй фæндаггæттæн раппæлын.

— Искуыдæр ма, хæйрæджыты цот, исчи афтæ фæкафы? Кафгæ мæнæ афтæ фæчындæуы! — загъта нæ фыдыфыд, йæ къæхтыл уырдыг алæугæйæ, йæ къухтæ размæ райтынг кæнгæйæ æмæ зæхх йæ зæвæттæй æркъуыргæйæ.

Цы загъдæуа, ницы зæгъдзынæ йæ кафтæй, суанг ма æлдæры бинойнагимæ дæр сфидыдаид. Мах иуварс алæууыдыстæм, æмæ зæронд хæррæгъ, джитърийы хуымы æмварс цы лæгъз бынат уыд, уым дæрдтыл æрзылд кафгæ-кафын. Фæлæ дын мæнæ куыддæр уыцы лæгъз фæзуаты астæумæ бахæццæ æмæ йæхи цыдæр æнахуыр схъиудтытæм æрцæттæ кодта, афтæ... Йæ къæхтæ йæ коммæ нал кастысты! Уый дын гъе! Уый цавæр бæллæх уа? Дзыхъхъынногæй та расирдта, бахæццæ та бæрæг астæумæ — нæу йæ къах айсын йæ бон, нæу æмæ нæу, цы дæ фæнды, уый кæн! Йæ къæхтæй хъæдын къæхтæ рауад! «Уый та дын дзы дæлимоны æлгыст бынат, уый та дын дзы иблисы кæлæнтæ-хинтæ! Хъазтхалæг — гæбæр дымæг нæу, нæ, фæлæ адæмы цыфыддæр знаг!»

Мæнæ бынтыбыны худинаг кæны фæндаггæтты цæсты. Ракафыд, расирдта та, сæмдзæгъд кодта йæ къæхтæй зæххыл, æрцæлхытæ ласта — кæсынтыл æм фестæм æмхуызонæй; бахæццæ та мæнæ фæзгонды бæстастæумæ — нæй, ницуал та

йын æнтысы, цæй кафт æмæ та ма цæй æндæр! Æмæ — фæцис!
— Æ, фæлдурæдждын сайтан! Дæ хурхы æмбыд неси
ныссæдзæд æмæ фæхуыдуг у! Уæд та, куыдзы хъæвдын, чы-
сылæй куы фæхъуыдаис де 'мгæрттæй!

Мæнæ мын зæрондæй мæ худинаджы хал куыд схауын код-
та, цъаммар!..

Æмæ дын æцæгæй дæр чидæр йæ чъылдыммæ куы схудид.
Цæхгæр æм фæзылд — нæдæр нæ цæхæрадон нал ис, нæдæр
сæудæджергæнджытæ, ничиуал æмæ ницуал; йæ алыварс ай-
дагъ быгъдæг быдыр!

— Ссс... уый дын гъе! Мæнæ диссæгтæ æмæ æмбисæндтæ!

Æдзынæгдæр ахъахъхъæдта — а-гъа, бынтон æнæзонгæ йын
цыма нæу ацы бæстывæрд: иувæрсырдыгæй хъæд, хъæды фале
цæвæрдæр хъил хæрдмæ фæцыд æмæ арвы сныхст. Мæнæ
бæллæх! Уый, сауджыны дыргъдоны цы бæлондон ис, уый куы
у! Иннæрдыгæй фарс дæр цыдæр фæныкхуызæй зыны; ным-
дзаст æм: зылды писыры мусуат. Мæнæ йæ кæм æрбалæууын
кодта æвæтчиаг чидæр-цыдæр! Аразил-базил кодта дада æмæ
къахвæндагыл бафтыд. Арвыл мæй нæй, йæ бæсты æврагъы
астæуæй æрттывта урс стъæлф. «Сомбон тыхджын дымгæ
сыстдзæн!» — ахъуыды кодта дада. Кæсы, æмæ дын уартæ къах-
вæндагæй чысыл фалдæр кæйдæр ингæны обауыл сойын цы-
рагъ ссыгъд.

— Мæнæ цытæ уынын мæ цæстæй! — дада фæлæууыд æмæ
йæ къухтæ йæ комдæлы сæрмæ фæбыцæу кодта, дарддæр кæсы:
сойдзырагъ ахуыссыд, уый хыгъд дæрддзæф æмæ ноджы
дæрддзæфдæр æндæртæ ссыгъдысты. — Æмбæхст хæзнатæ! —
ныхъхъæр кодта дада. — Цыфæнды хæснаг дæр кæнын, уым
кæйдæр сусæг æварæнтæ кæй сты, уый тыххæй! — æмæ йæ къух-
тыл æртутæ кæнынмæ куыд бахъавыд, къахын райдайон, зæгъгæ,
афтæ йæ фæхъуыды кодта: нæдæр æм бел куы нæй, нæдæр
къахæн! — Цы загъдæуа, ницы зæгъдзынæ, фæлæ йын айдагъ йæ
зæлдæ — йæ нæудзар куы сисай, уæд ын, чи зоны, æмæ уымæй
фылдæр нæ хъæуы — мæнæ ис йæ уд, йæ дзæцц! Фæлæ хуыздæр
гæнæн нæй, æмæ йæ уæд та ацы бынат исты хуызы фæбæрæг
кæнын хъæуы, уый фæстæ йæ куыд базона, афтæ!

Æмæ уаддымгæ цы бæласы къабуз асаста, уый æрбахæр-хæр
кодта æмæ йæ, сойдзырагъ цы ингæныл сыгъд, ууыл бафæлдæх-
та. Æмæ къахвæндагыл фæраст. Æвзонг тулдзбын хъæд

фæтæнæг; мæнæ фæрсырдыгæй кæйдæр каубыд гæрæнтæ. «Нæ загътон, нæ! — ахъуыды кодта дада, — ай сауджыны дыргъдон у, загъгæ. Каубыд гæрæнтæ дæр уый сты; ныр нæ цæхæрадонмæ дæр верстæй фылдæр нал баззад».

Æнафонты æрбаздæхт хъæмæ, хъæбынтæ хæрын дæр нал бакуымдта. Остапы райхъал кодта æмæ йæ æрмæстдæр уымæй бафарста, фæндаггæттæ, дам, кæд аивгъуыдтой. Стæй кæрцы йæхи батыхта. Остап æй фæрсынтыл схæцынмæ куыд хъавыд, афтæ йын дада фæкодта:

— Мацæмæй мæ фæрс, Остап, — загъта йын, йæхи æнгомдæрæй кæрцы банордгæйæ, — ма мæ ракъах-бакъах кæн, науæд дæ сæр сурс уызæн! — Æмæ афтæ ныххуыр-хуыр кодта, æмæ хуымтæм цы сырдонцъиутæ бахъав-бахъав кодтой, уыдон удаистæй фæйнæрдæм ныппæррæст ластой, фæлæ ма дын уымæ хуыссæг æмгæрон цыд! Дзырд дæр ыл нæй, нæ фыдыфыд йæхæдæг дæр хин æмæ кæлæн уыд, мæрдты дзæнæты бадæд Хуыцауы хатырæй! Цыфæнды цъысымæй дæр-иу æвыдæй раирвæзт. Хатгай та-иу ахæм зарæг ныццæлхъ ластайд, æмæ-иу дæ былтæ æхсыдтаис фырдисæй.

Куыддæр дыккаг бон фæизæргæрæттæ, афтæ йæ куырæт скодта, æрбабаста йæ рон, йæ дæларм фæцавта къахæн æмæ бел, дурын къусы дзаг нозт ныххырхта, йæ уæлдзарм худ арф æрсагъта, ныссæрфта йæ былтæ куырæты фæдджийæ æмæ йæ ных коммæ сауджыны дыргъдонмæ сарæзта. Фæсте фæуагъта каубыд æмæ дæлæмæдзыд тулдзын хъæд. Бæлæсты æхсæнты здухгæ-здыхгæ уайы къахвæндаг, стæй быдырмæ ахизы. Æнхæлдæн, уыцы къахвæндаг у. Рацыд быдырмæ — кæд æй йæ цæстытæ нæ сайынц, уæд зноны бынат у: уартæ бæлондон дæр хæрдмæ нысхæл, æцæг мусуат никæцæй зыны. «Нæ, ай уыцы бынат нæу. Уый, цыдæриддæр у, уæддæр чысыл фалдæр цыма ис, æмæ, æвæццæгæн, фæстæмæ мусмæ раздæхын бахъæудзæн!»

Раздæхт фæстæмæ, йæ фæндаг æндæруылты дары — мус æм разынд, фæлæ бæлондон нæй. Ногæй та фездæхт æмæ, бæлондонмæ хæстæгдæр куыд уа, ууыл архайы — мусуат амбæхст. Ноджы ма фыддæрагæнгæнæгау сæлфынæгæй уарын райдыдта. Ногæй та мусуатыздæм азгъордта — бæлондон æрбацыдæр; уыйырдаг куыд фездæхт — мус зæххы скъуыды аирвæзт!

— Гъемæ кæд афтæ у, Хуыцауы налат сайтан, уæд дæ хъæбулты макуал фен!

Уарын къяртайæ калæгау фемæхст. Æмæ уæд дада дæр йæ ног цырыхъхытæ феппæрста, кæттаг хъуымацы гæппæлы сæ батыхта, куыд нæ йын баудæсой æмæ ныззылын-мылынтæ уой, афтæ æмæ дугъ радта — æлдары саргъы бæх ма цы тардта уый цур! Зыбыты донласт ныццис, афтæмæй халагъудмæ æрбабырыд. Кæрцы та банорста йæхи æмæ уынæргъы, хъярзы, хайрæджытæн амæй ай хуыздæр арфæтæ мысы — мæ хъусты кæронæй дæр ахæм дзаджджын æлгъыстытæ никуы фехъуыстон. Æргом ыл сæттын: боныгон æрцыдысты мæ хъустыл, зæгъгæ, уæд мæ цæсгом фырæфсæрмæй артау ссыгъдаид...

Дыккаг бон куы райхъал дæн, уæд æддæмæ радардтон мæ сæр: дада, цыма æппындæр никæд ницы æрцыд, уыйау харбызтыл зилы æмæ сæ мæнтæджы сыфтæй æмбæрзы. Сихор куы кодтам, уæд та йыл дзых базад, мæ хæдкæстæр æфсымæрмæ æртхъирæнтæ кæны, фæлæуу, æз, дам, дæ кæрчытыл куы нæ баивон нæ харбызты бæсты. Хæрд куы фæцис, уæд фæйнаджы гæбазæй цыдæр дзæгъындзæг сарæзта æмæ йыл цæгъдын райдыдта, махæн та хъазынæн иу фыдыздыхтытæ неси радта, мæнæ, дам уын ай та туркаг калм, зæгъгæ. Ныр æз ахæм неситæ никуал фæдтон. Йæхæдæг куыд дзырдта, афтæмæй йæм цыма сæ мыггаг дард кæцæйдæр æрбафтыд...

Фæизæргæрæттæ, афтæ уæлæнгæйтты цыдæртæ ахордта, бел райста æмæ, æрæгмæ чи сцæттæ ваййы, ахæм настæ садзынмæ ацыд. Кæлæнтæгонд бынаты рæзты фæцæйцæуа æмæ ма ралгъита, уымæн гæнæн нæ уыд — цы хуызы дын хъуамæ баурæдтаид йæхи? Æмæ мæстæлгъæдæй загъта: «Фæлдурæджджын бынат чи у, уый!» Кафгæйæ æндæрабон йæ къæхтæ йæ коммæ кæм нал кастысты, тæккæ уыцы ран зæхх мæстæйхæлгæйæ белæй æрриуыгъта. Æмæ та дын йæ алыварс уæды быдыр фегуыр: иуырдыгæй та уæллоз фæцыд бæлондон, иннæрдыгæй уартæ мусуат æнцад лæууы. «Цы хорз у, мемæ бел кæй рахастон, уый! Мæнæ къахвæндаг дæр! Мæнæ ингæн дæр, кæм уыд, уым баззад. Уартæ йыл уыцы къабуз дæр фыццагау фæлдæхт у! Сойын цырагъ дæр уæдæ уартæ æнæмæтæй йæхицæн судзы! Æрмæст та сайды куы нæ фауин, фæлывды...»

Уæзбын згъордæй атындзыдта размæ, бел бæрзонд систæйæ, раст дзы цыма, хуымтæм цы хуы баирвæзт, уый рагъыл ахъазæг æрцæуинаг уыд, уыйау. Æмæ ингæнмæ хæстæг дзыхтлæуд фæкодта. Сойдзырагъ ахуыссид; ингæныл стыр дур фæлдæхт

— кæрдæджы бын фæуыдзæн рæхджы». «Ацы дур уæлæмæ сисинаг у!» — ахъуыды кодта йæхинымæр дада æмæ йын йæ алыварс къахын райдыдта. Мæнæ цы егъау разындис æлгъыстаджы дур! Фæлæ дзы ам дæр, чи фæтæрса, ахæм лæг нæй — æмæ, йæ къæхтæ фидардæр æрсадзгæйæ, йæ тых, йæ бонæй схæцыд дурыл æмæ йæ иуварс асхуыста. Йæ гыбар-гыбур ма дæлбыл кæмдæр фæцыд. «Рагæй дæр дæ фæндаг уырдам уыд! Ныр мын хъуамæ зынгæ фенцондæр уа».

Дада йæ фæллад уадзынмæ фæцис, тамакодарæн чысыл дзæкъулгонд систа, йæ армьдзыхъхъы дзы æркодта иу тæпп æмæ йæ фындзмæ схæссиног куыд уыдис, афтæ дын йæ хæдсæрмæ «æх-хи», зæгъгæ, чидæр ахæм тынг æрæхснырста, æмæ бæлæстæ фæтасыдысты, зæронды цæсгом та тамакойæ айдзаг.

— Ды та иннæрдæм, æнæджелбет, иугæр дæм æхснырсын кæд цæуы, уæд! — мæстæлæгъæдæй ма фæкодта дада, йæ цæстытæ сæрфгæйæ. Йæ алыварс акаст — никуы ничи. — Нæй, нæ уарзы, куыд уынæм, афтæмæй хæйрæг тамако! — дзырдта дарддæр, дзæкъулгонд йæ роны æмбæхсгæйæ æмæ белмæ бавналгæйæ. — Бынтон æдылыдзæф у, æндæра ахæм тамако нæдæр йæ фыдыфыд, нæдæр йæ фыд сулæфыд искуы!

Къахынмæ февнæлдта æмæ — зæхх фæлмæн, хæрог, бел раст йæхигъдауæй афардæг вæййы. Мæнæ цæйдæр хъыррыст фæцыд. Скалдта зæхх æмæ аг ауыдта.

— Æ-æ, мæ цæсты рухс, мæнæ кæм дæ! — бацин кодта зæронд æмæ аджы бын бел бацавта.

— Æ-æ, мæ цæсты рухс, мæнæ кæм дæ! — сцъыс-цъыс кодта тæхгæ маргъы бырынкъ, аг æркъуыргæйæ.

Зæронд иуварс алæууыд æмæ бел феуæгъд кодта йæ къухтæй.

— Æ-æ, мæ цæсты рухс, мæнæ кæм дæ! — æруасыд бæласы цъуппæй фыркъайы сæр.

— Æ-æ, мæ цасты рухс, мæнæ кæм дæ! — ныббогъ ласта арс, йæ мукъу бæласы фæстæйæ радаргæйæ.

Дадайыл ризæг бахæцыд.

— Ай цы замана у, дæ дзыхæй иу дзырд куы схауа, уæд уый дæр тæссаг у! — бахъуыр-хъуыр кодта йæхимидæг.

— Ам дзырд дзыхæй суадзын тæссаг у! — сцъыс-цъыс кодта маргъы бырынкъ.

— Тæссаг у дзырд дзыхæй суадзын! — бауасыд фыркъайы сæр.



Гоголы цыртдзæвæн Мæскуыйы. Фрагмент.

- Дзырд дзыхæй суадзын! — ныббогъ ласта арс.
- Хым! — загъта дада æмæ йæхæдæг фæзæрдæтахт.
- Хым! — сцъыс-цъыс кодта бырынкъ.
- Хым! — бауасыд фыркъа.
- Хым! — фæцыд арсы богъ-богъ.

Тæрсгæ-ризгæйæ йæ мидбынаты æрзылд зæронд: о ме сфæлдисæг, мæнæ цы æхсæв ис! Нæ стъалытæ зынынц, нæ мæй; бæстæ æнæбын дзыхъхъытæ; йæ тæккæ сæрмæ æрцауындзæг егъау къæдзæх æмæ йыл мæнæ æрфæлдæхдзæн! Æмæ йæ цæсты-тыл уайы зæрондæн, цыма йæм хохы фæстæйæ кæйдæр хæмхуттæ сæ цæст ныкъулынц; æллæх-бæллæх, йæ фындз — куырдадзы куынц; фындзыхуынчъытæ — фæйна къæртайы дзаг дæр сæ дон аскъæр; былтæ, хуыцауыстæн, дыууæ сугæттæн къодахы; йæ сырх цæстытæ сæ къуырфытæй ныхмæ сбырдыс-ты, ноджы ма йе'взаг дæр æддоз раласта æмæ йæ мæстæй мары!

— Хæйрæджы амæддаг фæу! — загъта дада, аг аппаратæйæ.
— Гъа, æхцатæ дæр дæу фæуæнт! Ахæм ма дзы зæрдæхæццæгæнæн хæмхуттæ уыдзæн! — æмæ куыд афæнд кодта, мæхи ардыгæй тагъддæр куы айсин, зæгъгæ, афтæ йæ алыварс ахаста йæ цæст æмæ фæфæстиат, бæстæ та, фыццаг цы уыд, ногæй ахæм кæй у, уый фæфиппайдта. — Уый мæ æрмæстдæр тæрсын кæны, тæрсын, уыцы æвæтчиаг чидæр-цыдæр!

Æмæ та архайы агимæ — нæй, дзæгъæл фыдæбæттæ йын сты, æгæр уæззау у! Цы чындæуа? Ам æй уæдæ куыд ныууадза? Гъемæ та йыл, йе 'ппæт тыхтæ-хъарутæ дæр æрбамбырд кодта, афтæмæй дыууæ къухæй æрхæцыд.

— Гъа-ма, уыциу хæст, уыциу риуыгъд! Иу хатт, иунæг хатт ма! — æмæ йæ фæуæлбыл кодта! — Оф-ф! Ныр тамако зæрдæйы фаг сулæфын дæр æмбæлы..

Систа йæ тамакодон; æрмæст, йæ армы дзы æркæныны размæ йæ фæйнафарс ахъахъхъæдта, стæ-ма, хæстæг ничи ис, зæгъгæ; цъиуызмæлæг дæр нæй; фæлæ йæм уадидæгæн афтæ сдзырдта йæ зæрдæ, цыма уартæ бæласы къуындзихæн йæ тыхулæфт ссыд æмæ футтытæ кæны, йæ хъустæ дæр цыма фæбæрæг сты, йæ сырх цæстыты туг æнхъызы; йæ фындзыхуынчъытæ ныппака сты, йæ фындз дæр скатай æмæ мæнæ ныртæккæ æрæхснырсдзæн. «Нæ, нæ улæфын тамако, — сфæнд кодта лæг æмæ йæ дзæкъулгонд фæстæмæ бафснайдта, — иблис та

мын дзы мæ цæстытæ байдзаг кæндзæн». Фæлæбурдта агмæ æмæ адугъ кодта, цы йæ бон уыд, уымæй. Фæлæ йæм афтæ кæсы, цыма йын йæ къæхтæ фæстæрдыгæй уистæй цыччытæ чындæуы... «Æй-йæй, æй-йæй», — зæгъгæ, кодта зæронд, æрмæст йæ дугъ нæ уадзы, рæвдздæр згъорыныл ма хъары йæхи, æндæр. Æмæ сауджыны дыргъдонмæ куы ныййрвæст, æрмæстдæр уæд фæлæууыд йæ улæфт суадзынмæ.

«Кæдæм та фæцыдаид нæ фыдыфыд?» — фæсагъæссаг стæм мах, иу æртæ сахаты бæрц æм куы фенхæлмæ кастыстæм, уæд. Хъæуæй нæм уартæ кæд æмæ кæд ссыд нæ мад — дурыны дзаг нын тæвд хъæбынтæ схаста. Фыдыфыд зынæг та нæй æмæ нæй. Æндæр гæнæн нал уыд махæн дæр æмæ нæхæдæг балæу-уыдыстæм æхсæвæр хæрыныл. Мад фæсхæрд дурын ныхсадта æмæ йæ цæстæнгас алыздæм ахаста, уæдæ æхсæнтæдон кæдæм акалон, зæгъгæ: алырдыгæй дæр биноныг куыст хуымтæ. Ныр дуне хуыдалынг. Æвæццæгæн, куыфæн ацы фыдуæгтæй исчи йæ фæсте бамбæхст æмæ йæ размæ схойы...

— Гъемæ йæ хъуыддаг раст: æз дæр дзы æхсæнтæдон бакалдзынæн! — бацин кодта мад æмæ йыл басæххæтт ласта судзгæ тæвд æхсæнтæдон.

— Уауу! — цæйдæр бæзджын хъæлæс ныццарыдта.

Мад кæсы, æмæ — зæронд. Чи йын цы зыдта! Хуыцауыстæн, не 'ппæт дæр æй куыф фенхæлдтам. Сæттын ыл, кæд нын цыдæр азиماغ хъуыддаг уыд, уæддæр нæ худын нæ баурæдтам — æмæ куыд нæ уыд худæг та, куыд нæ: зæронды урс сæр æхсæнтæдонæй баудæст, алырдæмты йыл харбыз æмæ несийы цъæрттæ æрзæбултæ сты!..

— Нæ йæм кæсыс ацы хæйрæджыты цæдисон сылгоймагмæ! — загъта дада, йæ сæр йæ фæдджийæ сæрфгæйæ. — Куыд мæ сарыдта, цыма йын цыппурсæн нывондаг хуы дæн, уыйау! Фæлæ уæ бон ныккалат, лæппутæ, ныр уын фаг уыдзæн æхца къала-цитæ æмæ къренделитæн дæр! Ныр, куыдзы хъæвдынтæ, амæй фæстæмæ цæудзыстут сызгъæринцæппузырджын дари фæлысты. Кæсут-ма, кæсут, ардæм-ма кæсут, цы уын æрбахаста уæ дада, уымæ! — æмæ аг сыгом кодта.

Æргом-ма зæгъут, цы фенхæлдтат, бæстон ахъуы-дыгæнгæйæ, мæнæ дзы ныртæккæ мах уый æмæ уый фен-дыстæм, зæгъгæ? И? Сызгъæринтæ, нæ? Уæдæ дзы уый ис, уый, æмæ дзы иу сызгъæрин дæр нæ уыд, фæлæ... бырæттæ!

Алы хъылма — сæ зæгъын дæр зæрдæ нæ комы, хæццæ кæны се 'рымысгæйæ! Æмæ нытту кодта зæронд, фехста аг иуварс, йæ къухтæ хорз ныхсадта. Æмæ уæдæй фæстæмæ мах дæр бафæдзæхста цыфæндыйæ дæр хæйрæгыл æууæндынæй.

— Æмæ дæ дæ зæрдæ ма фæсайа! — арæх-иу нын дзырдта фæдзæхсæгау. — Цæмæйдæриддæр уын ныфс куы бавæра уæлдæрон Чырыстийы уыцы фыдбылызы знаг, уæддæр ыл ма баууæндат: мæнг разындысты йæ ныхæстæ, куыдзы фыртæн! Хуынкъ суарийы аргъ дæр æм рæстдзинад нæй!

Æмæ, зæгъæм, йæ хъустыл-иу исты ахæм уац куы 'рцыд, кæмдæр хъуыддæгтæ сæ хæртæй не сты, зæгъгæ, уæд-иу нæм фæсидтис:

— Цæй-ма, мæ къонатæ, дзуæрттæ йыл бафтауæм! Афтæ йын хъæуы, афтæ! Хорз æм дзы æрлæвæрдтат, дзæбæх ын фес-тут! — æмæ йыл йæхæдæг дæр дзуæрттæ æфтауы хъазуатонæй. Уыцы фæлдурæдджын бынат та, мæнæ йын кафын кæм не 'нтысти, уый кауæй сæхгæдта æмæ нын ныффæдзæхста, цæмæй, цыдæриддæр нæм æлгъаг чъизийæ уа, быронæй, хæмпæлæй, фаджысæй — уырдаæм сæ куыд калæм, афтæ.

Гъе, уыйау сдзæгъæлтæ кæны лæджы зонд æнæзæгъинаджы хæрам тых! Æз хорз зонын ацы хуымгæнды зæхх: уый фæстæ йæ мæ фыдæй хаццонæй истой нæ сыхаг хъазахъхъæгтæ. Агургæ æмæ æнаргæ зæххыхъæд у! Алцæй тыллæг дæр дзы тугыл аскъуыйы, фæлæ кæлæнгонд бынаты та хорзæй макуы мацæмæ æнхъæлмæ кæс. Цыфæнды биноныг æмæ йæ бæстон куыст бакæн, уæддæр дзы, цы 'рзайы, уымæн бамбарæн нæ вæййы — харбыз дзы харбызы хуызæн нæ басгуыхы, нас насы, джитъри джитърийы: цы сты, уый нæ равзардзынæ. Æрмæстдæр ын иунæг хæйрæг зоны йæ хабар.

1830

ГУСАЛТЫ Барисы тæлмац



СКЪУЫДДЗÆГТÆ ФЫССÆДЖЫ УАЦТÆ ÆМÆ ФЫСТÆДЖЫТÆЙ

* * *

Махмæ бирæтæ, уæлдайдæр фæсивæд, æгæр æппæлын райдыдтой уырысы стугыхтытæй. Æмæ сæхиуыл бакусыны кæнæ уыцы стугыхтытæм æфтуан бакæныны бæсты сæхи сæ дзыхы радавынц европæйæгты раз: «Кæсут, немцы, мах сымахæй хуыздæр стæм!» Уыцы хиппæлой митæ зианы хос йеддæмæ ницы сты. Иуæй æндæр адæмты мастæй марæм, иннæмæй та хиппæлойæн йæхицæн знаггад хæссынц. Цыфæнды хорз хъуыддаг дæр цъыфы сæвдулæн ис, дæхæдæг дзы куы ныббуц уай, стауынтæ йæ куы райдайай, уæд, Махмæ та куыд у? Хъуыддаг конд нæма 'рцæуы, афтæмæй дзы æппæлынтæ сисынц, ома æппæлынц, фидæны цы уыздæн, уымæй! Мæнмæ та афтæ кæсы: рæстæгмæ уал дæ цин фæуром, дæхинымæры хъынцъым кæн, æнкъард у схъæл уæвыны, хиуыл зæрдæ дарыны бæсты. Хиуылхæцгæ æмæ бонзонгæ куы уай, уæд хатдзынæ, æлгъаг æмæ ницæйаг кæй дæ æмæ бар-æнæбары дæ зæрдыл æрлæудзæни Хуыцау — уый дын равдисы, бамбарын кæны, дæ мидæг, арф кæмдæр, цы ницæйаг миниуджытæ ис, уыдон. Хъылдзæуæг, схъæл куы уай, уæд та дæхицæй лидзыс æмæ комкоммæ дæлимоны къухмæ тындзыс. Дæлимон та схъæлты фыд у, уый фæтадзы тæссонд адæймаджы сæры хиуыл фервæссыны, хицæй буц уæвыны зонд. Ахæм рæстæджытæ ралæууы, æмæ æхсæнады кæнæ æнæхъæн фæлтæры цæмæй фидауцы, хæрзуаджы фæндагыл саразай, уый тыххæй йын сæрæй бынмæ равдисын фæхъæуы йæ чъизитæ, йе 'наккаг миниуджытæ. Ахæм замантæ дæр ваййы æмæ бæрзонд цæуылдæртыл, фидауцыл дзурын дæр куы нæ фæхъæуы, бæлвырд æмæ райдзаст фæндæгтæ сæм куы нæ бацамонай, уæд.

1846

* * *

Æрдзæй фыссæг чи у, уымæн æнцонæй цытæ æнтысы, уыдон мæнæн та зынтæй æфтынц мæ къухы. Мæ удæй бацæуын фыссæджы ахсджиагдæр хотыхтæ, ома ныхасыуаг æмæ æвзаг банывыл

кæныныл. Уыдон мын абоны онг ахæм æдзæллаг уавæры сты, æмæ цавæрфæнды ницæйаг фыссæг дæр хуыздæр арæхсы мæнæй. Суанг мыл райдайæн къласы скъоладзауы бон дæр у бахудын. Цы ныффыстон, уыдон тынг дзæбæх сты психологион æгъдауæй, фæлæ сæм дзырдаивады цæстæй куы 'ркæсай, уæд дзы бафæзминагæй ницы ис. Æмæ искæцы зондамонæг йæ ахуыргæнинæгтæн куы зæгъид, цæмæй фыссыны æмæ æрдзы нывтæ аразыны хъуыддаджы мæныл ахуыр кæной, уæд фæрæдиид. Ахæм зондамонæг йæ кæстæрты ардауид карикатурæтæ фæлдисыныл.

1846

* * *

Уæдæ афтæ: бирæ азты куыст, фæлварæнтæ æмæ сагъæсты фæстæ æз æрцыдтæн, мæ сабибонты дæр цæуыл хъуыды кодтон, уымæ — адæймаджы нысан у кусын, стæй нæ цард æнæхъæнæй дæр куыст у. Æрмæст рох кæнын нæ хъæуы: зæххон паддзахады дын бынат уый тыххæй радрæуыди, цæмæй Æрвон Паддзахы ном иудадзыг дæ зæрдыл дарай æмæ дæ йæ закъон рох ма уа. Афтæ куы кусай, уæд дæ разыйæ баззайдзысты иууылдæр: Паддзах дæр, адæм дæр, дæ зæхх дæр.

1847

В. А. ЖУКОВСКИМÆ ÆРВЫСТ ФЫСТÆГÆЙ СКЪУЫДДЗАГ

Цас поэт дæн, ууыл тæрхон кæнын мæнмæ нæ хауы. Зонын æрмæст уый, æмæ аивады ахадæн æмæ нысан бамбарыны размæ мæ уды уидæгтæй банкъарын, уый æвæджиауы сыгъдæг хъуыддаг кæй у. Æмæ демæ фыццаг хатт куы сæмбæлдтæн, уæдæй фæстæмæ уый мæ царды ссис æппæты ахсджиагдæр æмæ фыццагдæр хъуыддаг, иннæ хабæрттæ та мын дыккаг бынаты сты. Афтæ мæм касти: хъуамæ ацы зæххыл æндæр истæмæйты баст мауал уон, нæдæр бинонты цардæй, нæдæр æхсæны куыстæй, стæй дзырдаивад аразын дæр куыст у, уæдæ циу. Мæ фыссæнгарз чердæм хъуамæ арæзт уа, уый зонгæ дæр нæма кодтон (æниу æй куыд хъуамæ зыдтаин?), афтæмæй-иу сфæлдыстадон хъомыс йæхигъдауæй змæлын байдыдта, æмæ-иу мæ мæ царды

уавæртæ сæхæдæг раздæхтой бæлвырд нысанмæ. Зæгъæм, афтæ
'нхъæл нукуы уыдтæн, æмæ мæ сатирикон фыссæг рауайдзæни,
чыныгкæсджыты худын кæндзынæн.

1848 азы январь

* * *

Уазал худты æрфыты ссарæн ис æнусон уарзондзинады
æхсидгæ стъæлфæнтæ.

* * *

Литературон дунейы нæй мæлæт, æмæ мæрдтæ дæр æгæсты
хуызæн сæхи тбыссынц нæ хъуыддæгты, архайынц немæ.

* * *

Алцы дæр нызыгъуыммæтæгæнæн ис, алцæмæн дæр галиу
хъуыды раттæн ис — уымæ адæймаг хорз арæхсы.

* * *

Маст иу ран дæр нæ бæззы, уæлдайдæр раст хъуыддаджы,
уымæн æмæ йыл ауон æппары, змæнтгæ йæ кæны.

* * *

Зæронды бонтæ тызмæг æмæ тæссаг сты — фæстæмæ дын
ницы ратдзысты! Ингæн уыдонæй фæлмæнзæрдæдæр у...

* * *

Сылгоймаг... Уый ахæм дзаума у, æмæ... Æрмæст йæ
цæстытæ дæр — æгæрон паддзахад. Лæг дзы куы бахауа, уæд
æй йæхи ном дæр фæрох уыдзæни!

* * *

Сылгоймаг искæй рæсугъддзинадæй раппæлыны бæсты
фæлтау иблисæн аба кæндзæн.

* * *

Иннæты ахуыр кæнгæйæ дæхæдæг дæр ахуыр кæныс.

* * *

Ахæм адæймаг нæй, иставæр тæригъæды чи нæ бацыди.
Хуыцау йæхæдæг афтæ сарæзта.

* * *

Лæгмарæн дунейыл цæрыны бар нæй.

* * *

Кады аккаг куы нæ уай, афтæмæй йæ куы адавай, уæд дзы нæдæр æфсæдгæ бакæндзынæ, нæдæр дын æхцондзинад æрхæсдзæн; æрмæстдæр йæ аккаг чи у, уымæн ратты кад цин æмæ удæнцой.

* * *

Сонт, æнæсæрфат уацмыс дунемæ рауадзыны бæсты æз фæлтау сыдæй амæлдзынæн.

* * *

Поэзийы гуырæн — фидауц.





Ацы аз Мæскуыйы 4 февралы кад æмæ радимæ сбæрæг кодтой Тугъанты Дзерассæйы райгуырды 80 азы бон.

Сыгъдæг зæрдæйæ дæ чи уарзы, Дзерассæ, уыдоны арфæтæ дыл цæуæнт, дæхæдæг кæй уарзыс, уыдон та дæхи фæндиаг уæнт. Æнæниз æмæ зæрдæрухсæй 100 азы сæрты акæс!

Къамы тыххæй та бузныг зæгъæм Уарæсейы Президенты цур РЦИ-Аланы минæварадæн.

«Мах дуджы» редакци

ХИВÆНД ЗÆРДÆ

СУСС, САБЫР...

Сусс, сабыр, сабыр — къутæры, рæбынæй,
Йæ хъарм ахстоны булæмæргъ æрфынæй.
Сындæггай, дымгæ, ма бацагай къалиу,
Зæрæхсиды фарн удæнцойæ баиу.

Фæллад йæ бæрны згъоргæ донау сысы,
Цыхуыздæр уысм лæг царды мидæг мысы?..
Куы хицæн кодта хуры даргъ тын арвæй,
Æрыздæхтис æфтиагагур дардæй.

Йæ зарæг — рох йæ базырты фæлладæй,
Фæлæ куыд райы, боны куыст, дæ адæй!
Æмæ улафы й' ахстоны, рæбынæй,
Кæс-ма йын, кæс, йæ цæстытæм — æрфынæй.

ХИВÆНД ЗÆРДÆ

Къабазгай дæ акæндзынæн,
Баппардзынæн доны.
Фæлæ зæрдæ... Уый нæу разы
Хъуыдыйы фæндоныл.

А чызг — мастисæг, дæ фæдыл
Ердойы ныххаудзæн.
О, фæлæ та дæ мæ зæрдæ
Раздæрау ыстаудзæн.

Ахæм ми дын бакæндзынæн, —
Нал дæ тавдзæн хур дæр!
Фæлæ та мæ хивæнд зæрдæ,
Фау нæ уардзæн мур дæр!

Зæрдæйæ зæрдæйы 'хсæн дæр
Хъулæттæ куыд нæ ис!
Иу вæййы фæлдыст, уæд иннæ —
Раст лæгæн йæ цæдис!

Цæй, зæгъ-ма, кæцы сæ фæдæ, —
Кæд лæг дæ — æргомæй!
Ныр, цымæ, цы хъуамæ зæгъа
Сау зæрдæ йæ номæй?..

ТÆХГÆ МИГЪ

Уарзт, цы дæ?.. Куы рухс бонау фæзыныс,
Куы — тæхгæ, сæумæйы мигъау раст.
Охх, лæгæн дæ ахæссын куыд зын у,
Йе 'ргъомы куы 'рцæуыс, дурау, баст!..

Батар вæййынц хурбоны дæр рæгътæ,
Ирд, тæмæн бон нал фæуыны лæг.
Охх, мæ бон, уæззау ысты дæ уæргътæ:
Тавс — чысыл, бæстыдзаг та — фæздæг.

МАХ НЕ СТÆМ ХИЦÆН

Æрбайхъус мæм, мæ дзуринаг цæуыл...
Кæй не стæм мах нæ кæрæдзийæ хицæн.
Кæд саха-уардæй рауары дæуыл, —
Вæййынц мæ уæнгтæ донластау мæхицæн.

Ызнон дæр ма æндæр зондыл уыдтæн,
Зæгъын, зæххыл ис алцæмæн дæр ивæн.
Мæхимæ стыр хъæбатырæй зындтæн,
Фæлæ æнæ дæу а дунейыл иу дæн.

О, ма дæ уырнæд, хицæн ыстæм мах,
Кæд хъæлдзæг дæ, тырны мæ зæрдæ цинмæ.
Кæцæйфæнды бæласы уидаг къах, —
Йæ къалиутæн æнæ бахус нæй иумæ!

ЗÆХХЫ СОЙ

Уидæгтæ, уидæгтæ, зæххы дæлиау ныгъуылынц,
Арф кæд нæ ныгъуылынц — сыфтæртæ цадæг æмпылынц.
Азилынц парaxат, рацъирынц зæххæн йæ сойтæ —
Аивтæ бафтауынц æрдзы фидыц æмæ 'нцоймæ.

Уидæгтæ, уидæгтæ, зæххы дæлиау ныгъуылынц —
Бæлæстæ сыфтæртæй, дыргътæй æддæмæ нæ зынынц,
Айтындынц уæлдæфы, армæ ивазгæ сæ цæнгтæ,
Уидæгты фæрцы — æгæрон фæйнæрдæм фæндæгтæ.

Мыдыбындз бацыбæл, дидины будтæф куыд уарзы!
Саби чысыл æрмттæ мондагæй дыргътæм ивазы,
Уари йæ ахстонмæ гагаты дзаджджынтæй давы,
Уыдонмæ кæсгæйæ, хуры тын зæрдæмæ 'ндавы...



МÆЙРУХС — МÆ ХУРЫ ТЫН

Уацау

1.

Адæймаджы, дам, цард нывзæр кæны.
Уый бынтон раст нæу.
Царды зынтæ куырдадзы артæй уæлдай не сты. Адæймаджы уæнгтæ дзы æхсидгæ кæнынц, йæ зæрдæ та — сыгъдæг. Цы не ‘рцыд, ахæмæй дзы ницы ис: йе ‘взæрдзинæдтæ адæймаг йæ мады гуыбынæй рахæссы. Уйдон айвын та царды бон дæр нæу, мæнæ бур рувасыл сау царм куыд никуы разайдзæн, афтæ. Хорзы та, мæ хуртæ, цард ноджы хуыздæр кæны. Æмæ царынæй дæр адæймаг уымæн нал фæфсæды — хорз цас ракæнай, дæхиуыл хæртæ уымæй фылдæр згъæлдзысты. Æмæ, æвæццагæн, уымæн фæзæгъæм: ехх, тæхуды æмæ ма иу царды бон...

Цымæ, уæддæр лæджы афтæ тынг цæмæн фæхъæуы уыцы уæлæмхасæн царды бон? Нæ йæ зонут?

Æз æй зонын.

Æрдзæй адæймаг хæс дары. Æнæмæнг, хæс дары адæймаг.

Йæ бафидынæн та æмгъуыд нæй. Цыфæнды афон куы бахæссай дæ хæс — райсæг æй фæуыдзæн. Æмæ дæхицæн удыбæстæ скæндзынæ. Æрмæст хæсджынæй ма ацу дæ Ахæрæты фæндагыл...

Мадымайты Афайæн ацы куырой баззад йæ фыдыфыд Саламбегæй. Къæмбыры

бын паддзахвæндаджы тæккæ цур æй Даргъ ададжы доныл хæдхонгæ дур æмæ хъæдæй самадта. Куырой Саламбегæн йæхи фæхсынтæм гæстæ арæст уыд: йæ цæджындзтæ — годорæйы стæвдæн къороскайæг нæзæй, йæ къутуйы та цыппар мæхæлы бацыдаид ссиаг. Æрмæст йæ гæркъæраг дæр — фыры сæры йас. Фæлæ йæ фыдтæ! Бафæллад, мæгуыр, Даргъ ададжы дон ацы дзæгъгъа сæрдæй-зымæгæй зылынæй. Уæдæ цы бакæна? Нæй гæнæн. Афай ацы куыройæ цæры. Ссиаг хор æм чи 'рбахæссы, уый йын йе 'хцайы муртæ авæры, йе — ссады тæпп, кæнæ ногæхст гуымбыл. Хъаст никæмæй кæны. Цæхх, кæрдзын, сыгъдæг дон — нуазынаен. Æндæр лæджы цы хъæуы? Фæлæ... Ехх, уæддæр Афайæн цыдæр нæ фаг кæны.

Уыцы бон æм Нардуаты Бырнац дыууæ хæрæгыл æрбахаста ссиаг хор. Афай дзы куыройы къуту куы байдзаг кодта, уæд ын Бырнац загъта:

— Бынтон лыстæг æй ма ныууаг кæн, Афай, Мæстионы сасираен дæр куыст хъæуы. Райсоммæ мын сæ куы арæвдз кæнис, уæд бæргæ хорз уайд. Дзæбæх дын бафиддзынæн.

— Ай долапи куырой нæу, Бырнац, цыппар къæссайы дыууæ боны ссиаг сты.

— Дæу куы бафæнда, Афай, — бахудт Бырнац, — нæ дæ зонын, цы... Æнæхъæн комбæсты дæ цуры чи 'рлæууа, куыройгæстæй ахæм куы нæ разындзæн.

Бырнац зоны, Афайы зæрдæ æхцайæ кæй нæ балхæндзæн, уый, фæлæ дзы козбау ныхасæй цы сæфы? Æмæ нæ фæрæдыд. Афайæн кæмдæр æхсызгон уыд, Бырнац ын былдауæн ныхæстæ кæй кæны, уый кæд тынг хорз æмбары, уæддæр. Уымæн, æмæ йæ куыройæ хуымæтæджы хъал у. Кæй куырой егъаудæр уа комбæсты, кæй къутуйы фылдæр бацæудзæн хор, кæй нук даргъдæр у? Хæрзыссаддæр кæй фыдтæ кæнынц? Æппынфæстаг, куыройгæстæй Афайæ лæгдæр чи у?

Фæлæ, Бырнац куы ацыд, уæд бакатай кодта. «Цыппар къæссайы ссиаг... Райсоммæ, дам... Ахсæв мæ ам лæууын ма бахъæуа. Цымæ, уыцы-иу минут цыппар къæссайæ цы кæны Бырнац?»

Уалдзыгон изæр уадидæгæн куыройы фæсдуар куыд алæууыд, уый Афай нæ бамбæрста. Фæлгуыры тигъыл бадт æмæ æдзынæг каст, урс-урсид ссад фыды гъуыррытт-гъуыррытмæ митфæлдзæгъдæнау куыд кæлы, уымæ. Куы фæталынг, уæд

цырагъ ссыгъта æмæ та ногæй фæлгуыры кæроныл æрбадт. Тымбыл фыййаг та райста æмæ йæ рæстæггай бадары фыды счылæй кæлæг ссадмæ. Йе ‘нгуылдзты æхсæн æй астары æмæ та йæ куыстæй разыйæ баззайы. Нæ фæрæдыд Бырнац, йе сси-наг Афаймæ кæй æрбахаста, уымæй. Æнæхъæн комбæсты дæр куыройгæстæй ахæм нæ разындзæн, Афайы фарсмæ чи ‘рлæууа.

Фæлæ та изæры талынгæрæттимæ æрхуым бахъуызыд Афайы зæрдæмæ. Йæ хъуыдытæ та аивгъуыдтой уартæ кæдæмдæр æмæ та рахау-бахау кæнынц царды закон сынды-тыл. Ахæм заман æм зарын æрцæуы. Мæнæ та ныр дæр æнæрын-цойæ разил-базилгæнæг фыдмæ нымдзаст æмæ цыдæртæ зары. Цыдæртæ, зæгъгæ, уый æз зæгъын, фæлæ Афай йæхицæн фæкæны йæ уарзты зарæг. Йе ‘взонджы бонты йын йæ зæрдæ чи æхсыдта, йæ амонд кæмæй не ссардта, фæлæ йын цæрæнбонты зæрдæйы низ чи у, уыцы уарзты зарæг.

Уарзты мæсыг куы ныккæлы, уæд уый куыд маст у, уый сымах, мæ хуртæ, — хорз нæ зонут. Уарзта Афай Мæзæрæуы. Фæлæ уарзын иу хабар у, хъысмæты фæндон — æндæр. Цы бачындæуа? Æрхæссæггаг чызг уыд Мæзæрæу Абысалæн. Æмæ йæ Афайæн курын нæ бауагъта йæ карз фыд Хадзы.

Афайыл уæд цыд фондз æмæ ссæдз азы. Йе ‘мгар лæппуты æхсæн уадиссаг бæрæг ницæмæй дардта, уæнгдых куыстмæ уыдонæй æмхицдæр кæй уыд, уымæй уæлдай. Йæ хуымгæнды гæппæлы Афайæ раздæр йæ гутон ничи адардтаид, йæ уыгæрдæн хæрзкарстдæр æмæ йе ‘фтауц хæрзæфснайддæр никæмæн уыда-ид. Уæдæ цæгатаг бæрз хорагонд сугæй зымæгмæ фылдæр сар-дзинтæ ничи самадтаид Хадзыйы уæрæх сарайы. Йæ фыд Ха-дзы æмæ йæ мад Тырджионæн иунæг лæппу уыд, æмæ йæ мæ-гуыры бон зыдта, хæдзары куыстытæ иууылдæр йе ‘ккой кæй сты, уый æмбæрста æмæ æнхъæлмæ никæмæ каст.

Хæрзæрыгонæй райдыдта Афай фыдæбон кæнын. Йæ фыд Хадзы раджы фæсахъат. Æрдюзæй бæхуæрдоны сугтæ куы лас-та, уæд Сындзджыны хæрды йæ уæрдон афæлдæхт, лæг йæ быны фæци, æмæ дæ балгъитæг афтæ — рахиз къах ныммур. Нал ссæрæн уый фæстæ Хадзы, цæнкуылæй баззад, лæг нал дæр хæдзары куыстæн сбæззыд, нал дæр — балцы ауайынæн. Йе стырдæр фыдæбон уыд рæстæггæй-рæстæгмæ иу дыууæ аба-зийыл йæ фыд Саламбеджы куыройы искай хор алæхурын, кæнæ, Ныхасы хурмæ бадгæйæ, гæркъа ацамайын, кæнæ хамут

ампъузын. Фæлæ иу хатт, гæркъайы хуынкъ кæнгæйæ, æваст йæ галиу армытæппæны карды цыргъ фындз куы аирвæзт, æмæ йе ‘нгуылдзты нуæрттæ куы алыг кодта, уæдæй фæстæмæ уыцы куыстытæм дæр нал бавнæлдта. «Бынтæ чи кæны, уый фæсмойнаг у, — арæх-иу дзырдта Хадзы. — Кæстæр куы бæзза, уæд йæхицæн бынтæ дæр скæндзæн æмæ сæртæ дæр».

Иу бон Хадзы фæдзырдта Афаймæ æмæ йын загъта:

— Лæппу, уыныс хæдзары уавæр, æз дын æххуысхъом нал дæн. Хуыцауæй разы, хæдзар аразыны сæр дæ нæ хъæуы, сом-бон мæ азымы дарай, уымæн дæр æфсон нæй. Ныр лæг дæ. Хæдзар дарын дæумæ кæсы. Хуыцау дын æфсымæртæ нæ радта, бахъуаджы сахат дæхи кæмæ бакъул кæнай, уый дын нæй. Арф батул дæ дыстæ, æмæ дæ хъару æмæ дæхæдæг. Уынаффæ кæм хъæуа, уым дын æз ам уыдзынæн, фæлæ иннæ хъуыддæгтæ иууылдæр дæхимæ кæсынц. Стæй бон цауы æмæ фарн хæссы.

Афай лæмбынæг фæхъуыста йæ фыдмæ, фæлæ дзургæ ницы скодта. Уæвгæ усгуры кары лæппуйæн уыдæттæ амонын хъуыд? Буцхаст æмæ къуыдиппытæй нæу, стæй куыстæй дæр нæ тæрсы. «Тыхсгæ ма кæн, баба...» Афайы ныфсæйдзаг цæстытæ фертытвой. Фæлæ йæ зæрдæ... Цыма йæ коммæ нал кæсы...

Уыцы рæстæг Тырджионмæ та æндæр хъуыдытæ уыд. Кæй зæгъын æй хъæуы, йæ лæппу афæдзивгъуыд фæци. Хæдзары лæппу. Коммæгæс. Уæдæ ма цы ваййы? Кусæг. Æртæ лæджы æддæмæ цы рахæссой, уый иунæгæй мидæмæ хæссы. Тырджион тыхсы: фæстиат кæнынц Афайæн бинонты хъуыддагыл. Ска-тай зæронд ус — фарны хъуыддагæн дæр йæ афоныл æнæ кæнгæ нæй, хæдзар та хъуамæ цæттæ уа. Хадзы йæхи зæрдæ хъал кодта йæ фыртæй, йæ зæры бонтæ æдыхст уыдзысты, зæгъгæ. Хуыцауы куы бафæнда, уæд рæхджы йæ лæппуйæн бинонты хъуыддаг дæр бакæндзæн — йæ хъæбулы хъæбулы куы фена, уæд та йæ амонд фæдывæр уыдзæн. Нæ, Хадзы æмæ Тырджион сæ цардæй хъæстаг хъуамæ ма уой.

Тырджион æнцæд нæ бадти. Хъæуы чызджыты сасирæй луарæгау лыстæг луæрста, фæлæ дзы Афайæн аккаг никæй кодта. Фæстагмæ Голоты Хадзырæты чызг Фырдайыл йæ цæст æрхæцыд. Кæйдарты дæр афæрстытæ кодта, æмæ уыдонæй дæр чызджы ничи рафаудта: кусæг, бакастæй — хæрзуынд, æфсармджын, бинонтæ — уæздан, хъæубæсты — нымæд адæм. Цæрæг хæдзар. Къабазæн бæззынц. Æрмæст чызг — хæрзæрыгон, фæлæ

уый ницы хыгдары. Тырджиионы хуызæн æфсины к'ухы бах'омыл уыдзæн. Сæ лæппу йæ коммæ кæй бакæсдзæн, уый та йæ фидарæй уырныдта.

Ехх, Тырджиион, Тырджиион! Ныййарæг мады зæрдæйæ бамбæхсæн куы ницы ис, уæд ды куыннæ базыдтай, дæ иунæг х'æбул йæ уды тобæгонддæр к'уымы æндæр чызджы сурæт кæй сныв кодта, уый. Куыд никуы ныккастæ дæ лæппуйы зæрдæмæ, куыд никуы фех'уыстай уыцы зæрдæйы удаист гуыпп-гуыпп, Гæлиты Абысалы чызг Мæзæрæуы дардмæ дæр куы фены, уæд? Ау, куыд никуы бафиппайдтай Мæзæрæуы æхсгæ каст дæр уæ хæдзарырдæм, донисæнмæ сæумæрайсом гæлæбуыау фæцæйтæхгæйæ? Нæ, Тырджиион, бирæ цыдæртæ нæма зоныс, фæлæ сæ рæхджы базондзынæ...

Иу сæрдыгон бон Хадзы ныхасырдæм йæхи айста. Тырджиион æмæ Афай та хæдзары куыстытæ кодтой. Изæрон хур рудзынгæй бакаст, йæ лæфинтæ æмраст цæджындзтау уаты астæрд зæххыл аныхæстысты æмæ налх'уытау тыбар-тыбур кодтой. Тырджиион тар басма х'уымацы дынджыр гæппæл райста, урс дурæй йыл цыдæр нывтæ кодта æмæ дзы болат хæсгардæй фаринтæ уаг'та. Афай х'æбысы дзаг фаст сугтæ æрбахаста æмæ сæ х'авгæ пецы дæлт'ур æркалдта. Тырджиион х'уымац æмæ хæсгард йæ фарсмæ бандоныл æрæвæрдта æмæ Афаймæ æдзынæг ныккаст, цыдæр зæг'ынаг ын кæй уыд, уый йæ цæсгом-мыл зындис.

— Райсом раджы Æрч'идахæнмæ ауаинаг дæн, хус нæзытæ сугæн сдавын х'æуы, кæннод ацы бæрзытæ нырма хуылыдз сты æмæ хорз нæ судзынц, — пецы фарсмæ æрбадгæйæ, заг'та Афай.

— Сугтæ дæр хорз сты, мæ х'æбул, фæлæ...

Афай йæ мадмæ фæрсæгау бакаст:

— Цы, фæлæ?

— Адæммæ кæсгæйæ, хæлæгæй амæлын...

— Цæмæй сæм амæлыс хæлæгæй, нана? Кæмæй æвзæрдæр царæм?

— Цæргæ æвзæрдæр нæ кæнæм, табу Хуыцауæн, фæлæ ма кæс, Бæзионæн цæй дзæбæх чындз ис, уымæ. Хæдзары куыстытæ иууылдæр йæхимæ айста, æмæ зæронд ус сулæфыд. Царды ад, дам, нырма ныр бамбæрстон, йæ рынтæ, дам, ын ахæрон, ахæм æппæлдтытæ кæны йæ чындзæй. Æмæ ма йын ноджы

дыууæ фаззон лæппуйы куы ныййардта, уæд та фырамонд-джынæй хохы цъуппыл абадт. Куыnnæ хъуамæ бахæлæг кæна адæймаг ахæм амондмæ?

— Алцыдæр Хуыцауæй аразгæ у, куы йæ бафæнда, уæд дæуæн дæр уыдзæн чындз, — йæ цæсгом зына-нæзына фæсырх, афтæмæй загъта Афай.

— Нæ, мæ хъæбул, азтæ цæугæ кæнынц, абоны лæппу нал дæ, бинонты хъуыддаг бакæнын афон дын у. Дæ фыд дæр мын цалдæр хатты бакой кодта.

Афайы цæстыты раз февзæрд Мæзæрæу. Лæппуйы зæрдæ сгуыпп-гуыпп ласта. «Ехх, мæнырдыгæй хъуыддаг бæргæ нæ бакъуылымпы уайд», — ахъуыды кодта йæхинымæр, йæ мадæн та загъта:

— Тагъд дон фурды не ‘ййафы, нана, уыйбæрц рæвдз нæма стæм, хæдзары нырма куыстæгтæ — хæрх...

— Куыстæгтæ никуы фæуыдзысты, мæ хъæбул, цард та скаст æмæ ныккаст у, алцыдæр йæ афоныл кæнын хъæуы. Голоты Хадзыратæн мæлæты дзæбæх чызг ис, уæздан, хиуылхæцгæ, кусаг...

— Фырдайæ зæгъыс? — фæджих Афай. — Æмæ уый нырма æвзонг чызг куы у!

— Æвзонг! Уæдæ дæ зæронд цæмæн хъæуы? Æппæлгæ зæрондæй ракæн, исгæ та — æрыгон. Дæхи аккаг дæ сылыстæг схъомыл кæндзынæ, кæннод сылгоймаг азивгъуыд куы фæуа, уæд коммæ нæ кæсы.

— Цы дын зæгъон, нана, нæ зонын, фæлæ...

— Æ, гæды, гæды, дæ зæрдæ æндæр искæмæ æхсайы? — Тырджион Афаймæ нымдзаст. — Уæд дæ ныййарæг дæ сæрыл хаст фæуа, куы нæ мын æй схъæр кæнай.

Афайæн йæ зæрдæ искæмæ æхсайы? Æмæ Мæзæрæуы сурæт æхсæвæй-бонæй йæ цæстытæй куы нæ хицæн кæны. Иу бон æй куы нæ фены, уæд йæхицæн бынат куы нал фæары. Йæ сау цæстыты æнгæс ын йæ зæрдæ сырхзынг туасау хуынчътæ куы кæны. Æмæ, дам, дæ зæрдæ æндæр искæмæ æхсайы?

— Нана, чызджытæй фылдæр та цы ис! Сæ хуыздæры сын равзæрдзыстæм, æмæ чындзæхсæв — цæттæ, — æгæр уæндон ныхас кæй загъта, уымæй фефсæрмы Афай æмæ йæхи артимæ архайæг скодта.

— Цыдæр мæ æмбæхсыс æмæ йæ схъæр кæн, — йæ амонæн æнгуылдзæй бавзидæгау кодта Тырджион, стæй йæ ныхас

фæфæлмæндæр. Нана дын амæла, дæлгоммæ ныхæстæ ма кæн, фæлæ мын дæ фæнд æргомæй зæгъ.

— Цы мын зæгъын кæныс, нана? — бахудт Афай. — Фенæм, ахъуыды кæнæм, бонтæ нырма мыстытæ нæ бахордтой.

— Нæ, мæ хъæбул, кæнинаг хъуыддаг у, æмæ йæ ахицæн кæнæм. Фырдаæ кæд дæ зæрдæмæ нæ цæуы, уæд æй æргомæй зæгъ, кæд дæ зæрдæ æндæр искæмæ æхсайы, уæддæр æй ма басусæг кæн. Мах дæ фыдимаæ дыууæ зæрондæй уымæ куы бæллæм, цæмæй дæ амонд ссарай.

— Нана, — Афай сфæнд кодта ныхас кæронмæ ахæццæ кæнын. — Демæ разы дæн, фæлæ Хадзырæты чызг хæрзæвзонг у, уый нырма чындзытæй хъуамæ хъаза. Ау, нæ хъæуы æндæр чызг нал ис?

— Куыnnæ ис, куыnnæ. Зæгъ дæ фæндон, мæ хъæбул, — Тырджиион йæ кусинæгтæ йæ къухмæ æрбайста. — Гъы, уарзт, дам, атаhti æмæ хъуджы фаджысыл абадти. Зæгъ, зæгъ...

— Нана, ды хынджылæг кæныс, фæлæ мæнмæ хынджылæг кæнын нæ цæуы. Къæйныхырдæм мын æй ма айс, æз дæуæй никуы ницы басусæг кодтон, стæй басусæг кæнынмæ дæр нæ хъавын, фæлæ... кæд гæнæн ис, уæд Гæлиты Абысалы чызг Мæзæрæуы ракурин.

Тырджиионы цæстытæ фæхъоппæг сты. Цы фехъуыста, уый йæм уайтагъд нæ бахъардта, фæлæ, цасдæр рæстæджы фæстæ, йæ фырт цы койтæ кæны, уый куы æрæмбæрста, уæд бæстæ йæ сæрыл систа:

— Абысалы чызг? Æрхæссæггаджы кой кæныс? Арт æмæ фæнык кæмæн нæй, уый?

— Фæлæуу-ма, нана, — йæ мадмæ кæсгæйæ баззад Афай, — ахæмæй дын цы загътон, цæуыл мæсты кæныс? Мæзæрæу мæ зæрдæмæ цæуы, ракурин æй, зæгъгæ, дын загътон æрмæстдæр. Цæмæй фæзылын дæн дæ цуры?

Афай фæфæсмон кодта, йæ фæнд йæ мадæн кæй схъæр кодта, ууыл, цæмæй æнхъæл уыд æмæ Мæзæрæуы тыххæй йæ иунæг ныхас ахæм уадтымыгъ расайдзæн Тырджиионы зæрдæйы.

Тырджиион тыфылтæ калдта.

— Абысалы чызг! Йæ кой скæнын та куыд бауæндыдтæ! Худинагæй дæр нæ тæрсыс? Адæм та цы зæгъдысты, сæ иунæг бындарæн æрхæссæггаджы... Мæнæ диссæгтæ! Кой дæр æй мауал скæн. Дæ фыд уый куы базона...

Хадзы йæ базыдта. Тырджионы ныхасæй йæ Хадзы уайтагъд базыдта. Æмæ йæ фыртæн мастыйæ, фæлæ худæнбылæй загъта:

— Хъус-ма, мæ хъустыл цыдæр хабæрттæ æрцыд, æмæ дисæй мæлын. Адæмы арфы æрхæссæггаг йеддæмæ дæ цæст никæуыл æрхæцыд? Мæ сæр бæрзæндты кæмæй хæссын, Мадымайты уыцы мыггаг дæ сафинаг у? И? Дæ мыггаг, дæ туг цæимæ æмхæццæ кæныс? Цы зоныс, кæмæй у, цы у, уымæн? Æз афтæ æнхæлдтон, мæ фырт йæ кад æмæ йæ намысы сыгъдæгдзинадыл кусдзæн. Ды та?.. Ехх...

— Баба!..

— Ныхъхъус у, хæрæджы къæлæу! — Хадзы йæ фыртыл ахæм хъæр фæкодта, æмæ Тырджионы уæнгтæ базыр-зыр кодтой. — Æз ма дæ уый кой куы фехъусон, уæд дыл хъоды бакæндзынæн.

Ницыуал сфæрæзта йæ фыды ныхмæ Афай...

Мæзæрæу цасдæр рæстæджы фæстæ чындзы фæцыд быдырмæ цыдæр дæлæуæзмæ. Адæймаджы зæрдæ йæ фыдгулæн дæр нæ зæгъдзæн, Афай Мæзæрæуы цæуæн бон цы бавзæрста, уый. Хадзы чызгæрвысты дзаджджын фынгтыл хистæрæн бадтис, йæ фырт Афай та Саулæгæты йæ цæссыгтæй йæхи æхсадта.

Рæстæг, мæ хуртæ, цы нæ рыст дзæбæх кæны, ахæм нæй. Æрмæст зæрдæйы хъæдгоммæ йæ сарат не ‘ххæссы. Зæрдæйы хъæдгом ницы дзæбæх кæны. Фараст хачыммæ дæр уды рыстæн хос нæй. Баззад йæ рыстимæ Афай дæр. Мæзæрæу ацыд. Ацыд æмæ фесæфт. Нал садджын кодта Афай сылыстæг йæхицæн. Стæй мæлæты диссаг куы нæ у, цы дзы домдæуы — цард æмæ цард. Райгуыр дæг æмæ искæд ныммæлдзæн. Цы йыл мæт кæны ныр, иугæр уарзт куы нал уа, уæд уыдон дæр ницы сты — мыггаджы домæн, туджы хæс. Нычъхъыртт-ма сыл кæн. Хадзы æмæ Тырджион куы амардысты, уæд та йæ цардыл йæ къух бынтон ауыгъта. Фесхъæтæг йæ хæдзарæй, йæ хъарм къона баивта йæ фыдыфыд Саламбеджы куыроймæ. Иу бон — хæдзары, æртæ боны — куыройы. Афтæ сахуыр. Стæй цæмæ цæуа йæ хæдзармæ? Цыппæркъахыгæй дзы гæды дæр куы нал баззад. Суанг ма йæ хуымзæххы æмбис дæр Бетъайæн радта — бирæ бинонтæ сты, цæрын сæ хъæуы, Афай та зæххытæй цы аразы, йæ сабитæ йыл кæуынц? Мыггаг æмæ ауыл фылдæр кæнын Афаймæ кæсы? Иннæтæ, амондджындæр чи у, уыдон ын исты кæндзысты.

Ахæм хъуыдытæ-иу хаттай фæзындысты Афайы сæры, фæлæ-иу

дзы бирæ нæ бафæстиат сты. Цыдæр стыр хæзна дзы кæй ах-аудта, уыцы хъуыды йын йæ зæрдæйы кæрон ныкккъуырцц кæны, æмæ та уæд йæ уд, ихæнриз кæнæгау, йæхи бацæгъды.

Фæлæ ныр афтæ нал у. Азтæ цæуынц уыцы иугæндзонæй, æмæ нал лæууы йæ зæрдыл Мæзæрæу дæр. Афтæ, куыройы мидæг бадгæйæ, æмæ, ссад фæлгуырмæ куыд кæлы, уымæ æдзынæг кæстгæйæ, хъуыдыты аныгъуылы, йæ былтæ зына-нæзы-на базмæлынц æмæ зарын райдайы.

Афай йæ зæрдæ кæй ныххуыдта, уымæ адæм алыхуызон цæстæй кастысты. Чи йыл худгæ кодта, кæмæн та тæригъæды æфсон уыдис — цыфæнды куы уа, уæддæр, йæ бын чи никуы схъарм кодта, уыцы хауыллæйы цардмæ чи бабæлдзæн?

— Ды махæн, Афай, чындзæхсæв скæн, уыйæддæмæ ус дæ фæдыфæдмæ дæр ма ракур, — иу хатт ын адæмы æхсæн загъта Бетъа.

— Афай, Ферæйы-ма ракур, чындзæхсæвмæ дын фыс — мæнæй, — худæгæй бакъæцæл Бесæгъуыр, дæлæсыхы цы зонд-цух сылгоймаг цард, уый кой кæнгæйæ.

Афай йæ хæдзары æхсæвиуат кæныны бæсты уазал куыройы кæй баззайы, уый дæр-иу ын йæ цæстмæ дарджытæ уыдис.

— Е-е, Афай, де ‘дзæрæг хæдзары стæм хатт арт куы кæнай, уæд афтæ æнхъæл ма у, æмæ йæ ирвæзын кæныс. Нæ, мæ хур. Хæдзары къонайы артæн хуыссынганæн нæй, рæстæгæй-рæстæгмæ зынджы къæрттытæ йæ нæ хъарм кæнынц. Бынаты-хицау, Афай, уазал нæ уарзы, æмæ дæм куы фæхæрам уа, уæд æндæр искæдæм алидзын дæр зоны, — йæ ныхас дæрдтыл ивазгæйæ йын зонд амыдта зæронд Михел.

Афаймæ нымады дæр нæ уыдысты уыцы ныхæстæ. Йæ рихийы бын-иу бахудт æмæ-иу ацыд йæ куыроймæ.

Афай куы фæзæронд, уæд йæ зарæгæй уарзты мидис цыдæр фæцис. Раст цыма сæрд ахицæн æмæ райдыдта фæззæг — йæ хъуынтъыз æмæ æнтъыснæг, мигъджын бонтимæ, зæрдæ сæлынганæг даргъ æхсæвтимæ.

Мæнæ та ныр дæр Афай бады йæ куыройы æмæ ссы Бырна-цы хор. Цыдæртæ та гуым-гуым кæны йæ фындзы бын.

Ссады мыст хуынкъæй йæ сæр сдардта æмæ йæ цæппузыр цæстытæй зæронд лæгмæ нымдзаст.

— Æгас цу дæ фæрв сугтимæ, Мысырхан, — сдзырдта Афай мыстмæ. — Хæстæгдæр рацу, де ‘хсæвæр цæттæ у.

Мыст ын цыма йæ ныхас фембæрста — сабыргай æрбацыд æмæ, Афай йын хуынчы раз цы къусгонд сæвæрдта, уым йæ лыстæг мукъу фæцафта.

— Æхсæвæр скæнæм, Мысырхан, и? — йæ бынатæй сыстад Афай. — Цæуон, æз дон æрбадавон.

Афай дынджыр къус райста æмæ æддæмæ рахызт. Мæй стылд Хуысджыны тигъæй æмæ куыройы алыварс йе ‘взист цъылынæй мæрзын райдыдта.

Афай нучырдаæм куыд фæцæйуад, афтæ куыройæ рахизæны стыр тъæпæн дурыл ауыдта хъулон хæцъилы тыхтон. Мæй йæ мидбылты хинхудт бакодта æмæ цыма йæ цæсгомй хид æнæнхъæладжы æрбазгъорæг мигъ-кæлмæрзæнæй асæрфта. Ай цы уа, зæгъгæ, ахъуыды кодта Афай æмæ тыхтонмæ хъавгæ бавнæлдта. Хæцъилы кæрæттыл фæйнæрдæм ахæцыд. Цы ныв федта, уымæй цавддурау фæцис. Йæ разы дурыл хуыссыд сывæллон.

«Мæ хæйрæджытæ мæ сайынц, æви цы хабар у?», — ахъуыды кодта Афай æмæ йæ алыварс ахъахъхъæдта. Цъиуызмæлæг никуы уыд. Ногæй та æркаст сывæллонмæ. Ноггуырды цæсгом мæйы рухсмæ сыгъзæринау ферттывта. «Уанцон нæу, исчи йæ сывæллоны ам куыд ныууагътаид. Хæйрæджы лæппын уайд, æмæ...» Афай ныццыз куыройы бынмæ, æнæзæгъинæгтæ сæхи ахæм рæтты фембæхсынц, æмæ, цалх кæм зилы, уырдаæм бакаст. Доны тыхджын цавдæй цалхы фæрчытæ тыртынатæ фестадысты. Æндæр дзы Афай ницы федта. Схызт та фæстæмæ. Сывæллоны йæ хъæбысмæ систа æмæ куыроймæ бахызт. Фæтæн тæрхæгыл æй æрæвæрдта æмæ йæ бынтондæр райхæлдта.

— Æ, æнæнтыст фæуай, кæд цы чызг дæ! — хъæрæй сдзырдта Афай æмæ сывæллоны йæ дæрзæг къухтæй рæвдаугæ æрсæрфта. Цы йын кæна дарддæр, уый нал зыдта æмæ та йæ ногæй хæцъилты батыхта. Йæ хъæбысмæ йæ фелвæста æмæ æддæмæ рацыд.

— Гъей!

Дзуапп нæй

— Гъей, цы фестут?

Бæстæ уыд сабыр, уыцы æнцойдзинад хæлдта æрмæстдæр куыройы уынæр.

Афай æд сывæллон фæндагмæ схызт.

— Гъей, исчи! Кæй сывæллон у ай?!

«Мæнæ диссæгтæ,— хъуыдытæ кодта Афай.— Цæуон хъæумæ, æндæр гæнæн нæй». Афай фæстæмæ куыроймæ баздæхт. Сывæллоны æдас ран æрæвæрдта æмæ ацыд куырой ауазынмæ. Бырнацы хор æнæссадæй баззайдзæн. Æндæр гæнæн нæй...

Даргъ къæхдзæфтæй Афай цыд хъæумæ. Цы фæкæндзæн сывæллоны, уыцы сагъæс æй катыйаг кодта. Гогаты хуымы дæлбазыр тæгæр къутæры цур фæлæууыд: йæ хъустыл цыдæр сыр-сыр ауад. Фæкомкоммæ бæласмæ: Байты цагъдырдгæй узал уддзæф рауылæн кодта, æмæ тæгæры иугай хус сыфтæртæ базмæлыдысты. Гогаты хуым Афайты хай у, бирæ дзы фæфыдæ-бон кодта, фæлæ йын ныр дзæгъæлæй рæдзæ-мæдзы кæны. Æрмæст ын йæ растæмбисы бæркад Бетъа æвæлмонæй хæры.

Сывæллон схæкъуырцц кодта. Афай йын йæ русыл йæ дæрзæг арм æруагъта. Сабыр, мæ хур... Ногæй та фæцæуæг. Кæй у, цæмæн æй ныууагъта йæ мад кæмдæр куыройы дуармæ? Афайæн лæварæн? Уæдæ йæ кæд Афайæн нæ лæвар кодта, уæд ын æй йæ куыройы дуармæ цæмæн ныууагъта? Æмæ йæ ном та? Цæй ном ын уыдзæн нырма!

Афай фæкаст мæймæ: уый йе ‘взист бæндæнтæ зæхмæ æруагъта, æмæ сыл цыдæр æнахуыр æндæргтæ хæлуарджытау ратæх-батæх кодтой. Аизæры хуызæн ирдæй мæй зæхмæ никуы каст. Афай тагъд-тагъд цыд, йæ дæлæвзаг та рауай-бауай кодта ном. «Мæйрухс». Мæйрухсы йæ ссардта. «Мæйрухс». Æмæ цы кæны? Йæ зæрдæйы кæрон ын цыма исчи цыргъ судзинæй фæрæхуыста — Мæзæрæуимæ сын, чи зоны, ахæм чызг уыдаид. Уæд та йæ йæхицæн ныууадзид? Фæлæ кæйдæр куы у. Мæйрухс.

Сæхимæ нæ, фæлæ комкоммæ Лескатæм йæ ных сарæзта. Зæронд ус у Леска. Фæкæсдзæн æм. Исты уынаффæ йын бакæндзæн.

Кулдуары къæрцмæ Франк срайдта.

— Леска!

— Чи дæ?

— Афай дæн.

— Мæ хæдзарыл. Æмæ æдде цæмæн лæууыс? Мидæмæ рацу, дуар гом куы у.

Мæй йæ узал лæфинтæ зæххыл æнæвгъауæй луæрста. Афай лæууыд Лескаты дуармæ æмæ æнхъæлмæ каст зæронд усмæ.

Цалдæр хатты схъыс-хъыс кодта Мæйрухс. Æвæццæгæн ын æххормаг у. Æви йæ мады агуры. «Цы ‘мбары нырма йæ мад æмæ йæ фыдæн?», ахъуыды кодта Афай. Уæдмæ Лескайы сæр дуарæй разынд.

— Исты хабар, æви?

— Мæнæ уыныс, Леска! Чидæр йæ сывæллоны ма куыройы цур аппæрста.

— Ма дзур, — Лескайы цæстытæ мæйы рухсмæ ферттивтой. — Куыд аппæрста? Кæд ын гæдыы лæппын нæу.

— Афтæ. Æз мидæгæй уыдтæн, ссадтон Бырнацы хор, чидæр та уæдмæ йæ сывæллон Села-дурыл ныууагъта.

— Мæ хæдзарыл, æри-ма йæ ардæм, æз æй фенон. Чызг у æви лæппу?

Цыдæр та ныкъкъуырцц кодта Афайы зæрдæ. Нæ, сывæллоны Лескамæ нæ ратдзæн. Акса-ма, цалынмæ куыройæ хъæумæ цыд, уæдмæ йын цыма уыцы гыццыл мур йæ узал зæрдæ бахъарм кодта. Нæ, нæй йын дæттæн.

— Мæхимæ йæ уадз, Леска.

— Æ, зæронд гæды, — бахудт Леска, — ацу æмæ йын йæ мады ссар, стæй мын аргъæуттæ кæн.

— Уыдон та дын цавæр ныхæстæ сты?

— Дæхæдæг æй кæмдæр смадзал кодтай æмæ йыл басæтт, — йæ къæйных ныхас нæ уагъта зæронд ус.

Афай рамæсты:

— Леска, хынджылæг кæныны зæрдæ мæм нæй. Уый бæсты мæм фæкæс. Сывæллон, æвæццæгæн, æххормаг у. Æхсыр-ма мын фен. Исты сывæдæг.

— Мидæмæ рахиз.

— Нæ, мидæмæ мын цæуæн нæй. Ардæм мын сæ радав.

Леска фæаууон. Афай æрбадт кулдуары цур æвæрд къодахыл. Мæйрухсы хъыс-хъыс та ссыд. Афай йæ йæ хъæбысы аузæгау кодта.

— Æнæ сылгоймагæй йын ницы бакæндзынæ, радт æй искæмæн, — загъта Леска, авджыдзаг хъарм æхсыр ын куы рахаста, уæд. — Исчи дæ уымæ куы фена, уæд ма худинаг дæр фæуыдзынæ.

— Цæмæй фæхудинаг уыдзынæн? — йæ хъуыры фæбадт Афай.

— Дæу кары лæгтæ ахæм хъæзтытæй нал фæхъазынц.

Райсом-иу æй хъæуыхицаумæ ахæсс. Уым ын исты уынаффæ кæндзысты.

Афай смæсты Лескамæ, фæлæ йын ницыуал загъта. Сывæллонны йæ хъæбысы æнгомдæр æрбатыхта æмæ сæхимæ фæцæуæг. Хъæуыхицаумæ, дам, æй ахæсс. Дæу карæнтæ, дам, ахæм хъæзтытæй нал фæхъазынц. Нæ, уый хъысмæты фæндон у. Иугæр ын ацы чызджы Хуыцау дæтты... Мæзæрæу та æрбалæууыд Афайы зæрдыл. Ахæм сывæллæттæ сын цас уыдаид, цымæ... Афтæ йæм фæкаст, цыма абон йæ царды фæндагыл ссардта хæзнайы къæртт, уартæ дзы кæддæр чи ахаудта, уыцы стыр хæзнайæ иу схъис. Мæйрухс ын хуры тынау йæ зæрдæ батавта. Хъысмæт æм йæ мидбылты бахудт. Никамæн ратдзæн Мæйрухсы. Йæхи у. Æндæр никай. Ахæм хъуыдытимæ Афай бахызт йæ уазал æмæ талынг хæдзары къæсæрæй.

2.

Ахæм ма дзы кæуаг сывæллон уа!.. Æхсæв-бонмæ Афай не ‘рцъынд кодта. Райсомырдам та йын йæ хæцъилтæ хустæй раивта — Афай æнæ гобаныцъарæй дæр фæлæудзæн, сывæдæджы ма цы æхсыр уыд, уый фæтæгены цырагъмæ ахъарм кодта æмæ йæ Мæйрухсæн бадардта, æмæ сывæллон афынæй. Дзæбæх æрбарухс. Чысыл куы арæдзæ-мæдзæ кæнин, зæгъгæ, Афай йæхи сырейыл æруагъта. Уыцы уысм кæртæй æрбайхъуыст кæйдæр хъуызгæ къупп-къупп. Уый та ма кæцытæй у, зæгъгæ, Афай схъуыр-хъуыр кодта, стæй зивæггæнгæ сыстад, фæкаст фынай сывæллонмæ æмæ кæртмæ рахызт. Кулдуары цур лæууыд Мерет, дæлæсыхаг. Афай йæм кæсгæйæ баззад.

— Ды та ам цы архайыс?

Мерет йæ сау цæстытæ бынмæ æруагъта. Афайы зæрдæ цæмæдæр фæкъæпп кодта. Ацы сылгоймаг æм дæлæсыхæй сæударæй хуымæтæджы не схæццæ.

— Ам, зæгъын, цы архайыс, Мерет?

— Ратт-ма мын уыцы сывæллоны, — æрæджиау сдзырдта Мерет.

— Кæцы сывæллоны?

— Æнæхъæн хъæу дæр æй зонынц, — Мерет йæ цæстытыл хæрдмæ схæцыд. — Дысон-бонмæ Леска уынгты уыцы хабар хæссы. Æмæ дæм, зæгъын, мачи фæраздæр уа. Мæнæн ма йæ радт, Афай.

Ехх, æвæдза, хъысмæт куыд æгъатыр у. Иуты йæ дæларм бакæны, иннæты... Мерет Афаймæ никуы разынд Мæзæрæуы аууонай. Афтæмæй та... Бæргæ фæбæллыд Мерет Афайы хуызæн усгурмæ, фæлæ хъысмæтæн цы загъдæуа?.. Мæзæрæу ын йæ фæндаг цæхгæрæргæвст акодта, фæлæ дзы йæхæдæг дæр, мæгуыр, ницы амонд смарзта. Ныссаджилтæ сты сæ фæндагтæ. Афайæн, Мæзæрæуæн, Меретæн. Хур дæр, дам, æппæтыл не 'ххæссы. Омæ йæ цы 'ххæссын хъуыд уæлæсыхæй дæлæсыхмæ? Азтæ та сæ цыды кой кодтой. Мерет фæнымадта Афайы къахдзæфтæ, фæлæ йын йæ фæсонтæ йеддæмæ йæ цæсгом нæ федта, афтæмæй дыууæйæ дæр ныззæронд сты. Ныр ын дысон Леска Афайы æмæ сывæллоны хабар куы радзырдта, уæд йæ зæрдæмæ цыдæр хъарм тын бакаст. Æвæццæгæн, уый у йæ хъысмæты рухс фæндаджы райдайæн. Æнæ суайгæ йæм нæй.

Афай лæууыд æмæ æдзынæг каст Меретмæ. Сылгоймаг та ногæй сфæлхатт кодта йæ курдиат:

— Афай, мæнæн-ма йæ радт. Ды йæ не схъомыл кæндзынæ.

— Нæ дын æй дæттын, — æрæджиау сдзырдта Афай. — Æдылы дæ æмæ йæ искуы ныммардзынæ.

— Хъуджы къах роды нæ мары...

Мерет æдылы бæргæ нæ уыд. Бонзонгæ, фырнымд, фырагъдауджын — ахæмтæй бирæтæ, хъыгагæн, баззайынц сæ фыды уæларт. Кæддæр Афайы къахвæдтыл йæ бæллицты тын кæй уæфта, уым ис йæ сæйраг аххосаг, æндæр иннæ хъуыддæгтæ... Чи бадзурдзæн абадгæ чызгмæ, мой цæуылнæ кæныс, зæгъгæ? Курæг мæ нæй, зæгъгæ, дын дзуапп ратдзæн, æмæ хъуыддаг ууыл ахицæн. Бынтон афтæ нæу. Мереты курджытæ уыдис, фæлæ-иу ын йæ зæрдæйы ахаст куы базыдтой, уæд-иу æй ныхъхъуытты уагътой. Узал пецмæ йæхи ничи тавы. Чындздзон чызг та чындздзон æнустæм нæ вæййы. Йæ азтæ йæ фæдджийы куы амбырд кæны, уæд ыл дзырды минутмæ абадгæ чызджы ном ичъийау аныхæсы.

Афтæ рауад Мереты хабар дæр. Зæронд чызг. Уæвгæ, Афаймæ иу джиппы уагъд цæмæн хъуамæ уой? Мерет дзы дæс азы кæстæр у, Афайыл та ныр æртиссæдз азы цæуы... Фæлæ, куыд фæзæгъынц, йæ туг, йæ нуар нырма йæхи бæрны сты. Рæстæг та йæ фæд фæуагъта Мереты цæстытыл. Уæддæр æрдз йæ хæс домгæ кæны.

Мерет йæхи фæхъæддых кодта æмæ загъта, йе ссыды сæйраг нысан цы уыд, уый:

— Уæд та йæ иумæ хъомыл кæнæм.

Афайы цæстытæ фæбæгъитт сты.

— Куыд иумæ?

Мерет йæ сæр дæлæмæ æруагъта. Афайæн цы загътаид, уый нæ зыдта. Чи зоны, схаудта дзы æнæууылд, æнæгъдау ныхас, фæлæ Афай уыцы сывæллоны иунæгæй не схъомыл кæндзæн. «Æз та сылгоймаг дæн. Мад».

— Дæ сæрызонд фæцыд, Меретхан? — йæхи нæма æрæмбæрста Афай. — Цытæ дзурыс, ууыл ахъуыды кодтай?

— О.

— Æмæ?

— Цæргæ-цæрæнбонты ма амондмæ фенхъæлмæ кастæн, фæлæ фыдæнхъæл фæдæн. Ныр та мæм афтæ кæсы, цыма уыцы сывæллон ма амонд у. Дысон-бонмæ, Афай, æз кæугæ кæнын!

— Цæуыл кæуыс, де ‘дылы къоппайыл?

— Æдылы ма ма хон, Афай, ма зæрдæ мæм афтæ дзуры, цыма уыцы сывæллоны ма амонд ис. Фенын-ма мын æй кæн.

Лæг йæ сæр батылдта. Ацы сылгоймаг кæнæ сæрхъæн у, кæнæ... Мерет та йæ сау-сауид цæстытæ сзылдта Афаймæ.

— Дæ хорзæхæй, фенын мын кæн уыцы сывæллоны. Курын дæ,— Мереты рустыл хъуызгæ арызгъордтой дыууæ цæссыджы.

Афайы хъæбæр зæрдæ йæ бынатæй фенкъуысыд. Хъыррыст-хъыррыстгæнгæ, фæлæ зæрдæйы дуар чысыл фæзыххъыр.

— Гъемæ цом. Фен æй...

Мерет йæ сæр зына-нæзына фæгуыбыр кодта æмæ хæдзары къæсæрæй бахызт. Ацы хæдзармæ æркувынмæ фæбæллыд йæ цæргæбонты æмæ ныр фæцæуы. Йæ зæрдыл та æрбалæууыд Мæзæрæу. Æнамонд зин. Фæндагхор! Тобæ-тобæ. Ахæм карз хъуыдытæн ныртæккæ бынат нæй. Мерет цæуы йæ амонды фæндагыл.

Сылгоймаг сывæллонмæ æргуыбыр кодта æмæ йæ йæ хъæбысмæ систа. Афай каст, Мерет сабимæ куыд æнарæхст æвнæлдтытæ кодта, уымæ, фæлæ уый диссаг нæ уыд. Диссаг уыд, Мереты цæстытæй цы цæхæр калд, уый. Сывæллоны райхалы æмæ та йæ ногæй бабæдты. Сырейыл æй æрæвæры æмæ та йæ сисы. Йæ рустæ сырх-сырхид афæлдæхтысты. Фæстагмæ йæ йæ риумæ нылхъывта æмæ йæ цæссыгтæ фемæхстысты. Мæйрухс та схъыс-хъыс кодта. Мерет фæджих. Дуаргæрон æдзæмæй лæууæг Афаймæ йе ‘ргом аздæхта æмæ сабыргай сдзырдта:

— Сывæллон æххормаг у. Æхсыр æй хъæуы. Цу, Цæратæм ныууай, дзæбæх дуцгæ сæгъ сæм ис. Уæййаг у. Æхца йын æз ратдзынæн...

Афай фæмæсты уыцы ныхæстæм. Ау, сæгъ йæхи бон балхæнын нæу?.. Цы тбыссы ацы сылгоймаг йæ фындз Афайы хæдзары хъуыддæгты? Фæлæ ницы сдзырдта. Азылд æмæ ацыд Цæратæм сæгъ æлхæнæг.

Афайы къухы Цæрайы сæгъ нæ бафтыд, мæхи сабитæ æхсыры фыдæй хъырды куы кæнынц, зæгъгæ, йын загъта. Æмæ та Мæйрухсæн бахъуыд хъæуы уынгты æхсырагур зылын. Нæ фæхæрам Афай Цæрамæ, алчи йæхи мæт кæны. Фæлæ Мерет... Иæ къах æй нæ хæссы Мæйрухсы цурæй. Цы йын бакæна? Изæрæй ацæуы сæхимæ æмæ та сæумæдæвдæгæй схæццæ ваййы. Сæхимæ цæуын æй куы бахъæуы, уæд йæ цæссыгтæ фемæхсынц, Мæйрухсы йæ хъæбысæй дæлæмæ нал фæуадзы. Афаймæ йæ уымæлбын цæстытæ сзылы: кæнæ ам лæууон, кæнæ Мæйрухсы мемæ ахæссон. Æмбары йæ Афай, фæлæ уымæн уæвæн нæй. Зæрæдтæ куы сты, адæм та цы зæгъдзысты? Леска раст нæ загъта: мæнæ ахæм хъæзтытæ нал фидауы Афайыл. Фæлæ Мерет Мæйрухсæн цы митæ фæкæны, уыдæттæм куы фæкæсы, уæд ын тæригъдæй фæцæймæлы. Куыд æй фæхицæн кæна, чи зоны, хъæбулы ад кæмæй базыдта, уыцы сабийæ? Йæхæдæг дæр ыл куы фæцахуыр, нæлгоймаг уæвгæйæ, уæд уый та сылгоймаг куы у. Ныр дæр та уæртæ Мæйрухсы йæ хъæбысмæ фелвæста æмæ йын бибитæ кæны.

Афай литруат къубуцкæ райста æмæ фæцæуæг æхсырагур. Дуармæ куы рахызт, уæд дзыхълæуд фæкодта, сывæллон æм ахæм æвæлмонæй æрхаудзæн, уый æнхъæл нæ уыд, йæ зæрдæ йæ æмбæрста, цыдæр бæллæх æм кæй æнхъæлмæ кæсы, уый. Æмæ, æцæйгæдæр, цæмæй тарст, уый цыма фæзынд.

Нарæг уынджы Афайтырдæм сцæйцыдысты æртæйæ. Афай дзы базыдта иуы, уый уыд хъæуыхицауы æххуыстгæнæг Нафеткæ. Иннæ дыууæйы никуы федта. Хæрзарæзт лæг æмæ ус. Æрыгæттæ. Афай адæргæй йæ къубуцкæ йæ фæстæ амбæхста. Цымæ йæм цæмæ ссæуынц? Æви æндæр искæдæм у сæ фæндаг?

Нæ, Нафеткæ æмæ йе ‘мбæлттæ комкоммæ цыдысты Афайтæм. Куы йæм схæццæ сты, уæд æрлæууыдысты æмæ йын салам радтой. Салам сын радта Афай дæр.

Дæргъвæтин рæстæг сæ ничи ницы дзырдта. Раст цыма, ныхас

цæмæй райдайой, уый нæ зыдтой, уыйау. Стæй Афай нал фæлæу-уыд æмæ сæ бафарста:

— Цы уæ хъæуы?

— Мæнæ ацы адæм дæу агурынц, — загъта Нафеткæ.

— Æмæ сæ цæмæн бахъуыдтæн? — Афай афæлурс: Мæйрухсы ма агурæнт.

— Уыцы сывæллоны райсынвæнд кæнынц,

— Кæцы сывæллоны? Куыд райсынвæнд?

— Мах æнæзæнæг стæм, — загъта æнæзонгæ сылгоймаг. — Фехъуыстам, дæумæ ис кæйдæр сывæллон, æмæ сфæнд кодтам нæхицæн æй райсын.

— Уый кæйдæр сывæллон нал у, — тарстхуызæй сдзырдта Афай. — Уый ныр мæн сывæллон у. Æз мæнæ Нафеткæмæ... йед у... хъæуыхицаумæ дæр цæуинаг уыдтæн, цæмæй мыл æй ныффыссой... Уый мæхи сывæллон у.

— Бамбар, хорз лæг, — бахудт нæлгоймаг. — Ды зæронд дæ, уый — дзидзидай. Цас ма фæцæрдзынæ?.. Сывæллон та æнахъомæй сидзæрæй куы баззайа, уæд тæригъæд у. Æмбары? Ды уæдмæ нæ фæцæрдзынæ.

Уадидæгæн йæ ныхæстæй ацы лæг уæнгæлы ад скодта Афайæн. Цасдæр рæстæг йæ бон сдзурын нал бацц. Афайы сæры арвæрттындау фæрухс йæ цардвæндаг: бирæ рæстæджытæ дзæгъæлы батыдта, æрмæст дзы хорзæй — ницы. Дзæгъæл бонтæ, дзæгъæл мæйтæ. Удæвдзы иу мырау æрбайсæфтысты азтæ. Цы дзы уыд хорзæй? Мæзæрæу? Ницыуал давы, чи ный-йих, уыцы уарзт. Мæйрухс. Уый йын батавта зæрондырдæм йæ зæрдæ. Уый райхъал кодта Афайы уд. Æмæ, дам, æй æри. Ды, дам, уæдмæ нæ фæцæрдзынæ. Кæдмæ?

— Куыд нæ фæцæрдзынæн? — йæ дæллаг был фезмæл-фезмæл кодта Афайæн. — Уæллæй, Хуыцауыстæн, фæцæрдзынæн..

Нафеткæ семæ кæй уыд, Афайы тынгдæр уый фæтæрсын кодта, æндæр лæг æмæ усы фæдде кæнын диссаг нæу. Тызмæг ныхас кæнæн нæй, уæд та ма сæ закъоны исты ахæм фыст ис, æмæ йын Мæйрухсы куы байсой. Кæмдæр йæ мæгуыр зæрдæйæ æмбæрста: ацы æдзæсгом нæлгоймаг дæр йæхирдыгонау раст у, Мæйрухс цалынмæ схъомыл уа, уæдмæ, чи зоны, куы нæ фæцæра, фæлæ иннæмæй та, куыд хъуамæ радта?!

— Не ‘мбары лæг, — йæ сызгъæрин дæндæгтæ та фертты-той æнæзонгæ нæлгоймагæн.

— Нæма дæн ахæм зæронд... — ныхас райдайынмæ та хъавыд Афай, фæлæ, цы загътаид, уый нæ зыдта, бамбæрста йе ‘нæбондзинад æгъатыр закъоны размæ, æмæ йæ уд æнæхъанæй дæр бакатай кодта. — Нафеткæ, ма мын байсут мæ хъæбулы... Æз æй схъомыл кæндзынæн. Фендзыстут, фендзынæ, Нафеткæ. Æз ма йæ чындзы дæр...

— Нæ рæстæг дзæгъæлы ма сафæм, — сдзырдта та æнæзонгæ лæг, — цом, фенæм сывæллоны.

— Куыд фенæм? — бынтон фæтарст Афай.

— Ацы лæг, сонт-монтæй чи басæтта, ахæмы каст нæ кæны. Ам тыхæй архайын хъæуы, — загъта лæг æмæ дуарырдаæм бакъахдзæф кодта.

Афай дын уый ауына. Йæхи фæхæбæц кодта æмæ дуарыл дзуарæвæрдæй аздад. Йæ цæстытæ æнахуыр æрттывд кодтой.

— Уыцы сывæллонмæ йæ къух дæр ничи бакæндзæн, Нафеткæ! Фехъуыстай мæ?

— Иуварс фæндагæй! — æнæзонгæ лæджы цæсгом сырххъу-лæттæ афæлдæхт. — Кæмæ дзурын?!

Афайы туг схæлбурцъ кодта. Мидæгæй дзы цыдæр стыр сырдакæй райхъал, уый йæ цæхæрæнгæсæй бæрæг уыд.

— Уæллæй, ауылты лæджы фырт нæ бахиздзæн!

Уыцы уысм хæдзары дуар байгом, æмæ дзы разынд Мерет, сывæллон - йæ хъæбысы, афтæмæй.

— Цæуыл хъæлæба кæнут? — сабыргай бафарста Мерет. — Уæртæ лæг, адоны цы хъæуы?

— Ницы. Ацу хæдзармæ. Сывæллон суазал уыдзæн.

Мерет сабыргай азылд æмæ хæдзармæ бахызт. Афайы цæсгом хурау ныррухс. Меретæй хуымæтæджы бузныг фæцис. Æнæзонгæ лæг æмæ ус кæрæдзимæ бакастысты, уый фæстæ — Нафеткæмæ.

— Афæтæ нæ загътай, æрмæст зæронд лæджы æвджид у, зæгъгæ? — йæ базыртæ æруагъта лæг.

— Уыцы сылгоймаг ын чи у? Йæ ус у? — бафарста сылгоймаг.

— Сымах цы федтат, æз дæр уæлдай ницы зонын, — сагъæсхуызæй загъта Нафеткæ. — Ницы æмбарын. Цом, ныртæккæ, æвæццæгæн, мах ам ницы хъуыддаг ис...

— Уæдæ æз зонын, куыд архайын хъæуы, уый, — загъта нæлгоймаг, — цом, Дзерассæ.

Афай сабыргай хæдзармæ бацыд. Æрлæууыд дуаргæрон.

Мерет Мәйрухсан йә кѳухтә суәгъд кодта әмә йын цыдәртә зарыд. Мерет әм йә уәхсчыты сарты ракаст. Афай йәм йә мидбылты бахудт.

Мәйрухс фестәлфид. Скуыдта.

Мереты цәсгом фәсагъәсхуыз.

— Ацу, ма ләуу, сывәллон әххормаг у. Чабәтәм ныууай. Ёртә дуцгә хѳуджы сәм ис...

Ницы сдзырдта Афай, фәцәуәг. Чабә йын ногдыгъд әхсырәй йә кѳубуцкә айдзаг кодта, стәй йын загъта, цәмәй әхсыр рафыца. Хорз, зәгъгә, загъта Афай әмә тагъд-тагъд сәхимә фәраст.

— Афай!

Ләг фәстәмә фәзылд. Чабә йәм йе ‘нгуылдзәй ацамыдта, ардәм-ма рауай, зәгъгә.

— Цы кәныс?

— Уыцы сывәллонән цы дә зәрды ис? Алы бон афтә ра-хау-бахау кәндзынә әхсыргур?

— Чабә, уәдә йын цы акәнон? Йә мадау әй әз дәр уынгмә аппарат?

— Уынгмә дын әй ничи ‘ппарын кәны, фәлә йын исты хос кәнын хъәуы. Зәрондырдәм дә цәмән әрхъуыд кәйдәр бәркъя?

— Дә Хуыцаумә скәс, Чабә, уый куыд загътай? Уыцы чы-сыл муры куы фенис, уәд... — Афайә фerox — Чабәйән йәхицән әхсәз сывәллоны уыдис. Йә сәр уәддәр нә ахста, сывәллоны бәркъя схонән куыд ис, уый. Уәлдайдәр — Мәйрухсы. Йә хуры тыны...

— Меретән зәгъ әмә дәм фәкәса, — сусәгвәнд чи фәкәны, уыдон дәр ма ахәм хъәләсәй фәдзурынц.— Уый дәр дәхи хуызән мәгуыр у...

— Цәмәй мәгуыр у Мерет? Ницәмәй мәгуыр у Мерет, Чабәхан. Уәдә мын сывәллонмә чи кәсы?

Чабәйы дзых фырдисәй бахәлиу.

— Нә мә ‘вдәлы, Чабә. Ёз цәуын.

Стәй Бырнацы хор. Цәй, фәләудзән йе ссинагыл. Ёххор-магәй нә мәлы. Фәлә йын хорз әхцатә куы загъта. Ныр әй бирә әхцатә бахъәудзән. Бинонты, мә хур, цәрын хъәуы. Сывәллоны хәссын йед у, әнхәлут?

3.

Афай куы бамбæрста, Мереты Мæйрухсæй нал фæхицæн кæндзæн, уый, уæд сфæнд кодта... Сфæнд кодта, загъгæ, уый æнцон ныхас у, фæлæ дысон-бонмæ йæ цæстытæ æрцъынд нæ бакуымдтой. Йæ рæстæгыл бакæнинаг цы хъуыддаг уыд, уый ныр зæрондырдæм куыд райдайа? Иннæмæй та — Мæйрухс. Мад ын хъæуы, иннæ ахæм — фыд. Иу загъдæй, бинонтæ куыд вæййынц, афтæ. Зын у искæй бæрны цæуын, фæлæ йын æндæргæнæн дæр нæй — æрдзæй цы хæс дарыс, уымæй дæхи цасфæнды куы фæрамбæхс-бамбæхс кæнай, уæддæр дæ ссардзæн. Æрдомдзæн дæ. Мерет та... Сабыр, хиуылхæцгæ, сабийыл — æнувыд. Æмæ йын йæ уазал къона бахъарм кæндзæн... Мæзæрæу фесæфт, уый кой ныр кæнгæ нал у. Уарзондзинад? Хур куы аныгуылы, уæд ма, хæхты цъуппытыл цы дыдзы рухс аззайы, уый хъарм нал фæдæтты. Хуры хъарм куы нал уа, уæд пецы арт скæн æмæ дын — хъарм. Уыцы хъуыдытæй цыма Мерет йæ зæрдæмæ фæхæстæгдæр. Цыдæр стыр, вазыгджын, уæззау хъуыддаг кæй алыг кодта, уымæй йын фенцондæр. Сыстад, бацыд сывæллонмæ. Мæйрухс фынæй кодта. «Уыдзæн дын мад дæр, фыд дæр, Мæйрухс», — ахъуыды кодта Афай, æмæ йæ зæрдæйыл цыдæр хъыдзыгæнаг хъарм уылæн айвылд.

Райсомæй раджы Мерет Мæйрухсмæ куы схæццæ, уæд æй Афай бафарста:

- Гетæ, де 'фсымæр, цымæ, сæхимæ ис?
- Мерет фæджих.
- Дысон уыд. Æмæ дæ цæмæн бахъуыд?
- Уый мæхи хъуыддаг у. Дæ разы сывæллоны кой кæн,
- схуыстæй загъта æмæ ацыд.

4.

— Гетæ, цы цау мыл æрцыд, уый фехъуыстаис, — загъта Афай, Гетæ йæ мидæмæ хæдзармæ куы бахуыдта, æмæ уæрæх фынджы фæйнæ фарс куы 'рбадтысты, уæд.

— Куыnnæ, куыnnæ, адæмæн æндæр дзырддаг куы нал ис, — дзуапп радта Гетæ, Афайæн йæхи карæн мызыыхъарæзт лæг. — Фæлæ мæм диссаг кæсы: сывæллоны дæ куыройы раз чи ныууагътаид?

— Диссаг уый нæу, Гетæ... — Афай йæ ныхас цæмæй райдыдтаид, уый нæ зыдта. Зæхмæ бирæ фæкаст, стæй йæ сæр схъыл

кодта æмæ, Гетæйы раз къæмдзæстыг кæй у, уый æмбаргæйæ, загъта:

— Æз, Гетæ, дæумæ æрцыдтæн æндæр цæйдæр фæдыл...

— Хъусæг дæм чи у, уый æз.

— Цард афтæ разылди, Гетæ, æмæ... — уæзбын уагæй дзырдта Афай. — Азтæ цыдысты... Иунæгæй фæцардтæн ацал-ауал азы дæргъы. Мæ мæцъæлтæ мæхи, Гетæ, иунæгæй фæуыхеры кодтон, фæлæ аххосджын никæй кæнын. Зоныс мын мæхи, зоныс мын мæ хæдзар... Цæй хæдзар, уæвгæ, раст лæг дæн, уæлæ йæ уазал смаг цæуы. Фæлæ зæрондырдæм... Раст мæ бамбар, Гетæ...

— Хъусын дæм, Афай, хъусын...

— Раст мæ бамбар... Уыцы сывæллон куы фæзынд, уæд, дæ фарн бирæ уа, гыццыл зæрдæйæн цыдæр ныфс радта. Æвæццæгæн, цард йæ кæнонтæ кæны, Гетæ. Зын у, фæлæ мæ бафæндыд йе схъомыл кæнын. Æрмæст иунæгæй куы нæ бафæразон, уымæй тæрсын.

— Кæй зæгъын æй хъæуы, — Гетæмæ æцæгæйдæр нама бахъардта, Афай йæ ныхас цавæр донвæдыл здахы, уый. — Æнæ сылгоймагæй ахæм сывæллон схъомыл кæнын хъаймæты хабар у.

— Дæ хъуыддаг раст, Гетæ, — сдзырдта Афай. — Æнæмæнг афтæ у. Æмæ мæ раст бамбар, — Афай æдзынæг ныккаст Гетæйы цæстытæм, — сфæнд кодтон бинонты хъуыддаг бакæнын.

Гетæ фыццаг фæджих, стæй худæгæй бакъæцæл æмæ йæ армытæппæнтæ кæрæдзийыл æрцафта:

— Мæнæ диссæгтæ!... Уымæй райдыдтаис, Афай. Кæдæй-уæдæй дæ сæры зонд бацыд. Уæллæй, замманай хорз хабар мын фехъусын кодтай. Зæгъ, кæдæм цæуын хъæуы, уый.

Афай цыма уыцы ныхас нæ фехъуыста.

— Æмæ мæ фæнды мæ цард Меретимæ саразын.

Гетæйы цæсгом фæтархуыз.

— Меретимæ?

— О, Меретимæ. Дæ хоимæ.

— Ницы дын æмбарын, Афай.

— Сывæллон дæр ын фæадджын ис, Гетæ.

— Æмæ сывæллоны та Мерет кæд федта?

— Суайы йæм.

— Куыд суайы?

— Нæ, Гетæ, ахæмæй... Тобæ зæгъ. Куы базыдта, сывæллон

мæм ис, уæд æй абæрæг кæны. Фæлæ, ды куыд хъуыды кæныс, ахæмæй... Ам кæй дæн, уымæн дæр Мерет ницы зоны. Уый мæхи зæрдæйы фæндон у.

— Уый дын хабар, — Гетæ йæ сæр æруагъта.

— Мах зноны лæппутæ не стæм, Гетæ. Æгъдау цы у, уый дæр зонæм, æнæфенд хъуыддаг та нын сæрмæхæссинаг нæу. Уымæ гæстæ мæ фæнды, цæмæй мын радтай Меретимæ мæ цард саразыны бар.

Гетæ зæхмæ бирæ фæкаст, стæй æрæджиау загъта:

— Афай, Мерет йæ фыды уæларт цæмæн баззад, уый зоныс?

— Нæ-а. Хуыцауыстæн, нæ зонын.

— Æнамонд сылгоймаг у Мерет. Нæ дын сараздзæн дæ хæдзар, Афай. Уый амондджын куы уайд, уæд афонмæ искæй къона бахъарм кодтаид. Уæвгæ дын уыдæттæ цы дзурын. Мæнæй цы домыс, уымæй арфæйаг дæ, фæлæ Меретæй арфæйаг нæ уыдзынæ. Цы дæ фæнды, уый кæн...

Уалдзæг хъавгæ бахоста Афайы узал хæдзары дуар. Къуалон дуры цур зæйуаты алфамбылæйттæ фæсау сты. Цæхæрадæттæй скалд фароны хæмпæлгæрдæджы сыгъды тæф: алчи йæ уалдзыгон куыстыты сæргъы æрлæууыд.. Афайы дæр ныр дзæгъæлбадт кæнынмæ нал равдæлдзæн, тæккæ райсом йæ хуымы гæппæлыл гутон ауадздзæн. Картоф дзы ныссадздзæн, хъæдур. Къабука дæр дзы æвзæр нæ зайы. Йе ‘мбисы та йын хъæбæрхор кæнæ сысджы байтаудзæн. Чи зоны, фос дæр æм фæзына. Фæлæ кæм ссардзæн галтæ? Чи йын сæ авæрдзæн, ныртæккæ алчидæр йæ къухтæм æмхасæнтæ куы кæны!

Дыккаг бон райсомæй Афай йæ фæнд Меретæн бамбарын кодта. Мереты зæрдæмæ фæцыд Афайы хъуыды, фæлæ уæддæр сагъæсхуызæй загъта:

— Тауинаг нæхиуæттæм смадзал кæнæн уыдзæн, фæлæ дын сæрбосыл та чи фæхæцдзæн, кæимæ хуым кæнынмæ хъавыс?

— Мæхæдæг исты кæндзынæн, ахуыр галтимæ архайын зын нæу.

Мерет йæ уæхсчытæ базмæлын кодта, куыд дæ фæнды, афтæ кæн, зæгъгæ, æмæ Мæйрухсы авдæны бæттын райдыдта.

Æппæты фыццаг Афай бауад Гадзотæм. Чи зоны, исты ‘нхъæл сæм уыд. фæлæ Гадзойы æмпъызтытæ уæлæфтау куы федта, уæд фефсæрмы. Уæддæр загъта:

— Саугæнд кæнынмæ цæуын, Гадзо, æмæ ма мын дæ галтæ авæр.

— Цавæр галтæ, Афай, мæнæ суг лæгдзæдæй куы ласæм... Гал кæм ис? Уæртæ Борнæфæн зæгъ, уый знон фæцис хуым-гонд.

Афай йæхи бакъул кодта Борнæфмæ:

— Саугæнд, зæгъын, акæнин, Борнæф, æмæ ма мын дæ галтæ авæр. Стæй гутон...

— Кæдæм цæуыс?

— Мæ хуым фæхъил кæнон, Борнæф. Уалдзæг...

— Æмæ дæм цæй зæхх ис, Афай, Бетъайæн æй нæ радтай?

— Куыд радтон? Йе ‘мбис ын авæрдтон рæстæгмæ, куы нæ мæ ‘вдæлд, уæд, фæлæ ныртæккæ мæ зæхх мæхи хъæуы.

— Æз дын галтæ ратдзынæн, фæлæ дæ зæхх хъаугъайаг ма суæд, — загъта Борнæф æмæ кæртмæ бахызт галтæ ифтын-дзынмæ.

Афай æнхъæлмæ каст уынджы. Куыд хъуамæ суа хъаугъайаг йæ зæхх? Бетъа ахæм лæг нæу...

— Сæрбосыл дын чи фæхæцдзæн, Афай? — галтæ æд гутон уынгмæ куы рахызтысты, уæд бафарста Борнæф.

— Мæхæдæг истытæ кæндзынæн...

— Ныууадз ма дæ ныхæстæ, Афай, уæртæ лæппуйы айс æмæ дæм фæкæса. Елхъан!

Дæсаздзыд лæппу рауад æмæ йæ фыды цур алæууыд.

— Сæрбос айс æмæ цæугæ.

Афай гутоны гуслийыл схæцыд, æфсæнтæ дæлгоммæ æрфæлдæхта æмæ араст сты Гогаты хуыммæ.

Фалæрдæм æмæ ацырдæм дыууæ ауæдзы... Æвæдза, зæхх цæй адджын тæф кæны! Зæхх, мæ хуртæ, царды тæф кæны. Иннæтæй, цы йыл зайы кæнæ йыл чи рауай-бауай кæны, уыдонæй царды тæф афтæ тынг не ‘нхъæвзы. Зæхх сын йæ тугауылæй чысылгай дæтты. Цыма йыл ауæрдгæ кæны. Цыма, куы йын фæуа, уымæй тæрсы, æмæ æнусы, мин азы фæстæ чи равзæра æмæ райгуыра, уыдоны фаг ын куы нал суа. Æвæццæгæн, афтæ у. Æндæр æз дæр, ды дæр, уæртæ уыцы тæгæр бæлас дæр, дæлæ ауæдзы цæхæрау чи ферттывта, уыцы хæкъæдзыйы уидаг дæр зæххау царды тæф цæуылнæ кæнæм? Æви нæ зæхх йæхиуыл бæтты æмæ нын йæ уды хъару æнæхъæнæй уымæн нæ радты? Лæг куы фæтыхсы, уæд зæххыл йæхи адæлгом кæны — ныййарæг, фæкæс мæм. Уæдæ æндæр кæмæ бакъул кæна йæхи? Уæларвы стъалытæ дард сты, хуры

та, стырзæрдæ фыдау, йæ хъæбултæм не ‘вдæлы, æндæр хъуыд-дæгтæ йæ ваййы кæмдарты. Зæхх та... Мадау алкæй дæр барæв-дауы, алкæмæн дæр йæ хъарм риурæбын бынат скæны.

— Байриай, Афай!

Хъуыдыты хал фескъуыд, æмæ Афай йæ сæрыл схæцыд. Елхъан галты баурæдта.

Дынджыр фыййаулæдзæг йæ къухы, афтæмæй хуымгæрон арæныл лæууыд Бетъа, йæ фæстæ гогыра уасджытау гоппæргъæвдæй æд лæдзджытæ лæууыдысты æмæ Афаймæ знæт каст кодтой Бетъайы дыууæ фаззон фырты Хан æмæ Уырысхан.

— Æгас цæут уæ фæрв сугтимæ.

— Уый цы кусыс?

— Куыд цы кусын? Хуым кæнын. Нæ йæ уыныс?

— Æз дæр æй уынын, хуым кæныс, уый. Фæлæ кæй зæхх хуым кæныс, уый зоныс?

— Уастырджийыстæн, мæхи зæхх хуым кæнын, Бетъа, ды та йын цы ‘нхъæл уыдтæ?

— Уæдæ йæ хорз нæ зоныс, Афай. Ацы зæхх мæн у.

Афай йе ‘рфгуытыл хæрдмæ схæцыд. Бетъайы йæ цæстытæ фæцафта, стæй хъæрæй ныххудт:

— Гъæй-да-гъа, Бетъа, хъазгæ кæныс, æви?..

— Уæллæгъи, хъазын мæ фæсонæрхæджы дæр нæй. Ды ацы зæхмæ ницыуал бар дарыс!

Афайы буар бадыз-дыз кодта. Ахæм ма дзы æдзæстгом лæг уа!

— Дæ зонд дæхимæ ис, Бетъа?

Хан æмæ Уырысхан размæ ракъахдзæф кодтой. Уый фенгæйæ, Афай дзомс йæ къухмæ райста.

— Гутон слас зæххæй, — йæ хъæлæс аивта Бетъа.

— Цы загътай? — Афай афæлурс.

— Гутон слас зæххæй.

— Куыд слас?

— Слас гутон зæххæй, дын, зæгъын... — Бетъа æвиппайды стайы гæпп æрбакодта æмæ Афайы асхуыста. Хан цыма уымæ æнхъæлмæ каст. Йæ лæдзæг дард фæхаста æмæ дзы Афайы мæкъуыр йæ тых-йæ бонæй æрриуыгъта. Афай арсы богъ фæкодта, йæ къухы схъазыд ставд дзомс æмæ йæ æфсæнджын кæронæй æбуалгъы тыхджын цæф ауад Бетъайы сырх цæсгом-мыл.

— Еллаэх, амардта ма! — уæлдæфы азæлыд Бетъайы хъær, æмæ лæг кæлдымау ауæдзыл æрфæлдæхт. Елхъан галты сæрбос феуæгъд кодта æмæ цъæхахстæнгæ хъæуырдаæм лидзæг фæцис.

— Æ, фыртонæй чи базæронд, уыдон, уый цы кусут?! — дæлвæндагæй сыхъуыст хъær. Хан æмæ Уырысхан сæ лæдзджытæ æрæппæрстой æмæ сæ мидбынат цавдуртау фес-ты. Хъæуыхицау Гæбыла æмæ милиционер Муссæ хуыммæ сгæппытæ кодтой. — Кæрæдзи цæуыл цæгъдут, мәлинагтæ?

— Афай бабайы амардта! Афай бабайы амардта, — цъæхснаг хъæлæсæй сæрдиаг кодта Уырысхан.

Афай фæгæпп кодта, фæлæ уæззау цæфæй кæй фæсонт, уый бæрæг уыд. Адон дæр кæд мæн нæмынмæ хъавынц, зæгъгæ, Гæбыла æмæ Муссæмæ адзагъултæ кодта, стæй сындзæмбондмæ батахт æмæ йын йæ хуылфæй æрдæгæмбыд кæрдо цæджындз пакъуыйау фелвæста. Йæ иу кæроныл ын фæхæцыд æмæ, хуымы чидæриддæр уыд, уыдоны йæ разæй айста. Фыртæссæй Хан æмæ Уырысхан хуымгæрон дурвæткъуы бæласы аууон сæхи амбæхстой. Гæбыла слыгъд фахсмæ. Муссæ, йæ хуымпырмаæ февнал-февнал кæнгæйæ, дæлвæндагмæ сычъыйы гæпп æркодта. Цы акæна, Афай уый куы нал зыдта, уæд Бетъамæ фездæхт. Фæлæ лæджды тутамæстæй уæлгоммæ хаудæй куы ауыдта, уæд фæтарст. Цæджындз аппæрста æмæ лæджды цур йæ зонгуытыл æрлæууыд.

5.

Милиционер Муссæ иу сахатырдæг цыдæр гæххæтт фæфыста, стæй йæ сæр схыл кодта æмæ Афайæн загъта:

— Хуыйы ми бакодтай, Афай. Ивар нæ, ахсын дæ хъæуы. Районмæ дæ таппæй ласын.

— Цавæр таппæй?

— Дæхицæй хъæла ма араз. Хыл ракъахтай, дæ сыхаг Бетъайы сæр дзомсæй аскъуыдтай, мæн та ма службæйы сахатыл хъилæй цæвынмæ хъавыдтæ.

— Бетъайæн афтæ хъуыд, — бахъуыр-хъуыр кодта Афай.

— Цы йын хъуыд? Йæ зæхх ын кæй фæлдæхтай, уымæ гæсгæ йын хъуыд?

Афайы цæстытæ фæхъоппæг сты.

— Куыд уый зæхх, Муссæ? Бетъа кæдæй нырма схицау ма зæххæн?

— Кæдæй нырма! Ныр дыууæ азы. Хъæусоветы гæххæттытæ

конд сты. Дæу зæхх нæ хъуыд æмæ йæ Бетъа йæхиуыл ныффыста.

— Æнæ мæн бафæрсгæйæ?

— Æмæ дæ цы фæрса? Гаккуччы бадт дæ куыройы кæныс, дæ зæхмæ дæ не ‘вдæлы. Æмæ дын дæ зæхх хъæуыхицау Гæбыла амалджындæр лæгæн алæвæрдта.

— Цас уын бафыста Бетъа? Цасыл мын ауæй кодтат мæ зæхх? — Афайы цæстытæ доны разылдысты.

— Хъус-ма, Афай, — фетхæлдта милиционер. — Ды мын ахæм ныхæстæ куы кæнай, уæд ма дыл хылы уæлæмхасæн цъыфкалæн дæр баныхасдзынæн.

— Ды мæн уыдæттæй ма тæрсын кæн, Муссæ, — сыстад Афай, — æз кæд æнахуыргонд лæг дæн, уæддæр цыдæртæ æмбарын. Цасы аргъ уыд мæ зæхх?

— Дæ бынаты ма сбад, — йæ къухтæ стылдта милиционер. — Мæн куы бафæнда, уæд дæ талынг куырой уынгæ дæр нал фæкæндзынæ.

Уыцы минут милиционеры уатмæ бахызтысты хъæуыхицау Гæбыла æмæ Бетъа. Гæбыла йæ цъæх цæстытæ Афайы фæцавтæ æмæ милиционеры бафарста:

— Басаст йæ фыдмийыл?

— Æмæ йæ цы сæттын хъæуы, уæртæ лæджы нæ уыныс? — загъта Муссæ, Бетъамæ ацамонгæйæ. Бетъайы сæр уыд кæрдæнæй бæстытæ, ранæй-рæтты дзы тугдзæстытæ æддæмæ дæр рахъардтой.

— Уæхæдæг æй уынут, цы мын бакуыста, уый, — йе схъæл ныхасыздæхт цыдæр фæцис Бетъайæн, ныр дзырдта æнахуыр фæлмæн æмæ хъавгæ хъалæсыуагæй. — Дæхи фæллоы тыххæй дын ахæм митæ бачындæуæд?

— Ницы кæны, иу фынддæс боны дзы куы абада, уæд йе знæтдзинад фæцыдæр уыдзæн, — загъта Гæбыла.

Афай бамбæрста, адон æй æцæгæйдæр ахсынвæнд кæй кæнынц, уый æмæ йе ‘мбæрц слæууыд. Сыстад милиционер дæр. Йæ цæстытæ ферттывтой, афтæмæй Афай бакъахдзæф кодта Гæбыламæ:

— Ды мæнæн мæ зæххы гæппæл ацы хъарабугъайы фыццаг цæмæн бакодтай?

— Уый дæ зæхх рагæй нал у, Афай. Кустæ йæ нæ кæныс, æмæ йæ закъонмæ гæсгæ, кæмæн æмбæлы, уымæн радтам. Исты ма зæгъыс?

— Афай, дæхи Хуыцауы бар ныууадз, — загъта милиционер. — Мæ хорз зæрдæйыл дæн, æмæ дæ ахсгæ нал кæнын, фæлæ ивар бафиддзынæ.

Гæбыла, Муссæ æмæ Бетъа æмбæрстой, йæ сæрыл сдзурæг кæмæн нæй, уыцы Афайы зæххы гæппæл æвæлмонæй хæрыны хабар районмæ куы айхъуыса, уæд сæм исты ныхас кæй хаудзæн, уый, уымæ гæсгæ йын рахастой ахæм тæрхон дæр: бафидæд ивар, Бетъайы сæры скъуыд, мæнæуы нæмгуытæй баргæйæ, цас рауайа, уымæ гæсгæ.

— Цæй дæргъæн уыдзæн дæ сæры скъуыд, Бетъа? — бафарста Муссæ.

— Иу ссæдз нæмыджы дæргъæн уыдзæн, — саст хъæлæсы уагæй та дзуапп радта Бетъа.

— Гъемæ-иу райсом ссæдз туманы ‘рбахæсс, Афай, — скарста Гæбыла. — Зон, ахст кæй дæ, уый æмæ — исты, уæд дæ мысты хуынчты дæр ссардзыстæм. Ныр цæугæ дæ хæдзармæ.

Афай йæ худ йæ сæрыл æркодта æмæ æнæдзургæйæ рахызт къæнцыларæй. Йæ зæхх дзы кæй фесæфт, уый йæ нæма бауырныдта, фæлæ дзы ссæдз туманы тыхист кæй кæнынц, уый йын йæ тъæнгтæ кæрдæгау кодта. Фæлæ цы бакæна? Цæмæн, уый нæ зоны, фæлæ ацы царды уыцы æнæхайыры закъонæй тынгдæр ницæмæй тæрсы. Уымæй къаддæр та йæ нæ тæрсын кæны, Мерет æмæ Мæйрухсæй куы фæхицæн уа, уый.

Афай куы ацыд, уæд Гæбыла баздæхт Бетъамæ:

— Дæ хъуыддаг арæст у, Бетъа. Куыд уыныс, афтæмæй зæхх ныр дæу уыдзæн. Фæлæ дæ хæс æнæхъæнæй нæма бафыстай.

— Зонын æй, Гæбыла, — йæ былтæ фæзылын сты, афтæмæй загъта Бетъа. — Дысон далыс аргæвстон, æмæ ныртæккæ фынг Лескатæм æвæрд ис. Цом сихор скæнæм.

— Уый дæр тынг хорз у, фæлæ, Афайы зæхх амæйфæстæмæ æнæ уæлдай сныхасæй дæу кæй у, уый тыххæй райсом ды дæр де ссæдз туманы æрбахæсдзынæ.

Бетъайы цæстытæ стъæбæртт-тъæбæртт кодтой:

— Цавæр у, мин сомы дын куы радтон.

— Мин нæ, фæлæ фæйнæ фондзсæдæйы, — сабыргай ныхасмæ бафтыдта Муссæ. — Афтæ нæу, Гæбыла?

— Лæвар ницы ис, мæ хур, Бетъа, ницы! — худгæбылæй загъта Гæбыла.

Бетъа йæ уæхсчытæ базмæлын кодта, фæлæ дзурын йæ бон

ницыуал ссис. Тыхгәнәг хицау тыхджын у. Ноджы ма йын ләгъстәйаг куы уай, уәд та де сәфт у.

6.

Рацыд әхсәрдәс азы. Иу дзәбәх райсом Мерет әмә Мәйрухс дыууә хъисыныл хуртуан әркалдтой. Афай, фынддәс әмә әртиссәдз аздыд уәйыгарәзт фидәрттә ләг сугсәттәны тәрс къуыдыроныл бадтис әмә бәрз гәркъя цыргъ кардәй амадта. Стыр сарайы дуар фегом, әмә дзы фәзынд иу цыппәрдәсаздыд тәрныхджын батъара ләппу, дыууә къәссайы сә тәккә дзәгтәй йә дәләрмтты, афтәмәй.

— Йарәппын, дзырд дәм цәуылнә хъары, Махара, дыгәйттәй сә кәдәм хәссыс? — мәстыхуызәй ләппумә фетхәлдта Афай.

— Мән куы бафәнда, уәд дын не скъәт дәр мә сәрыл сисдзынән, баба.

Махара — Афай әмә Мереты фырт — къәссатә хуртуаны раз әрәппәрста әмә дәлгоммә фәлдәхт тәскъыл әрбадт.

— Дә фыды коммә кәс, мә царды ныв, уәззәуттә ма хәсс, — ныдән хъәләсәй сдзырдта Мерет әмә йә хъәбулы къәбәлдзыг сәрыл йә къух рәвдаугә әрхаста.

Æрфыгджын, саурәсугъд Мәйрухс, уыцы митәм кәсгәйә, худәгәй бакъәцәл.

2003 аз



ÆНÆСАРГЪ ÆНКЪАРÆНТÆ

ÆРВХУЫЗ БÆЛЛИЦТЫ НАУ

Æрвхуыз бæллицтæй скодтон æз цъæх нау,
 Æнæсарфатæй ленк кæны æврæгъты.
 Куы мыл тых кæнынц къаты бонты уæргътæ,
 Фæтæхын зæххæй наумæ уæд, лыгъдау.

Фæхæсс мæ дард, æрвхуыз бæллицты нау,
 Уадз, зæрдæ бамыр уа æрвон уылæнты,
 Æрвхуыз ныфс ногæй ахиза мæ уæнгты
 Æмæ та 'рхауон зæхмæ æз, тынау.

Нæ зæххон цард — Хуыцауы карз лæвар,
 Фæлæ æз зонын арв цæмæй цъæх дары:
 Ам цал, о, цал лæджы цъæх науы уайы! —
 Æрвхуыз бæллицтæй байдзаг и уæларв.

* * *

Тæрхъусыл гуыркъо куы 'рхауди,
 куы 'рхауди, куы 'рхауди,
 Хъæр кодта: «Хуыцау мыл ныккалди,
 ныккалд мыл Хуыцау!»
 Ирон лæг, дæ Хуыцау куы калди,
 куы калди, куы калди,
 Хъæр кодтай уæддæр: «Гуыркъо у,
 бæласæй фæхауд, бецау!»

ДЕНДЖЫЗИМÆ ХЪАЗТ

Æз — мастæй медзаг, доны был лæууын,
Æз денджызæн мæ хабæрттæ кæнын.
Мæнау йæ зæрдæ абухы, мæцы,
Йæ былтыл йе ссыр-уылæнтæй хæцы.

Фынккалгæ мыл æрбаппæрста йæхи,
Йæ цъæл кæсæны ауыдтон мæхи.
Йæ тæссаг риуæн ахъæбыс кæнон..
Мæ мастæн уый ыскæндзæни кæрон.

Фæтасыд денджыз, хъазынмæ фæци,
Мæстæй мæ мары, бакæны мыл цин.
Уæларвмæ фехсы сонт уылæнтыл мæн,
Куы доны бынæй исинаг нæ дæн.

Мæ зæрдæйы ма баззад иу фæндон:
Хъæбысæйхæсты ма фæбынæй уон.
Мæ маст мæ фæрох, аскъæфта мæ хъазт,
Фæлтæрд Сау денджыз басафта мæ маст.

Ныр рогзæрдæйæ доны был лæууын,
Мæ мастæвæрæг денджызы кæнын.
Йæ таурæгътæ мын денджыз дæр хæссы,
Мæ гом къæхтæ фæлмæн уылæн æхсы..

ЧИ ЗОНЫ

Чи зоны, искуы æз, денджызы уарзгæйæ,
Доны был фæрох кæнон.
Чи зоны, искуы йæ тæрфæнты хъазгæйæ
Удæнцой ссарон, фæуон.

Абон та йе знæты, уылæнты карздæры
Баппарын ме 'нæсæрфат.
Абон мæ зæрдæ йæ былтæй дæр акæлы,
Ам дæр нæ ары бынат.

Чи зоны, искуы æз бæрзæндтæй фесхъиуон,
Базыртæ нал хæссой мæн.
Чи зоны, искуы мæ зæды бон фелгъитон, —
Царды цæмæн нæй гæнæн?

Абон мæ зæрдæ æнæсаргъ æнкъарæнтыл
Арвы кæрæттæм бырсы..
Абон мæ зæды хай мæ ныхы нарæгыл
Диссаджы амонд фыссы.

УАЙДЗÆФ

Дауджытæ даутæ уæларвмæ хæссынц
Дæ номыл хъæстмæ.
Нартæ æмбырдæй цæттæйæ лæууынц
Сæ фæстаг хæстмæ.

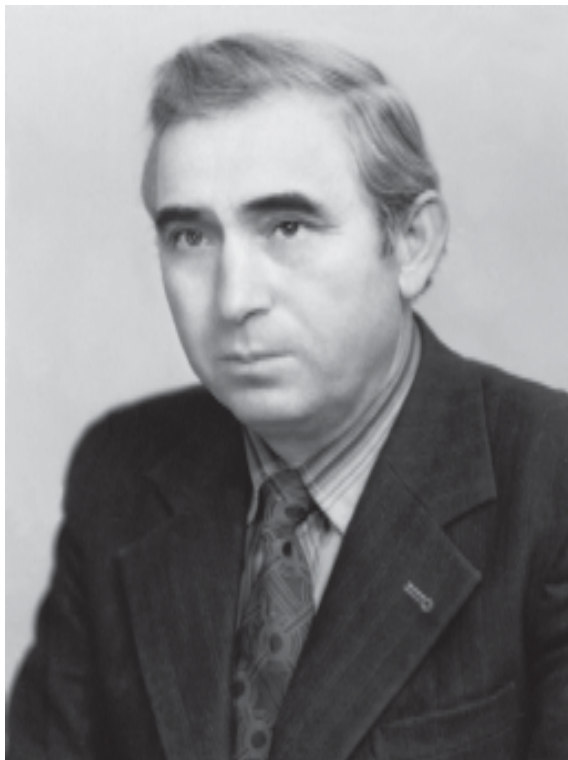
Схаста сæ д' аудæн арвы цъæхмæ
Æнæсаргъ фæндон,
Сæмбæлд дæ уасартыл, кадыл мæлгæ,
Тыхагур æндон.

Артæй гуырд чи уыд, — дæ артæй сыгъди, —
Дæ карздæр тæрхон.
Нартæн сæ мæлæт дæр се 'мсæр уыди —
Æвирхъау кæрон.

Фæлæ нæ райхъуыст уæларвæй дæ зард
Уæлахизы бон.
Æмæ дæ цæстыты ферттивы хатт
Æнæбын фæсмон!



ТЕДЕТЫ ЕФИМ: 80 АЗЫ





Йæ фырт Артуримæ.



*Ефимы бинойнаг Бэллæ, сæ чызг Дианæ,
сæ хæрæфырт Луизæ, сияхс Андрей.*

РÆСТÆГ ÆМÆ САГЪÆСТÆ

МÆ АВДÆН

Райгуырдтæн, дам, цъитиджын хæхбæсты,
 Авдæны, дам, фидар баст уыдтæн.
 Афтамæй мæ фæндагыл фæхæст дæн;
 Царды балцы падæггай цыдтæн.
 Дæттæ, дам, мын хъисфæндырæй цагътой,
 Авдæн уыд мæ рæвдауæг уæддæр:
 Бæттæнтæ мæ сызмæлын нæ уагътой,
 Фæлæ-иу ыхъил кодтон мæ сæр...
 Хатгай, дам-иу, æз мæ цæнгтæ сластон;
 Систон, дам-иу, сабыргай тæлфын;
 Авдæнхъæдыл бур фæрдгуытæ ахстон,
 Стæй та-иу мæ барæвдыдта фын.
 Иу бон, дам, мæ авдæнбæттæн феуæгъд,
 Рахаудтæн,

мæ былты туг цыди...

Фæлæ мын мæ цæф нæ фæрыст гъеуæд:
 Зæххæн уый мæ фыццаг ба уыди.

1963

ФЫДАЗЫ ХАБАР

(*Легендæ*)

Залты мит фыд-зымæджы ныууарыд,
 Уый фæстæ та, зулмæ уаргæ, зæгъ.
 Комæй коммæ ахизæнтæ нал уыд,
 Фенкъуыстис-иу зæйты гуыппæй зæхх.
 Сæрд фыддæр уыд, быдыртæн сæ сæрты

Мигъты гуылфæн арвнæргæ нæ тахт, —
 Ацыд, цыма, зынг-дзæнгæрæг бæстыл
 Арвæй зæхмæ не 'рхауди æртах.
 Хорцухæй нæ иппæрд кодта ничи,
 Кæрты мад йæ сабиимæ бадт
 Уымæн дардта сайæн хуызы дзидзи, —
 «Адæй, мæ хур, удæнцой мын ратт!»
 Саби исдуг аздади æмырæй,
 Цæсгом фестад бахудынæввонг.
 Афæлвæрдта адæйын фырзыдæй,
 Æмæ та нырдиаг кодта ног.
 Саубазыр кæлмæрзæны кæрæттæй
 Асæрфта йæ цæстысыгтæ мад,
 Срыст йæ зæрдæ, адæнгæл ис мæтæй,
 Цыма йыл йæ арвы хай æркалд.
 Дон æрæджы зилгæ дур нæ федта,
 Къух нæ райста уыцы сæрд æхсырф, —
 Хойраг растдæр маргъы æхсыр фестад,
 Мадмæ уæд кæцæй цæуа æхсыр?
 Цины хабар!.. Раст цыма дзæнæтæй
 Раздæхти æд хордзентæ сæ фыд.
 Ныр сæ хъæбул фервæздзæн мæлæтæй,
 Ныр уыдзысты хойрагæй рæвдыд.
 ...Систа мад кæрдзыны мур йæ дзыхмæ,
 Саби фезнæт, базмæлыд йæ сæр.
 «Бабыхс, хъæбул, зонын æй, ыстыхстæ, —
 Бауадз мæ дæуæн хæрын æз дæр»...
 Хæдзар... уаты бинонтæ дыдæгътæй,
 Сау адзал сæм сау калмау фæзынд,
 Чи нындзыг и, чи та сæ дæндæгътæй,
 Удисгæйæ йе 'нгуылдзтыл хæцыд...
 Мад дæр хордта...

Сагъæстæм æй не 'вдæлд...
 Байзæддаг уыд ахсджиаг, нымад...
 Бинонтæ фæцагъды ысты се 'ппæт,
 Баззадысты саби æмæ мад.

ФÆСУАЛДЗÆГ

Æрдз фæсуалдзæг раивта йæ дарæс,
Раст цыма йæ худынæй фæхъус.
Циу уый?

Цард у.

Цард у, æви сагъæс? —

Дидинæг нызгъæлд æмæ ныххус...
Дыргъдон ацыд быдыры æддиау,
Цин кæнын хъуыдыгæнгæйæ æз:
Зæххы риуæн ахадгæ ыздыйау
Тагъд кæндзысты зад халсартæ уæз.
Дидинджыты хæрвы бынты балæн
Райдыдтой йæ гагата нæрсын.
Сæнæфсыры хъуссæгджын цупалæн
Раздæрау ысхъæл лæууын фæзын.
Къабускайæ рацъæх ысты фæстæ,
Арв рæдауæй царды хос дæтты.
Мигъ æрбабадт хур бонтæн сæ фæстæ,
Зæххы дойны хъарм къæвда сæтты.
Рæстæг уайы цард таугæйæ балцы,
Кæд фæтарбын дидинæгджын мæй,
Гъеуæддæр та бауддзыд ис алцы,
Ивд æрцыди дидинæг мыдæй.

1977

ЦАРДЫ СÆР

Мачи хæссæд царды зынтæм фау.
Хорз у искæд уыдонæй фæриссын.
Уый фæстæ та байгасгонд цæфау
Царды хæрзтæй мондæгтæ фæисын...
Иу сæ нысан,

хъауджыдæр сæ нæй,

Арфæгондау æз зæгъын,

фæдзурын:

Хорз у хатгай хинæйдзаг сæнæй
Уды фæдис зæрдæйæ фæсурын.

Фæлæ цæй, цы бачындæуа, цы?
 Мæргътимæ — æнæбазыр — куыд тæхон?
 Судзын арты,

хъуыдыты мæцын,
 Цæй, мæ дзырд, мæ уды низ, куыд зæгъон?
 Дзуры мын нæ удхайраг æнус:
 Гуыры амонд цинад æмæ уарзтæй.
 Судзаг былтыл андзæвыд мæ рус,
 Ахуыпп кодтон царды тæккæ карзæй.
 Нæй, уæддæр нæ бамбæрстон цыдæр,
 Циу, цы ран ис

царды сæр, йæ кæрон?
 Æрдз мæ зондæй бамбæхста æгæр,
 Æмбæхсынты хъазæгау... Цы кæнон?
 Æз нæ кæнын генитæм быцæу,
 Фæлæ зонын галы богъау иу дзырд:
 Чи нæ федта уарзонад, бецау,
 Уый зæхмæ цæрыны тыххæй не 'рцыд.
 Цардæн йе 'гъдау — удамонд фыстау —
 Химæ 'лвасын адæймаджы уарзтæй.
 Æз йæ хъуырыл уарзаныл тыхстау
 Баззадтæн мæ дыууæ цонгæй бастæй...

1976

МÆТ

Кæсынц мæм хатт мæ царды бонтæ сæфтау,
 Мæ хъуыдытæ æргъæвд топпау хæссын,—
 Вæййы мын бон хъуырдухæнтæ,

æхсæв та
 Хуысгæуатмæ фыдбылызæй тæрсын...
 Æнцойад мын цæрæнбонты нæ уыди,
 Куы мыл фæцæуы тарф фыны æхситт,
 Уæд фесхъиуын цæф сæгуытау:

«Цы 'рцыди!

Мæ кард!

Мæ бæх! Фæдисмæ тагъд!» — мæ сидт
 Тыхсы мыл ныр фæсмоны мæт æмхицæй,
 Цыма мын раст ысчындæуыди хин,

Ыскæнын хатт уæззау тæрхон мæхицæн,
 Хатт рауадзын фыдахæстæй мæхи...
 Мæ фыды зæхх, мæ зæрдæйы куыд хæссон
 Дæ бирæ мæт, дæ бирæ цин, дæ рыст?
 Цъæхснаг уисæй нæмгæйæ мæ æрвылбон
 Дæ рæстæджы зынгвæндæгтыл тæрыс.
 Зын у мæ дзырдтæн, уд исынау, гуырын,
 Сæ фæзындмæ мæ сагъæстæ бæллынц.
 Фæзынынц хатт,

æрцахсын сæ æнгуырау,
 Куы та фæстæмæ зæрдæйы мæлынц...
 Мæ куыст, мæ пайда 'рцыдысты тæразмæ,
 Фыдбонтау мыл зын сагъæстæ тыхсынц.
 Зæфцы фыдæй цы бонтæ атахт размæ,—
 Фæстæмæ мæ сæ зынг фæттæй æхсынц.

1972

КУЫРМ ЛÆГ

Мæ хъысмæт — карз,
 фæнда дæ, йе нæ фæнда,
 Гæнæн ын нæй, йæ фыдæнæн ныззарын.
 Æз саугуырма дæн,
 уæддæр, мæ бон, мæ фæндаг
 Къæрпц-къæрпцæнгæ мæ лæдзæгæй ысгарын...
 Йæ хъармæй хатын хуры цæсты арвмæ,
 Цæстытæ нæй фыдæлгъыстау,
 уæддæр сын
 Сæ бæсты æз æрдзон дунеты арфмæ
 Мæ хъуыдытæй цæсты рухсау фæлгæсын...
 Ад зоны ме 'взаг,
 уæз мæ армæй хатын,
 Æз цардмæ нал дæн курæгау цæстæнхъæл.
 Мæ фæндагæй иппæрдгæнæн сахаты
 Мæн бараст кæны адæмы къæхты хъæр...
 Нæ хорз адæм... Ныфсдæтджытæ сты уыдон.
 Куы лæууын се 'хсæн, —
 не 'мбарын мæхи зын.

Кæд цудой адæм, —
 уадз, æз дæр фæцудон,
 Æнæ уыдон мæхи амонд нæ хизын.
 Уæззау — мæ хъысмæт,
 бавзарын æппæт дæр,
 Иппæрд нæ вæййын цин æмæ рыстътæй;
 Кæд саугуырм дæн, мæ развæндаг гъеуæддæр
 Уынын мæ адæмы цæстътæй.

1982

ДЗÆНГÆРДЖЫТЫ ФÆДИСХЪÆР

Фæдис, уæйгуытæ?! Тæшпудты цы фæзмæм,
 Мæ ерысмæ сидт ма фенхъæлут загъд, —
 Цæй, рацæут-ма Зилахары фæзмæ,
 Мæ сызгъæрин фат уыцы ран ныссагъд...

Мах Нарты цотау стыр хæхтæй тыччытау
 Нæ хъаздзыстæм,— мæ ныхас у цæхгæр:
 Цæй, бавзарæм-ма цирхъыты цъыччытау,
 Кæй дзырдтæ калынд зынг æмæ цæхæр?

Æз фехстон иуварс тынг раджы мæ хъама,
 Ныры дуджы ма хъаматæй хъазт циу?
 Уæларвон тыхтæй хуры чызджы хъуамæ
 Зæххон дунемæ раскъæфа нæ иу.

Поэттæ, чи стут? Цардæгасæй, мардæй,
 Кæм цардыстут зæххы къорийыл, кæд?
 Уæлдай мын нæу, мæ уайдзæф уын мæ зардæй
 Дунеты раз тæрхонгæнæг фæуæд.

Цы загътат стырæй, тугуарæн æнусты
 Дзæггæлвæндæгтыл адæймаг куы цыд,
 Куы тъыста хъылма сау зæххы нывæзты,
 Йæхицæн дзы куы арæзта мæнг цыт?

Ныр тоны, тоны адæймаг йæ рустæ,
 Нæ дарæг зæхх, нæ сырх туджы æртах,
 Цы радиаци фембæхста æнусты,
 Уый раргом кодтам хи марынæн мах.

О адæймаг, дæ марæн къух дæ бæстыл
 Цы нæ фыдбылыз бомбæтыл фæхæст?
 Бындзагъд кæнынмæ хорз ысты æмæ сыл
 «Хæрзхъæды гакк» дæр баныхас æххæст...

Гъе уымæй дарддæр бабын кодтай дæтты,
 Æнхъæлдтам мах: ыстахтыстæм бæрзонд, —
 Фæлæ йæ къæбæр бархийæ нæ дæтты
 Нæ раттæг æрдз дæр, — не 'мбары нæ зонд...

Нæ зонын æз, цавæр ныхæстæ райсон,
 Куы нæм фæзынынц сау низтæ æваст, —
 Сæ нысан уый у: абон кæнæ райсом
 Уый исын махæй райдайдзæн йæ маст...

Зæгъыс кæд афтæ: атомы ыскондæй
 Мæ хъул куы абадт сах æмæ нывыл,
 Уæд дзы фыццаг цæмæн ыскодтай бомбæ,
 Цæуылнæ скодтай уый бæсты дзывыр?

Фæлæ нæ дуне тугмондаг ысси 'мæ
 Дæ тæссаг хотых айгæрстай уæрæх:
 Ныццавтай Нагасаки, Хиросимæ,
 Дыууæ цæстау фæсохъхъыр кодтай зæхх!..

Мæ уайдзæф, адæм, иумæйаг тæрхон у,
 Нæ кæнын æз мæ рæстаг зæрдæ уæй, —
 Фыццаг аххосджын бомбæ 'ппарæг хонын,
 Дыккаг аххосджын — чи ныббарста, уый...

О Нобель æмæ Сталины лауреаттæ!
 Цæуылнæ кодтат ацы сæфтыл мæт?
 Уæ фырмæстæй æхсидæвтæ, цыргъ фæттæ
 Цæуылнæ тъыстат арвы тæнты уæд?!

Зæгъут-ма 'ргом, уæ мæнг лæвæрттæ исгæ,
Куы куывтат маргзонд паддзæхтæн сæрæй,
Гъе уый бæсты цæуылнæ загътат искæд
Æппæт Дунейæн арвнæрдау, хъæрæй:

«Æрлæуу, адæймаг, амонды бæстæмæ
Цæмæй æрбафта тугтæдзгæ дæ къах, —
Хъæуы ыздæхын Ивгъуыдмæ фæстæмæ
Нæуæг фæндæгтæ райгæрдынмæ мах...

Æз хурфæдисон! Мæн хъæуынц хæтæнтæ!
Быхсы мæ хъару стыр дунеты уæз, —
Фæйнæгфарс поэт! Финишты бæттæнтæ
Мæ уартхуыз риуæй арæдувын æз!

Фæцæуын размæ! Гъей, дуне, ныхъхъус у,
Цæгъдгæ мæ фæндыр арвы бын хæссын;
Зæххы къори мын, глобусау, йæ къус у,
Меридиантæ та йæ даргъ тæнтæ ысты...

Уый дунемæ поэзийы цырагъæй
Æрттивы, цин у — алчи дæр зæгъид,—
Уый Ыссæдзæм æнусы бæрзонд рагъæй
Дыууын фыццагмæ анывæзта хид...

Æмæ мын фестад арвы къуырф дзæнгæрæг,
Ныццагътон æй 'мæ ме знæт уды рис
Æппæт Дунейыл айзæлыд хъæргæнæг:
Фæхæрынц хуры хурхортæ! Фæдис!

САБЫР УЫСМ

Цы 'рцыди?

Зæххыл цъиуызмæлæг нæй,
Æрфынæй бæстæ цины фæндтыл бафтгæ,
Ныссабыр дуне,

маргъæй уа, сырдаёй —
Æмткæй цыма æмдзырд бакодтой, афтæ.

Æрттивы авгау арвы уæрæх бын,
 Нæ зилгæ куырой бамыр ис, æрриад...
 Бæрзонд цъæх нæууыл айнæджы рæбын
 Кæнынц нæ фос хъæбыс-дæллагхъуыр ривæд...
 Хъæу бамыр рындзыл,

сау мæсыг кæсы
 Къæйдурæй амад хæдзæрттæн сæ сæрты.
 Хъуыдыгæнгæ мæ цæстæнгас хæссын:
 Уæдæ куыд бамыр хосдæутты зард сæрды?
 Бæрзонд къæдзæхтæ — сычъиты хуыссæн,
 Нæ сæ хъыгдары дымгæйы хъær — уадынз,
 Нæ хъæугæрон прищепкæты хуызæн
 Зæрватыччытæ телты уæлæ бадынц...
 Цы уа, цымæ?

Цы хабары нысан?

Æнахуыр тæвд бон, цъæх кæрдæг ныффæлвых.
 Нæ йæ фенкъусид хурæмдых вулкан,
 Нылвæста æрдзы афтæ тынг цыдæр тых,
 Мæ зæрдæ 'рфæлмæн сойацыдау раст.
 Æгас æрдз фестад удрæвдауæг аргъау.
 Мæнмæ ныртæккæ ацы уысм фæкаст
 Æвдадзыхос, ыстыр хæзнаты уаргъау...
 О, диссæгтæ, цы ныссабыр, цæмæн,
 Нæ дуне, загътон, амонд нын у, йе та
 Æнусы хъæрæй бафæллæд æмæ
 Йæхи æруагъта, 'рулæфыд планетæ.



ССАДЫ ДЗÆКЪУЛ

Радзырд

ыдыбæстæйы стыр хæсты фæстæ бирæ адæмтæ фæхауæггаг сты сæ магуыр къонатæй. Къæбæргур цыдысты Ирыстонмæ дæр. Ам дæр кæд бирæ хуыздæр нæ уыд уыцы заманы сæ цард, уæддæр ирон адæмы уазæгуарзондзинад хъуыстгонд уыд, æмæ сæхи æшпæрстой Ирыстонмæ. Иугæйттæй, дыгæйттæй, къордтæ-къордтæй зылдысты хъæуи-хъæу æмæ сæ къухты змæлдæй æмбарын кодтой, сыдæй мæлæм, зæгъгæ. Æмæиу сын бирæтæ, се 'ххормаг сабитæн æхсæвæрмæ кæй æмбæхстой, уыцы хус къæбæртæ дæр рахæстой: адоны тæригъæдмæ кæсын нæ фæрæзтой.

Иуахæмы украинаг магуыргуртæ фæзындысты Рагъыхъæуы. Уый уыд тæккæ дыууæ хоры астæу. Цардихсыд хъæуы цæрджитæ сыл кæцæй бацин кодтаиккой, фæлæ сæхи дæр куыд бамбæхстаиккой — рацыдысты сæ размæ æмæ сæ йæ къух кæмæн куыд амыдта, афтæ сæ рæвдыдтой. Иу сылгоймаджы хъæбысы дзы уыд дзидзидай саби. Ус смæллæг, фырæххормагæй йæ къæхтæ йæ быны дыдæгътæ кодтой, йæ цæстытæ цъæхтæлмæвæрд къуырфыты арф бахаудтой æмæ уырдыгæй тæригъæддаг каст кодтой æнæрай дунемæ.

Иу каст, цы нартхоры кæрдзыны къæбæр æм æрхауд, уымæ кодта, иннæ

адæммæ, афтæмæй сын йæхи æвзагыл цыдæртæ бамбарын кæнын фæлвардта. Дзургæ-дзурын-иу йæ мæллæг къухтæй сывæллоны йæ риумæ æнгомдæр балхъывта. Æрæджиау ын бамбæрстой йæ хъуыды, ома, сывæллон уæддæр æххормагæй амæлдзæн, зын ын у йæ рауæлдай кæнын, фæлæ амæла, уый йын ноджы зындæр уыдзæн. Уымæ гæстæ йæ разы у иу дыууæ боны фæг кæрдзын кæнæ ссады тæппыл баивыныл.

Чи йæм каст, уыдоны зæрдæтæ скъуыдтæ кодтой, сæ цæссыгтæ згъæлдысты. Бæргæ йын тæригъæд кодтой, фæлæ сæхи даринагты мæтæй мæтмæрдтæ чи кодта, уыцы хъæубæстæй ма искæй сабийы бæрны та чи бацыдаид?.. Æппынфæстаг сæ каст скодтой Уазнойы цардæмбæл Болатонмæ.

Уазно æмæ Болатон æназæнæг уыдысты. Хуыцауы цæст сын нæ бауарзта хъæбулы амонд бавзарын, æмæ уыцы æнад, æрхæндæгæй æрвыстой сæ цард.

Уазно хæстмæ куы цыд, уæддæр та ской кодта йæ удыхайæн, рагæй йын кæй тыххæй лæгъстæ кодта, уыцы хабар:

— Кæд удæгасæй нал æрыздæхон, уæд-иу уæддæр ахъуыды кæн мæ фæндоныл. Бæргæ мын раздæр куы сразы уыдаис сидзæрдонæй сывæллон рахæссыныл, уæд афтæ зæрдæрисгæ нæ цæуин хæсты быдырмæ. Уæд мæ зæрдæ афтæ не скъуыдтæ кæнид, иунæгæй дæ кæй уадзын, ууыл. Ныр уæддæр бакæс мæ коммæ. Кæд дæм мæ сау хабар æрыхъуыса, уæд бацархай дæхицæн сомбонны бындар ссарыныл, науæд иунæгæй, æвæстагæй куы арвитай дæ царды бонтæ, уæд мæрдты дыккаг мард акæндзынæн.

Болатон та йæм уæддæр, йæ сусæг цæссыгтæ æмбæхсгæйæ йæхи бакъултæ кодта, хъысмæт дын цы сныв кæна, ууыл хъæцын хъæуы, дæхи туг æмæ стæгæй чи нæ уа, уый дын æцæг хъæбулы ад кæцæй скæндзæн, зæгъгæ. Уазно йын уæддæр дзырдта:

— Хуыцауы бын тæригъæд ныхас ма кæн! Дæ уарзт кæмæн схай кæнай, кæй цæрайæ цæрай, уый дын хъæбулы ад кæндзæн, уæдæ цы. Уæдæ ма æндæр лæджы цард цæй тыххæй у — дæ фæстæ та — уидаг куынае ныууадзай, дæ удвæллой кæуыл хардз кæнай, уый дын куынае уа, уæд цæмæн æмæ цæй тыххæй цæрыс ацы дунейыл?..

Ныр сылгоймаджы тæригъæддаг уавæр æмæ æххормагæй мæлæг сабийы куыдвæллад цæстытæм кæстгæйæ ногæй æрлæууыдысты Болатоны зæрдыл йæ мойы ныхæстæ. Аивæй йæ цæст ахаста адæмыл æмæ сæ цæстæнгасмæ гæстæ бамбæрста, цы дзы

домдтой, уый. Æмæ йæм сдзырдта йæ хъæбулмондаг зæрдæ: «Ай мæм, цæрæнбонты цæмæ бæллын, уыцы амонд йæхи къахæй куы 'рцыд, уæд ма цæмæ æнхъæлмæ кæсын? Кæд ма мын фæуы-дзæн, мæ удыхай мæ рагæй кæй домы, уыцы хæрзиуæгæн мæ хæдзары дуæрттæ байгом кæныны фадат?» Стæй бацыд хæдзармæ æмæ рахаста, дзуарыбонмæ æртæ кæрдзинагæн кæй æвæрдта æмæ йæ цæст бавналын кæмæ нæ уарзта, уыцы ссады тæпп иу чысыл дзæкъулы. Ссады дзæкъул æрæвæрдта сылгоймаджы раз æмæ ризгæ къухтæй бавнæлдта сабимæ.

Сылгоймаг зæрдæхалæн куыд ныккодта, афтæмæй систа ссады дзæкъул. Цыд, фæстæмæ фæкæс-фæкæсгæнгæйæ. Йæ фæдыл куыдтой сылгоймагтæ дæр. Фæлæ Болатон йæ фырадæргæй нæма æмбæрста, кæугæ кæна æви цин.

* * *

Раст уыцы æхсæв сыздæхт хæсты быдырæй Уазно. Æрцыд иу къахимæ. Болатон йæ фырамондджынæй хатгæ дæр нæ фæкодта, ахæмæй йæм кæй æрыздæхт, уый. Фæлæ хæдзармæ куы бацыдысты, лæг тæрхæгыл куы 'рбадт æмæ йæ лæдзджытæ къулыл куы банцой кодта, æрмæстдæр уæд фæхатыд йæ хуыцауы цæф Болатон. Уайтагъд фæдондзæст. Лæг, цыма йе'фсинны раз стыр азымджын уыд, уыйау æм къæмдзæстыгæй каст. Хъуамæ йын исты ныфсы ныхæстæ загътаид, фæлæ уыцы рæстæджы къуымæй сывæллоны кæуын райхъуыст, æмæ Уазно фестæлфыд... Болатон уырдаæм фæздæхт æмæ лæгмæ сывæллоны рахаста.

Уазно-иу сывæллоны куы йæ риумæ нылхъывта, куы та-иу йæ цины цæссыгтæ æркалдта. Болатон ын хабар куы бамбарын кодта, уæд фенкъард æмæ къæхтыбынæй ныуулаефыд:

— Æлгъыст фæуæд хæстæндзарæ!..

Афæстиат цъус, стæй йæ цардæмбалы бафарста:

— Не 'фсин, æмæ йыл ном та цы сæвæрæм, ном?

— Ном зæгъыс, — хъуыдыты ацыд Болатон. — Æмæ йын цыма ис ном... Йæ ныййарæг мад мын дзырдта, мука дам... Æвæццæгæн, саби Мука хуыйны — афтæ йæ хуыдта, дзуллагыл æй куы ивта, уæд.

Уазно йæ мидбылты бахудт: бамбæрста йæ, хъуыддаг цæй мидæг ис, уый.

— Гъемæ тынг хорз. Уымæй йыл хуыздæр ном не сфидAUDзæн.

Хæсты размæ сæ царды бонтæ æнкъард, æрхæндæгæй кæуыл ивгъуыдтой, ныр уыцы бинонтæ сæхицæй амонджындæр никæйуал æнхæлдтой: Уазно йæ фидæны амондæй йæ бон куы базыдта, æнæбындарæй баззайдзæн, зæгъгæ, уæд ын цард аднал кодта. Ницæмæ уал рад йæ зæрдæ. Исчи-иу ын куы загъта, мæнæ дын уый аразинаг куы у, дæ хæдзар бацалцæг кæнинаг куы у, уæд æм цæмæ кæсыс, зæгъгæ, уæд-иу йæ къух ауыгъта: — Кæмæн сæ аразын, кæмæн мæ хъæуынц?..

Ныр бынтон æндæр цæстæй акаст цардмæ. Исты фæнд-иу æм куы фæзынд, исты аразынмæ-иу куы хъавыд, уæд та-иу Болатоны йæ фарсмæ æрбадын кодта — мæнæ мæ афтæ фæнды æмæ ды та куыд хъуыды кæныс, зæгъгæ. Цы-иу хъуамæ загътаид Болатон?! Йæ удыхайы амонджын хуызмæ кæсгæйæ йыл-иу базыртæ базад æмæ-иу ыл æхсызгон бустæ скодта:

— Мæн цы фæрсыс, хæдзары хистæр ды дæ æмæ дæм куыд растдæр кæсы, афтæ кæн.

Фæлæ сын уыцы стыр амонд къуырийæ фылдæр нæ бауарзта сæ хъысмæты цæст.

Иу фæссихор та хъæумæ фæзындысты магуыргуртæ. Сывæллоны мад дæр — семæ. Болатон ын цы ссады дзæкъул радта, уымæн йæ ком баст, куыд дзагæй йæм æй радта, афтæ дзагæй йыл хæцыд йæ дыууæ къухæй æмæ ставд цæссыгæй куыдта. Æмæ фæстæмæ йæ хъæбулы домдта. Айс, зæгъы, фæстæмæ де ссады дзæкъул. Мæ зæрдæ, дам, æм æвналын дæр нæ бакуымдта. Фæлтау, дам, сыдæй амæлæм нæ дыууæ дæр, æрмæст мын фæстæмæ радт мæ зæрдæйы удаг.

Уазно бадт дзоныгъы уæлæндыгыл æмæ йæ сæр йæ армы тъæпæнтыл æруадзгæйæ æгомьгæй куыдта. Болатоны ма йæ уарджытæ тыххæйты урæдтой, афтæмæй цудтытæгæнгæ бацыд хæдзармæ сывæллоны хæссынмæ...

* * *

Æхсæвы мæйдар йæ бæзджын пæлæзы бын æрнорста æрхæндæг æмæ фæлмæцыд хъæу. Куыстдзагъд адæм, фæтæгеныл ауæрдгæйæ, раджы ныххуыссынц, раджы бамыр вæййы хъæуы цард. Нæ фынай кæнынц æрмæст Уазно æмæ Болатон. Зæрдæрыст сылгоймаг уартæ кæд бафу кодта цырагъыл æмæ, рудзынггæрон бадгæйæ, кæсы мæйдары æгуыппæг талынгмæ.

Хуыздæр уавæры нæй Уазно дæр. Цас фæндтæ, цас хъуыдытæ

нывæзта ацы бонты, ныр митын мæсыгау атадысты йæ бæллицтæ.

Хæст фæцис, цагъдуæлдай хъæубæстæ ногæй æрæвналдзысты цард аразынмæ, фæлæ Уазно йæ фæстаг бонтæм цардзæн, нырмæ куыд цард, афтæ. Æнæ ад цардæй, æнæ сомбоны ныфсæй. Цалынмæ ма кусынхъом уыдис, уæдмæ дæр куынае нывæста сомбоны царды фæндтæ, æнæбындар кæй уыд, уый аххосæй, уæд ма ныр цæнкуыл, æдзæллагæй цы зæрдæйæ бавнала истытæ аразынмæ?! Иу изæр та Болатон фæлмæцыдæй йæ уаты куы арæдзæ-мæдзæ кодта, уæд февзæрд æнахуыр хæдзары, æмæ дын Мука дæр уым! Æдæрсгæ уæд йæ къахыл бацыд Болатоны размæ æмæ йæм кæугæ дзуры:

— Гыцци, мæн ам нæ фæнды æмæ мæ акæн ардыгæй!..

Болатон æй сабыртæ кæнынмæ фæцис:

— Нæ, мæ хъæбул, дæу махæй дæ ныййарæг мад акодта, уый дæ удмæ фылдæр бар дары, æмæ мæ бон нæу дæу уымæй фæхицæн кæнын.

— Æмæ уый дæр ам нæй, ам мæнæн иу мад дæр куы нæй, — ноджы тынгдæр скуыдта саби.

Болатонæн йæ сурхид акалд, афтæмæй фехъал. Суанг бонцыæхтæм йæ цæстыл хуыссæг нал æрхæцыд. Рафт-бафтæй йыл сбон ис. Райсом йæ фын Уазнойæн куы радзырдта, уæд зæрдæрыст лæг дæр къæхтыбынæй ныууынæргъыдта. Иу дзæвгар æрхæндæгæй фæкаст йæ къæхты бынмæ, стæй арæджиау лæгъстæгæнæджы каст бакодта Болатонмæ:

— Не 'фсин, зонын æй, мах нæ зæрдæтæм афтæ арф кæй айстам, уыцы хъæбулы хуызæн нын æндæр сабийы бауарзын фæзын уызæн, фæлæ цы нæ вæййы, уæд та... куы ацæуиккам сидзæрдонмæ... Бонифæстагмæ нæ ахъуыды кæнын хъæуы нæ зæрыбонтыл... Æнæхицауæй адæмæн ныгæнинаг цæмæн хъуамæ фæуæм?

Болатон ын æгомьгæй хъуыста йæ ныхæстæм, стæй, куыд бадт, афтæ æнæдзургæйæ сыстад æмæ бавнæлдта йæ райсбавæрды дарæс кæнынмæ...

* * *

Сидзæрдоны хицау, ацæргæ сылгоймаг, зæрдиагæй бацин кодта Уазноитыл, се 'рбацыды сæр сын куы базыдта, уæд. Уыцы уæззау рæстæджы сæм цы бирæ сабитæ уыд, уыдоныл, кæй зæгъын æй хъæуы, нал æххæссыдысты, æмæ-иу дзы исчи искæй

бæрны куы цыд, уæд-иу уый стыр амондыл нымадтой сидзæр-
доны кусджытæ.

— Цомут, фенут, цы сидзæртæ нæм ис, уыдоны. Уæхæдæг
равзарут, ныййарæджы зæрдæ хуыздæр кæмæ бадардзыстут,
ахæм сабийы, — загъта сын хицау æмæ сæ иу стыр хатæнмæ
бакодта. Сывæллæттæй чи йæ хъазын ныууагъта, чи — йæ кæ-
уын, афтæмæй се 'ппæт дæр сæ цæстытæ ныццавтой æрбацæу-
джытæм. Алчи дæр сæм каст, Уазноиты бацыд сæ кæй кæм
æрæййæфта, уырдыгæй, æрмæст иу сынтæджы раз астæрдыл
цы чысыл лæппу бадт, уый фестад æмæ дыгъал-мыгъулгæнгæ
ратындыдта Уазно æмæ Болатонмæ.

— Мука! — æмдзыхæй фæхъæр кодтой лæг æмæ ус, сæ дыу-
уайыл дæр фырадæргæй ризæг бахæцыд, афтæмæй фæгуыбыр
кодтой сабимæ.

— Мука! — ныккуыдта Болатон æмæ йæ риумæ ныхъывта
сабийы мæллæг гуыр.

— Мука! — Уазно йæ лæдзджыты æнцой йæхи тыхурæд код-
та, афтæмæй рæвдаугæ сæрфта сабийы фæсонтæ.

Хицау сагъдауæй баззад, джихæй сæм каст.

— Куыд уæм æрбахауд ацы саби? — афарста йæ Болатон,
йæ цæссыгтæ сæрфгæйæ.

— Æрæджы нæм æй æрбакодтой. Украинаг, дам, у. Йæ мад
кæмдæр фæндагыл æххормагæй амард, æмæ нæм йе 'мбæлттæ
сабийы æрбакодтой. О, фæлæ йæ сымах та кæцæй зонут?

Уазно æмæ йын Болатон лыстæггай фæдзырдтой сæ
хабæрттæ.

— Уæдæ хъысмæт уæ дыууæты тæригъæды дæр нæ бацыд.
Акæнут æй æмæ йын йæ хурæй бафсæдут!

* * *

Чысаны хæхтæ та сæ мидбылты бахудтысты Уазно æмæ Бо-
латонмæ. Медзыдайы цæугæдон сын цыма сæ амондыл зарыд,
афтæ сæм каст, афтæ сын сæ зæрдæтæ рухс кодта йæ иугъæ-
дон уынарæй. Зын сын куыднæ хъуамæ уыдаид, хъæбулы ад
кæмæй банкъардтой, уыцы сабийы мады тæригъæддаг мæлæт,
фæлæ ныр æрсабыр сæ зæрдæты фæдис, уымæн æмæ ныр
а-дунейыл никæмæйуал тарстысты йæ байсынæй.

Мука рæзыд рæвдыд æфсæстæй. Кæд уæззау рæстæг уыд,
уæддæр хъæбулуарзаг мад æмæ фыдæн нал бон уыд, нал æхсæв,

хъуыды кодтой æрмæстдæр сæ хъæбулыл, цы сæ бон уыд, уымæй йæ ницы цух уагътой. Тыхсын сæ кодта æрмæстдæр иу хъуыдаг — сомбон сæ бындарæн цы зæгъдзысты?.. Нырма æнахъом у, ницы æмбары. Рæстдзинад ын куы зæгъой, уæддæр куыд базондзæн, чи уыд йæ мад, кæцæй æрхауд ардæм, уый?

Цыфæндыйæ дæр сæ хъæбул искуы рæстдзинад кæй базондзæн, уый ныридагæн зæрдæдзурынты фæкодта мад æмæ фыды. Стæй уыцы рæстдзинад кæцырдæм бамбардзæн лæппу йæхæдæг? Цы уарзт æмæ йын рæвдыд схай кодтой, уый йын нæ фæнад уыдзæн, нæ сыл суæлæхох уыдзæн?..

«Цы уа, уый уæд, рагацау нæхи куы бахæрæм, уæд ма нын нæ хъæбулы та чи хъомыл кæндзæн», — кæрæдзийы удты рыст фæсурыныл архайдтой Уазно æмæ Болатон.

Цыд рæстæг, Мука райдыдта æдæрсгæйæ дзурын. Ницæмæй фарста йæ хъомылгæнджыты, йæ сабизондæй йæ ницы ма æндæвта, хъазын йеддæмæ. Уазно æмæ йын Болатон йæ ацыд, йе 'рбацыдыл дæр нæ хъæцыдысты, макæцæй рахауæд, макуы бафынæй уæд, йæ къахы сындз ма суайæд... Сылгоймаджы зæрдæ уæддæр æнæнцойдæр у, сыджытæнхæринаг — Болатон уалдай тынгдæр тыхст сæ рæзгæ хъæбулыл:

— Уыцы сывæллон никуы зыны, ма хъус æм куы адарин, — фæкæс æмæ та, йæ зилæнтæ фæуадзгæйæ, фæсхъæуырæм фæцæй згъоры.

— Уадз æй, не 'фсин, æмæ хъаза йæ зæрдæйы фæндиаг, — фæлмæн уайдзæф-иу ын бакодта Уазно.

— Æмæ мын иунæг у, иунæг, цард ын фестон! Куы йæ уынон, уæд æнцондæр у ма сыджыты хæринаг зæрдæйæн, — йæхи-иу бакъултæ кодта Болатон.

— О, æмæ йын ус куы 'рхæссай, уæддæр ын афтæ тыхс-дзынæ йæ алы къахдзæфыл? Лæг у ныр, лæг, лæджы бындзæф-хад, ныридагæн æй цæвæгæй кæрдыныл ахуыр кæнын, — йæ мидбылты-иу сæрыстырæй бахудт Уазно.

Хохаг лæджы кусынæй цы 'фсады, йæ цардæй зæрдæрухс куы уа, уæд! Уазно кæд иукъахыг уыд, уæддæр ыл базыртæ базад, йæ уæнгтæн æрулафт нал лæвæрдта — ныр ын ис бындар, йæ фыдабæттæ æнæхъуаджы нæ фæуыдзысты, хæдзары суинаг лæг хъомыл кæны! Цалынмæ саби йæхæдæг царды фæндтæ кæнын райдайа, уæдмæ йын сомбоны цард аразынæн бындур æрæвæрын хъæуы. Цалдæр хатты хъæубæсты зиуы дæр

ракодта. Орбозалайы æфцæгæй æрласын кодта назхæдтæ, хъуари сæ ныффаста æмæ йæ хæдзары сæр раивта. Йе скъæты иу къул уартæ хæсты размæ дæр гæлиртæ уыд, фыццаг æм быцæутæ саразинаг уыд, фæлæ, уæддæр мæ фыртæн фыдæбойнаг уыдзæн, зæгъгæ, æмæ та уый дæр ногæй раивта хъæубæсты æххуысæй. Сыхбæстæ дæр, цыма Уазнойы амондыл йæхицæй тынгдæр радысты — разæнгард æй кодтой, цæмæйфæнды дæр æм цæттæ уыдзысты æххуысы къух фæдаргъ кæнынмæ, зæгъгæ. Адæмы хорзæх дæ куы уа, уæд цæрынæн та цы хъæуы!

* * *

Рæстæг дугъон бæхыл бады. Мукайæ диссаджы усгур лæппу рауад — бæрзонд, рæхснæг, саджы фисынтыл амад кæмæй фæзæгъынц, раст ахæм. Болатоны хъустыл æрцыд, Мукайы зæрдæмæ, дам, цæуы дæлæсыхаг Дудайты чызг. Æхсызгон ын уыд уыцы хабар: хуыздæр чызгæн зæгъæн нæй — рæсугъд, æгъдауджын, хъæубæсты фæсивæды 'хсæн бæрæг дардта.

Уазнойæн куы рахабар кодта хъуыддаг, уæд уымæн дæр йæ зæрдæ йæхи арвы милтыл асæрфта:

— Сыгъзаринтæ фæхæр уыцы дзыхæй, не 'фсин, диссаджы æхсызгон хабар мын радзырдтай. Æмæ цы, замманай чындзаг, хуыздæр амонд кæцы ныййарæджы цæст бауарздзæн йæ хъæбулæн!

Уазно, ныййарæджы зæрдæ, зæгъгæ, кæй загъта, уымæй фехæлд Болатоны цинæвдылд зæрдæйыуаг. Мука нæма зоны, йæ æцæг мад æмæ фыд кæй не сты, уый. Уазно æнæфæхатгæ нæ фæцис Болатоны уавæр æмæ йын бацархайдта йæ уды æрхæндæг асурыныл.

— Цæй, дæхимæ та цы ныхъхъуыстай, усай?.. Хъæбул Хуыцауы ратгæ у æмæ дын æй цы хуызы радта, ууыл хъæцын хъæуы. Ды цæуыл тыхсыс, уый уадиссаг ницы бар дары нæ абоны ныхасмæ. Хуыцау æй æцæг хайыры хъуыддаг фæкæнæд. Иу уый, æмæ хорз чызг у, хæрам цæст дæр æм иу фау ницæмæй æрхæсдзæн. Иннæмæй та, хорз хæдзары схъомыл. Йæ фыд Барсæгимæ, дæхæдæг æй зоныс, дыууæ æфсымæры цард фæкодтам цæрæнбонты. Ахæмимæ хæстæг бакæнынæй стырдæр амонд ма цы хъуамæ уа! Ныр у, æмæ, дæхимæ хъусынтыл фæуыны бæсты хъуыддагмæ æркаес. Афæрстытæ ма кæн хъæуы устытæй искæйт. Кæд дзы æцæг ахæмæй исты ис, уæд лæппуимæ аныхас кæнын

æмæ минæвæрттæ барвитын та — мæ быгъдуан. Ды цыфæндыйæ дæр дæхи цæттæ кæн чындзæхсæвмæ. Уæртæ нæ бурæфцæггалы уæддæр мæхинымæры нæ фырты чындзæхсæвмæ цæттæ кодтон.

Болатон ма кæйдæрты афæрстытæ кодта, æмæ хъуыддаг æцæг разынди...

* * *

Мад æмæ фыд сæхи сусæг — æргомай цæттæ кæнын райдыдтой чындзæхсæвмæ. Уазнойы минæвæрттæн Барсæг разыйы дзуапп радта. Сфæнд кодтой сæ чындзаджы Атынаджы бонмæ æркæныныл. Фæлæ, Болатон кæмай тарст, уыцы хабар æрцыд...

Уыд Усанеты дзуары бон. Æгас Медзыдагомы адæм уазæгæй-фысымай айвылдысты дзуармæ. Болатон дæр йæхи райсом раджы ацæттæ кодта: æртæ уæливыхы ракодта, се 'рбаздæхынмæ та ног хыссæ цыхты змæстимæ æрцæттæ кодта, исчитæ нæм куы фæуа, зæгъгæ, æмæ уал иннæ куывддзаутимæ дзуары бынмæ фæраст.

Дардмæ хъуыст фæндыры цагъд æмæ къухæмдзæгъд. Фæсивæдæй-иу чи бацыд, уый-иу уайтагъд йæхи хъазтмæ байста.

Адæм сæ цæст æрæвæрдтой Мука æмæ Дудайты чызг Меретханы кафтыл. Хабар чи зыдта, уыдон кæрæдзийы хъусты сусу-бусу кодтой, чи сын зæрдиагæй цин кодта сæ амондыл, чи та сæм хæлæггæнгæ каст. Уыдонæй уыд Нарыкъаты Цуцийы фырт Андыри дæр. Рагæй цæуы йæ зæрдæмæ Меретхан, бирæ хаттыты йын æркой кодта, фæлæ йыл-иу чызг алыхатт дæр йæ былтæ акъуырда. Ныр æй Мукайы разæй доныхъазау ленкгæнгæ куы федта, йæ амонджын мидбылхудт ын судзаг рыстæй куы фæрæхуыста йæ зæрдæ, уæд йæхи нал баурæдта æмæ рагæпп кодта хъазты астæумæ. Се 'хсæн куы февзæрд, уæд Мука æмæ Меретхан хорзау нал фесты. Чызг йе 'рфгуйтæ фæтар кодта æмæ ахызт кафæн фæзæй. Андыри йæ фæстæ бауад æмæ йæ цонг чызджы дæларм фæцафта, тыхласæгау æй кæны ракафынмæ.

— Нал кафын, ныууадз-мæ, — йæхи дзы тоны чызг.

Сагъдауæй лæууыд Мука, стæй згъорæгау бакодта сæ цурмæ:

— Андыри, æнцад ныууадз чызджы!

— Æмæ дæу та чи фæрсы? Цы дæ хъуыддаг ис?! — йæ цæстытæ туджы разылдысты Андырийæн, иуварс асхуыста

Мукайы. Уый йын йæ риу ацахста æмæ йын тымбыл къухæй йæ былтæ ныцтафта. Андыри ахауд, стæй цырды фестад æмæ йæхи æрбауагъта Мукайыл, фæлæ сыл адæм ныххæцыдысты æмæ сæ кæрæдзийæ аиуварс кодтой.

— Æ, дæ бур рондз фæкалай, кæй цæвыс, кæй!? — Мукамæ адæмы 'хсәнæй йæхи баивæзта Андырийы мад Нанион. — Мæ фырт йæ фыдæлты уæзæгыл цæры æмæ дзы кæимæ кафа, уый йæхи хъуыддаг у, ды та чи дæ, кæйдæр дзæгъæлзад? Дæ ный-йарджыты зонгæ дæр куына кæныс, ссады дзæкъулыл дæ куы ныууæй кодта дæ мад, уæд æм дæхи цы барджын кæныс, ий?

Адæмæн сæ цины рагг фехæлд, зæхмæ кæстгæйæ базадысты. Мука иудæвгар джихæй фæлæууыд, стæй лидзæгау акодта адæмы 'хсәнæй.

Болатонæн фырадæргæй йæ уæрджытæ йæ быны дыдæгътæ кодтой, афтæмæй атындзыдта йæ фæстæ. Мукайы аийæфта хъæуы сæрмæ акæсæн къуылдымыл — лæппу йæ сæр йæ армытæппæнтыл æруагъта, афтæмæй мардæрцыды хуызæнæй бадт.

Болатон ын ризгæ къухæй бавнæлдта йе уæхскмæ. Лæппу йæм сзылдта йæ дондзæстытæ, иу дзæвгар æм фæрсæджы каст фæкодта, стæй къæхтыбынæй ныууынæргъыдта:

— Гыцци, цæмæн мын загъта Нанион афтæ, цæй ссады дзæкъулы кой кодта Цуцийы ус?..

— О, дæ сæрылхаст мæ фæкæна абоны бардуаг, кæд мæ, цæмæй тарстæн, уый куыд баййæфта! — зæрдæхалæн куыд ныккодта Болатон.

Йæ кæуынмæ йæ зæрдæ суынгæг Мукайæн дæр, фæлæ фæтæригъæд кодта йæ мадæн æмæ дзæвгар рæстæг йæ бон дзурын ницыуал сси. Болатон йæ зæрдæйы тыппыртæ куы суагъта, уæд йæхæдæг райдыдта дзурын:

— Зæгъдзынæн дын æй, хъæбул... Цом хæдзармæ. Уым дæ фыдимæ æрбадæм æмæ æппæтыл дæр фæдзурдзыстæм æргомæй,— йæ цæссыгтæ асæрфта Болатон æмæ схæцыд лæппуйы цонгыл.

* * *

Мука æгомьгæй хъуыста йæ мад æмæ йæ фыды ныхасмæ. Йæ зæрдæ скъуыдтæ кодта йæ мады, зонгæ дæр кæй нæ кодта, æгæрыстæмæй йæ хуыз дæр кæмæн нæ бахъуыды кодта, уыцы мады тæригъæдæй. Болатон æмæ Уазно сæ ныхас куы фесты

æмæ дзуаппæнхъæл зæхмæ куы ныккастысты, уæд сæ йæ дыууæ къухæй æрбахъæбыс кодта æмæ загъта:

— Сымах цы аххосджын стут мæ хъысмæты раз? Уый нæ, фæлæ уæ нырæй фæстæмæ ноджы фылдæр уарздзынæн, уæ туг, уе стæгæй кæй нæ дæн, афтæмæй мæ æнæкæрон уæрзтæй кæй уарзут, уый тыххæй.

* * *

Атынаджы ныззылдтой стыр чындзæхсæв, Уазнойæн йæхи загъдау, æгас Медзыдагом æй дисæн фæхастой.

Цард ног комулæфтимæ скъобор кæддæры æнкъард уæзæгыл. Уал азы хъæбулы амондæй æнæхай чи уыд, уыцы лæг æмæ усыл та ногæй Хуыцауы арфæ æрцыд. Сæ кæнгæ хъæбулмæ сын цы уарзт уыд, уый дывæрæй схай кодтой сæ чындз Меретханæн. Уый, æцæгæйдæр, диссаджы хæдзардзин сылыстæг разынд. Болатонæй фæрох сты йæ бирæ фыдæбæттæ, ног чындз æй хæдзары зилæнтæй февналын ницæмæуал уагъта, æппæт дæр кодта йæхæдæг. Афæдзмæ амонджын бинонтыл æрцыд ног, ноджы стырдæр хæрзиуæг — лæппуйы хицау баисты.

Мука йæ мад æмæ йæ фыдæн рагæй зæгъинаг цы уыд, фæлæ æвзаг кæй зæгъынмæ нæ тасыд, уый ныр ской кодта.

— Ацы æфцæгрæбын кæдмæ фыдæбон кæндзыстæм, алцыдæр нæ комрæбынæй ардæм галдзаныгътыл ласын хъæуы. Дæлæ дæллаг хъæуы бын, хъæусоветмæ хæстæг замманайы зæххы хай, уæддæр дзæгъæлæй лæууы.. Дукани йæ фарсмæ, нуазыны дон, цæугæдон — хæстæг. Цæрынæн ма хуыздæр уавæр кæм уыздæн?..

Болатон йæ мидзæрдæйы бацин кодта, фæлæ Уазно ницы загъта йæ фырты фæндоны тыххæй. Цасдæр зæхмæ æдзынæг фæкаст, стæй сыстад æмæ æнæдзургæйæ уынгмæ ахызт. Иу дыууæ бон дзуапп нæ радта йæ фыртæн, стæй иу изæр, æхсæвæры фынгыл бадгæйæ, райдыдта æнкъардæй дзурын:

— Бузныг, мæ фырт, де 'рхъуыдыйæ, æгайтма дæм хуыздæр царды фæндтæ ис. Зын мын у дæ фæндоны ныхмæ цæуын, фæлæ мæ бамбар... Ацы уæзæгыл сты мæ фыдæлты уидæгтæ, ацы ран ис мæ мад æмæ мæ фыды ингæн. Куыд сæ ныууадзон? Зæры бонты ма цы удæнцой фендзынæн æндæр ран цæргæйæ?

Æмæ Мука дæр ницыуал сдзырдта. Йæ фыды зæрдæ цæмæй фæрыстаид, ахæм хъуыды йæм нал æрцыд.

* * *

Цыд рæстæг. Уазно æмæ Болатон базæронд сты. Сæ дыууæйы дæр хуыссæнуат ныббаста йæхимæ, фæлæ зæры бонты дæр сæхи амондджыныл нымадтой, сæ фырт æмæ йæ хъæбул-тыл райгæйæ.

Фæлæ сын нал фæцис уыцы амондыл бирæ цин кæныны фадат. Уазно йæ туг хæсты быдыры кæй сæрвæлтау ныккалдта, уыцы райгуырæн бæстæ ныппырх. Æмтæры дуджы фыццаг сæ сæртæ сдарынц фыдæхзæрдæ адæм, сæ удты æмбæхстæй кæй фæдарынц, уыцы хæрамæн раргомы фадат куыддæр фæвæййы, афтæ йæ ныккалынц, сæ цæстысындз чи вæййы, уыцы æнаххос адæмыл. Гуырдзыйæн дæр та фæцис ахæм фадат æмæ, куыддæр сæ рохтæ феуæгъд сты, афтæ та æрбафсæрстой Ирыстонмæ. Сæ къух кæй онг æххæст, уым дур-дурыл нал ныууагътой, нал зыдтой æфсис ирон тугæй. Нæ сæ фæрох Рагъыхъæу дæр. Иу æхсæвыгон бафсæрстой хъæумæ. Фынæй адæм топпы гæрæхтæ æмæ куйты ниуынмæ сæ къæхтыл слæууыдысты. Кæмæн ма куйд йæ бон уыд, афтæ сæхи æппæрстой хъæдмæ. Мукайы æртæ фырты дæр комрæбын, гуырдзыйæн æрбацæуыны æнхæл кæцæй уыдысты, уым гæрзифтонгæй лæууыдысты хъæуы иннæ фæсивæдимæ.

Мука уал хъæуы иннæ цæрджытимæ хъæдмæ арвыста Меретханы, стæй лæгъстæ кæнын райдыдта йæ мад æмæ йæ фыдæн, цæмæй уыдон дæр ацæуой.

— Цæугæ, хъæбул, адæм кæм сты, уырдаем. Иу нæ къахыл куы нал лæууы, уæд нæ дыууæйæ кæй онг фæхæссын ис дæ зæрдæ?.. — марой кодта хуыссæнуаты Болатон. — Науæд кæй цæмæ бахъуыдыстæм ахæм кæлæддзагæй?!

Уазно дæр æм æрхатыд:

— Ацу, лæппу, ацу!

Дыккаг бон Мука сæ хæдзар куы бабæрæг кодта, уæд æй баййæфта цъыбыртты сыгъдæй.

Фæкуыдта Мука сывæллонау. Фæсмонай йæхи хордта, йæ мад æмæ йæ фыдмæ кæй байхъуыста, уый тыххæй, фæлæ ма ныр цы... Уазно æмæ ма Болатоны сыгъд стджытæ хъæуы уæлмæрды баныгæдтой...

Гуырдзыйы куы фæсырдтой, уæд бавнæлдта, кæддæр йæ фыды зæрдæ ма фæриссын кæныны тыххæй йæ къух кæуыл систа, уыцы бынаты хæдзар аразынмæ. Адæймаг ныфсæй фидар куы уа, уæд

ын Хуыцау дæр æххуыс кæны — ауæй кодта йæ фосæй ма йæм цы муртæ аздад, уыдон æмæ йæ фырттимæ адæмы æххуысæй ныззылдта бæрзонд, дыууæуæладзыгон хæдзар. Æцæг уыцы хæдзар аразыныл бирæ азтæ ацыд. Уал азы мидæг Мука æмæ йæ бинонтæ сæ гуыбын рæстмæ къæбæрæй никуыуал бафсæстой. Хъысмæты фыдæнæн сæхи ныффидар кодтой, мæнæ нæ хæдзар сырæздзæн æмæ нæ уæд равдæлдзæн нæхимæ, зæгъгæ. Æмæ быхстой æппæт зындзинадтæн дæр. Фæлæ та...

Ног тугуарæн хæст цы сæрдыгон æхсæв райдыдта, раст уыцы æхсæв балыгъдысты Мука æмæ йæ бинонтæ сæ ног хæдзармæ.

Мука бинонты арвыста Цæгат Ирма, йæхæдæг баззад хæдзары. Бонрæфты сын бахæццæ сты сæ хъæумæ гуырздзиагтæ, æмæ сæ цæст уæлахизхуызæй хастой хъæуыл. Фыццаг сæ цæст æрхæцыд Мукайы бæстыхайыл.

— Ау, уый та куыд! Ирæттæн дæр хъуамæ ахæм хæдзæрттæ уа?! — кæрæдзимæ знæтæй хъæр кодтой.

— Æз ирон нæ дæн, хахойлаг дæн, — йæ хæдзарæн тæрсгæйæ сын лæгъстæ кодта Мука.

— Хъусут æм, хахойлаг, дам, дæн! — йæ сæт калгæ хъæр кодта сæ хистæр. — Украинæгтæ не 'фсымæртæ куы сты, уæд дæу ирæттимæ цы хъуыддаг ис, куыдзы фырт? — Æмæ баздæхт йæ дæлдæртæм. — Скусын ма кæнут нæ украинаг хотыхтæ, æмæ сын фенын кæнæм, æмдзæхдон кæимæ хъæуы, уый!

Цалдæр танчы йын æмæхст фæкодтой йæ хæдзар...

Фæсныхасы бæсты

Лигъдæттæн Дзæуджыхъæуы æххуыс кæм лæвæрдтой, уым Мука хызыны æфснайдта, æнæхъæн бон æм рады фæлæууыны фæстæ цы 'рхауд, уыдон.

— Мæнæ, кæсут ацы ссады тæпмæ? — хæрдмæ сдардта чысыл дзæкъул. — Уый бæрц ссадыл мæ кæддæр баивта мæ рухсыбадинаг мад, кæд йæхæдæг дæр аирвæзид æмæ æз дæр, зæгъгæ... Ныр та хæдзархæлдæй мæхимæ дæр æрхауд ахæм дзæкъул. Иу хорз, æмæ — лæвар. Æндæр цæуыл уа мæ цин абоны бон, уый нæ зонын...



БАСИТЫ Зæлинæ

ДЫУУÆ ÆМДЗÆВГÆЙЫ

* * *

Ныр дарддæр цы? Ныр ма куыд цæрон
Æнæ дæу? Зæрдæ риуы тоны.
Кæдæм фæцæуон, йе цы кæнон —
Æрмæст Ыстыр Хуыцау æй зоны.

Æрхæндæг мыл йæ уæз æруагъта,
Ысулæфын мæ рис нæ уадзы,
Йæ дзæмбытæ мæ арф ныссагъта,
Мæ уд æгуыппæгæй дзыназы.

Цæй тагъд мын рох кæныс мæ фæлгонц?
Æз дæу æппынæдзух куы мысын.
Мæ уарзт, мæ хъызæмар, мæ уæлмонц
Дæуæн æмдзæвгæты куы фыссын.

* * *

Мæ хæлар, æз демæ нæ кæнын хæснаг,
Дæ цæстæнгас алкæд у зондджын, рæстаг.
Дæ ахаст — фæзминаг, дæ арæст — хæрзконд,
Дæ хистæрты кадæй — дæ мыггаг бæрзонд.

Æз та дæн хуымæтæг, нæ хъуысы мæ ном,
Мæгуыры хъысмæтимæ баст дæн æнгом.
Мæ зæрдæ — æнæхин, мæ хъуыды — сыгъдæг,
Цæрæг лæгмæ царды нæ кæнын хæлæг.

Дзыхарæхстæй дзурын мæнæн нæу мæ бон,
Фæлмæнвад, æнæмæт — цыфæнды мæ схон.
Æрыгон уд — райдзаст æнкъарæнтæй дзаг,
Мæ фæндыры зæлтæн уыдзысты сæ фаг.



ÆРТÆ ЦЫБЫР ХАБАРЫ

ÆВЗАГ ЗОНЫНМÆ

Дзæвгар рæстæг рацыд, мæ бинонтыл иу лæппуйы фæстæ дыууæ фаззоны куы бафтыд, уæдæй. Иуцасдæр куы бахъомыл сты, уæд хæдзары æрмæст иронау дзырдтой. Фæлæ куыддæр сывæллæтты цæхæрадонмæ цæуын райдыдтой, афтæ сын цыма кæлæнтæ счынд — уырыссаг æвзагмæ рахызтысты. Мæ бинойнагимæ баныхас кодтам: куыддæр сæрд æрхæццæ уа, афтæ сæ хъæумæ сæ мадымадмæ арвитдзыстæм.

Сæрды майты хъæуы фесты, фæлæ уæлдай хуыздæр нæ базыдтой иронау. Хъуыддаг афтæ рауад, æмæ сыхæгтæм дæр Дзæуджыхъæуæй сæхи хуызæн сабитæ æрцыд æмæ уыдонимæ дзæхст ластой уырыссагау. Суанг ма сæ мадымады дæр уырыссагау сахуыр кодтой.

«ДÆ БОН ЗОН, МÆ ХУР»

Нæ мыггаджы иу дзæбæх зæронд ус уыди — Сæна. Раджы баззади сидзæргæсæй, бирæ зынтæ бавзæрста. Мæ зæрдыл дзы бадардтон иу ныхас. Кæстæртæй йын-иу исчи «дæ бон хорз» куы загъта, уæд æдзухдæр ахæм дзуапп лæвæрдта: «Дæ бон зон, мæ хур».

ФÆСМОН

Иу дзырддзæугæ лæг зæрондæй куы æруатон, уæд æдзух йæ разы бадтысты хиуæттæ æмæ сыхæгтæ. Иуахæмы йæ йæ сыхаг бафарста:

— Не 'хсæн зондамонæг хистæрæй фæцардтæ æмæ, бафарсын аипп ма уæд, фæлæ истæуыл фæсмон кæныс?

— Æрыгон куы уыдтæн, уæд мæ хъама фесæфт. Иу зонгæмæ йæ федтон, фæлæ йын, уый мæ хъама куы у, зæгъгæ, зæгъын мæ цæсгом нæ бахъæцыди. Гъемæ ууыл кæнын фæсмон.



АБАЙТЫ Лавренти

ФÆНДТÆ 'МÆ ЦАРД

ÆХЦАЙЫЛ ХУЫМГÆНГÆ

Нæ хъæуæй дыууæ лæджы уалдзæджы сæ уæнгуытæ сифтыгътой, нæ цæхæрадæттæ бахуым кæнæм, зæгъгæ. Уæнгуытæ цалынмæ нæ афæлладысты, уæдмæ рæвдз згъордтой размæ.

Лæгтæй иу, уæнгуыты рæвдз змæлдмæ кæсгæйæ, йе 'мбалмæ дзуры:

— Уæллæй, придется æхцайыл хуымгæнгæ!

Ома адæмы цæхæрадæттæ хуым кæндзыстæм æхцайыл.

Æвæлтæрд уæнгуытæ ма гыццыл куы акуыстой, уæд æрхуыссыдысты, размæ къахдзæф нал кæнынц. Уæд, æхцайыл хуым кæнын кæй зарды уыд, уымæ йе 'мбал дзуры:

— Раст загътай, придется æхцайыл хуымгæнгæ!

Ома æхца бафиддзыстæм, æмæ нын нæ цæхæрадæттæ бахуым кæндзысты.

ДАВДЖЫТÆ

Хъ-ты Хадзымуссæ йæ хæларимæ кæцæйдæр гал радавтой æмæ уал æй скъæты æмбæхстæй дардтой.

Ацы хабар бамбæрста сыхаг Бетъо æмæ сæм аивæй йæ хъус дардта. Изæрæй куы 'рталынг, уæд галы æрбынæй кодтой æмæ йæ æргæвдынг. Гал йæ хъуырæй æхситт кæнын райдыдта. Дыууæ лæджы скатай сты, исчи нæ фехъусдзæн, æмæ хабар рахъæр уызæн, зæгъгæ. Сусæгæй кæрæдзиимæ быцæу ныхас систой.

Хабæрттæ иууылдæр уыдта æмæ хъуыста Бетъо. Æгæр куы стыхстысты, уæд сæм мидæмæ сусæгæй дзуры:

— Æмæ йæ нæ зыдтат, уæлдæрты йæ лыг кæнын хъуыд, уый?

— Лæгтæ фæтарстысты, Бетъойы мидæмæ баскъæфтой æмæ йын лæгъстæмæ кусартæй цæстуарзон хай радтой.

БАЧЧЕЙЫ ДЗЫРДÆППАРÆН

1944 азы партийы Цæгат Ирыстоны обком Лабæмæ нырвыста лæгтæ. Уыдон хæдзари-хæдзар зылдысты æмæ дзырдтой адæмæн: «Уе ’фсымæртæм Ирыстонмæ ралидзут».

Хъæуы цæрджытæй дыууæсæдæ бинонтæй фылдæр сразы сты, æмæ сын сæ фос сластой Ирыстонмæ. Адæмы та сæ хæдзары дзаумаимæ раластой Усть-Джегутайы станцæмæ — уымæн æмæ уый онг цыди поезд. Усть-Джегута уыди районы хицауады бадæн. Лабæ хауди ацы районмæ. Райкомы фыццаг секретарæй куыста Машков. Джеуæргуыбайы æхсæв уый æваст Лабæйы хъæуы балæууыд æмæ хæдзæрттыл зылын байдыдта йæ фæсдæуинтимæ, агуырджытæй, арахъхъ чи уадзы, уыдон. Джеуæргуыбайы æхсæв та ирон хъæуы алы хæдзары дæр куыд нæ уыдаид арахъхъ æмæ бæгæны? Æмæ Машков адæмы кувинæгтæ ныппырх кодта. Уый фæстæ, æвæццæгæн, йæхæдæг кæмдæр дзаджджын фынгыл абадт æмæ йæхимæ хорз базылд. Фæстæмæ цæугæйæ машинæйы бафынæй. Цæугæ-цæуын дуар фегом, лæг рахауд æмæ ныххæррæгъ. Лæджы кæм ныгæдтой, уыцы уæлмæрд хæстæг уыди, лидзæг адæм поезды æрцыдмæ кæм æнхъæлмæ кастысты, уырдаæм. Ныгæнгæ та йæ кодтой салдæттæ, сæ сæргъы афицертæ, афтæмæй. Куы йæ баныгæдтой, уæд ингæны алыварс быру аразын байдыдтой. Уыцы рæстæг сæм нæ хъæуккаг зæронд лæг Фардзинты Бачче хæстæг бацыд æмæ сæ фæрсы, цы кусут, зæгъгæ. «Мæнæ йыл быру кæнæм», — уыди сæ дзуапп.

Уæд сæм Бачче дзуры: «Быру йын ма аразут, науæд ма Осетиновкæйы (афтæ хонынц уырыс Лабæйы) арахъхъытæм кæуылты рагæпп кæндзæн?»

МАСТИСÆГ

Нæ хъæуккаг Ц-ты Костя куыста хъомты фермæйы æмæ дзы йæхицæн дæр дыууæ дыгæрддыджы дардта. Афтæ рауад, æмæ йын иу бон бирæгъ йæ иу дыгæрддыджы бахордта. Лæг, кæй зæгъын æй хъæуы, смæсты æмæ сфæнд кодта бирæгъæй йæ маст райсын.

Изæрæй йе ’ннæ дыгæрддыджы ракодта, мих ныссагъта æмæ йæ ууыл бабаста. Йæхæдæг æд хæцæнгарз дæрддзæфгомау æрхуыссыд æмæ æнхъæлмæ кæсы, уæдæ та бирæгъ стурыл йæхи

ныццавдзэн амæ йæ амардзынæн, зæгъгæ. Фæлæ бирæгъ зынаг нæ уыд. Лæг бафæллад æнхъæлмæ кæсынæй амæ бонырдаæм афынæй. Куы 'рбабон ис, уæд фехъал, кæсы амæ — дæ балгъитæг афтæ! — бирæгъ та йын ацы стурæ дæр аргæвста.

«ÆФСИН, ДÆ ФЫНГ СХОРЗ КÆН...»

1968 азы Змейкæйы арæзтой ног астæуккаг скъола. Хъæуы та исты арæзтад куы фæзыны, уæд æм хæстæг чи фæцæры, уыдоны фæфæнды истытæ апайда кæнын: цемент, агуыридур амæ а.д. Гъе амæ арæзтадмæ хæстæг цæрæг Т-ты Маркъоз дæр æрбахуыдта йæ хæдзармæ арæзтады хицауы, цæмæй йын йæ зæрдæ алхæна амæ дзы исты ратона. Æфсин фынг æрæвæрдта. Фысым амæ уазæг ныхас кæнынц. Уазæг — æрыгон лæппу — схъæл ныхæстыл схæцыди: «Хæрд амæ нозт та цы сты, уазæджы фæхъæуы фысымты дзæбæх цæстæнгас».

Фысым бамбæрста, ацы лæгæй ницы пайда уыздзæн, уый амæ йæ бинойнагмæ дзуры: «Æфсин, дæ фынг схорз кæн».

Æфсин фынг фелвæста. Уазæг джихæй кæсы. Уæд фысым афтæ: «Гъеныр мын мæ дзæбæх цæстæнгасмæ кæс!..»

КАРК УÆЙГÆНÆГ

Нæ хъæуккаг лæппуйы йæ мад базармæ арвыста карк уæй кæнынмæ. Уæйгæнæгмæ нæхи хъæуы цæрæг зæронд ус бацыд амæ йæ фæрсы: «Дæ зæронд карк цас кæныс?»

Лæппу йын дзуры, карк зæронд нæу, зæгъгæ. Ус уæддæр ныффæрск амæ та дзуры, дæ карк зæронд у, зæгъгæ. Уæд лæппу рамасты амæ усыл фæхъæр кодта: «Гъемæ уæдæ мæ каркæй дæуæй зæронддæр чи у, уымæн...» Æмæ йын зæрдиагæй ныссидти.

ÆФСЫМÆРТЫ ХЪЫСМÆТ

Революцийы размæ Лабæйы хъæуы цæрæгдæр хæдзæрттæй иу уыди Дзанайты Доккойы хæдзар. Стæй цыма царды фæзилæнтæ дæр раст æмбæрста. Ацы лæг йæ чызджы моймæ дæтгæйæ æппындæр ницы æрдомдта лæппуйы хæдзарæй ирæды хуызы. Уый нæ, фæлæ ма йæ чызгæн йæ фæллæйттæй радих кодта стыр хай.

Ацы хабарæй абоны онг Лабæйы усгур лæппуйы хæдзарæй

чызджы бинонтæ мисхалы бæрц ницы бацагурынц. Ам стыр ху-
динагыл нымад у усгуры бинонтæй бацагурын кусæрттаг, нозт,
ссад æмæ æндæртæ.

Революци куы фæуæлахиз, уæд Докко йæ бинонтимæ сфæнд
кодта Туркмæ алидзын. Мах хъæуæй Клухоры æфцæгыл ахизгæйæ
Сухум бынтон дард нæу, æмæ Докко йæ бинонтимæ уырдаем æрцыд.
Ардæм йе шхунæйы дзаг хъæддаг æхсæртæ æрбаласта иу туркаг,
фæлæ куы фæдта, бæстæ куыд змæст у, уый, уæд фæстæмæ аздæ-
хынвæнд скодта. Докко ацы лæгимæ баныхас кодта, йæ бинон-
тимæ йæ Турчы бæстæмæ кæй бахæццæ кæндзæн, ууыл. Нау чы-
сыл кæй уыд, уый тыххæй ленк кодтой былгæрæттæм хæстæг.
Афтæмæй бахæццæ сты туркаг горæт Трабзонмæ. Ам цалынмæ
лæууыдысты, уæдмæ, исты хæринаг алханут, зæгъгæ, сæ дыууæ
усгур лæппуйы — Егор æмæ Георгийы — арвыстой горæтмæ.

Лæппутæ нæма 'рбацыдысты, афтæ науы хицау цæуыныл ныл-
лæуыди. Бинонтæ йын лæгъстæ кодтой, иу гыццыл-ма фæлæуу,
зæгъгæ, фæлæ уый къæрттæй цъула нæ аппæрста.

Афтæ бинонтæ сæ дыууæ лæппуйæ фæхицæн сты. Турчы бирæ
нæ ацардысты, цыбыр рæстæгмæ фæстæмæ нæ хъæумæ æрбаздæх-
тысты. Лæппутæн та сæ кой дæр нал райхъуыст.

Уалынмæ райдыдта Фыдыбæстæйы Стыр хæст. Лабæйы хъæуæй
цыппарфондзыссæдз лæппуйæ фылдæр нал сыздæхти. Чидæртæ
та бахаудысты уацары, уыдонимæ Егор æмæ Георгийы æфсымæр
Данел дæр. Хъæумæ фыццаг чи сыздæхт уацарæй, уыдонæй иу
уыди Колыты Б. Уый радзырдта, сæмбæлдтæн Доккоты Егор æмæ
Георгийыл, зæгъгæ. Ацы лæгыл ничи баууæндыд.

Уацарæй Данел дæр схæццæ æмæ радзырдта, йе 'фсымæртыл
кæй сæмбæлд, уый. Уæд алкæй дæр бауырныдта, «сæфт»
æфсымæртæ уал азы фæстæ кæй фæзындысты, уый. Хабар та
рауад афтæ: Трабзоны сæм науы хицау куы нал фæлæууыд, уæд
дыууæ лæппуйы абадтысты цавæрдæр хæстон науыл æмæ асырд-
той сæ бинонты. Стыр нау, кæй зæгъын æй хъæуы, сæ разæй
фæци.

Ныхас дардыл цæуы, фæлæ ацы дыууæ æфсымæры афтыдыс-
ты Францмæ. Æнасарæн нæ уыдысты æмæ ам систы стыр лæгтæ.
Хистæр Егор ссис, сывæллæтты хъазæнтæ чи арæзта, ахæм фаб-
ричы хицау Парижы. Уыдис ын уырдыгон бинойнаг, фæлæ сын
цот нæ баззад. Георги сси Францы æфсады афицер, фæцис уыр-
дыгон хæстон академи, хæсты фæцæф æмæ уыди къуылых.

Бинонтæ не скодта. Куыдæй сæмбæлдысты Колыты Б. æмæ се 'фсымæры? Дыккаг дунеон хæсты рæстæг немьц Францмæ уацай-рæгты бирæгæйттæй куы ластой, уæд ацы дыууæ 'фсымæры уацай-рæгты 'хсæн агурын байдыдтой ирæттæ. Афтамæй ссардтой се 'фсымæры дæр æмæ сæ къухы бафтыд йæ ракæнын. Хæст куы банцад æмæ раздæры уацайрæгтæн бар куы радтой Советон Цæдисмæ цæуынæн, уæд Данел дæр йæхи баравдз кодта. Æфсымæртæ йæ нæ уагътой, куыддæр схæццæ уай, афтæ дæ æрцахсдзысты, зæгъгæ. Уæд сын Данел афтæ: «Мæхæдæг сидзæрæй схъомыл дæн æмæ та ныр мæ сывæллæттæ дæр сидзæрæй рæзой!»

Æфсымæртæ йын дзырдтой: «Ам куы уай, уæд сын ардыгæй æххуыс кæндзыстæм. Фæлæ дæ ахæстоны куы бакæной, уæд æцæг сидзæрæй баззайдзысты». Æцæгæйдæр афтæ рауади. Цы бон æрбацыд сæхимæ, уыцы æхсæв æй æрцахстой æмæ йын стæрхон кодтой фондз æмæ ссæдз азы. Аст азы фæбадт ахæстоны. Сталины амарды фæстæ йæ суæгъд кодтой.

Уæдмæ Георги амарди Парижы.

Хрущевы заманы Советон Цæдис ныгуылæны паддзахæдтимæ йæ ахастдзинæдтæ фæныбылдæр кодта, æмæ хистæр æфсымæр Егор йæхиуæттæм фыссын байдыдта. Фæндыд æй æрбаздæхын. Фыстæджытæ æрвыста йæ хорз æрвад Герасы номыл. Ацы дыууæ 'рвады ма уыдысты дыууæ хæрз хойы фырттæ дæр, мах, Абайты, хæрæфырттæ. Æмæ-иу Герас Егоры фыстæг æрбахаста мæнмæ. Уæд æз ахуыр кодтон нæхи пединституты æмæ-иу фыстæг тæлмац кæнынмæ бахастон фæсарæйнаг æвзаджы ахуыргæнæг Иванов Валеримæ. Уый-иу æй уырыссаг æвзагмæ раивта, æмæ-иу æй уæд бакастысты йæхиуæттæ. Иу хатт мæ Иванов бафарста: «Ацы лæг уын чи у? Йæ визиткæмæ гæсгæ хуымæтæджы лæг нæу».

Цас рæстæг ма рацыд, нæ хъуыды кæнын, фæлæ Егор йæ фæнд аивта æмæ нал æрбаздæхт йæ райгуырæн бæстæмæ. Уалынмæ æрбайхъуыст, амарди, зæгъгæ. Фæлæ куыд рабарæг, афтæмæй йæ амæлæты размæ бафæдзæхста: йæ фæллæйттæй фараст милуан доллары, Советон Цæдисы чи цæры, уыцы хæстæгдæр хиуæттæн лæвæрд куыд æрцæуой, афтæ. Хабар ссыди Мæскуыйæ, æмæ уæд йæ хæстæджытæ быцæу райдыдтой, алчи дæр дзырдта, мæнæй хæстæгдæр æм ничи ис, зæгъгæ. Цалдæр лæгæй Мæскуымæ дæр фæцыдысты æмæ куырдтой хицауадæй, цæмæй сын ацы æхца радтой. Нæ хъæуы, стæй нæ районы, дам дзы скъолатæ, фæндæгтæ æмæ æндæр истытæ сараздзыстæм. Хъуыддаг тæрхондæнмæ дæр

бацыд, фæлæ дзы ницы рауад. Мæскуыйаг хицæуттæ ма адæмы кæрæдзиуыл ардыдтой æмæ сын загътой: «Советон Хицауад æй хуыздæр зоны, кæм цы аразын хъæуы, уый».

Цæвиттон, иунæг суари дæр нал радтой иунæг хионæн дæр, æмæ æхца баззадысты паддзахадæн.

СОМÆЙ НАД

Лабæйы цардысты æртæ æфсымæры. Дыууæйæ баззадысты хъæуы цæргæйæ, æмæ сæм уыди бирæ фысвос. Æртыккаг та ацыд ахуыры фæндагыл æмæ ссис номдзыд лæг. Иуахæмы ацы æфсымæр йæхи хуызæн ахуыргонд адæмимæ æрбафтыд хъæумæ. Æнхæлдта, уæдæ мын ме 'фсымæртæ сæ бирæ фосæй ме 'мбæлттæн æгъдау скæндзысты, зæгъгæ.

Фæлæ æфсымæртæ разындысты тынг мæрддзæст æмæ ницы сæ хъустыл схæцыдысты. Уæд лæг йæ дзыппæй систа æхца æмæ сын кусарт акæнын кодта.

Райсомæй куы цыдысты хæдзарæй, уæд бæлццон йе 'фсымæртæм дзуры: «Уæ бирæ фосæй мæнæн дæр æмæ уæ-хицæн дæр кад скæнын уæ цæст нæ бауарзта, æмæ уын æз мæ сомæй уæ былтæ фæнадтон».



ХУДÆДЖЫ ЦАУТÆ

МИГÆНÆН

Не змæст рæстæджы Хуссар Ирæй Цæгатмæ бирæ адæм рафтыди. Дзуарыхъæуы дæр дзы æрцарди цалдæр бинонтæ. Къуыдайраг сылгоймаг Ксеняйæн чидæр йе стур топшæй фехста хъæды. Æфхæрд ус хъаст кæны йæ сыхæгтæн:

— Йеныр-ма мын зæгъут, уый цавæр адæймаг у, хъæды искай хъугыл мигæнæн ныццæв?

Сыхаг ус Тинæ — заманхъуйлаг, Кцойты чындз — хинымæр хъуыдыты аныгъуылд: æцæг, цымæ, уый цавæр лæг уыд — хъæдмæ мигæнæн схæсс æмæ йæ хъугыл ныццæв? Дисæй марди, цалынмæ йын æй чидæр бæстон нæ бамбарын кодта, уæдмæ.

ФЫСЫМ БАКÆН

Ксеняйæн йæ лæппуйы дæндаг рысти. Кæйдæрты афарста, æмæ йын бацамыдтой Дзæуджыхъæуы Леваневскийы уынджы сывæллæтты поликлиникæ. Сласта лæппуйы уырдаем. Регистратурæйы кусæг сылгоймагæн загъта, дохтырмæ мын гæххæтт рафысс, зæгъгæ.

— Пропискæ кæм ыстут?

— Никуы. Лыгъд адæм ыстæм. Тыхтæ-амæлттæй куы раирвæзтыстæм, уæд ныр цы кæнæм?

Регистратурæйы кусæг сын батæригъæд кодта æмæ сæм дзуры:

— Фысым уал бакæнут. — Йæхи зæрды та уыди дохтыртæй искаемæ бауайын, цæмæй рынчынæн баххуыс кæна.

Ксения «фысым бакæнут» дзæбæх нæ бамбæрста. Мæстийæ раздæхт æмæ катый кæны: гъа, фыс ГАИ-йы цурæй æрласдзынæн. Фæлæ æрцæуæг кæй дæн, уый тыххæй мæ агурынц фыс?

Рæстæг та уыди Джеоргуыбайы хæд размæ. Ус кæртмæ рахызт

æмæ ракас-бакас кæны, кæд дзы искуы фыстæн бынат ис, зæгъгæ. Фæстæмæ баздæхт æмæ санитаркайы фæрсы:

— Фыс куы 'рбаласон, уæд æй кæм бакæндзынæн?

— Цавæр фысы кой кæныс, нæ дæ 'мбарын?

— Уæртæ мын регистратурæйы загътой: фыс æрбакаен.

Санитаркæ бауад æмæ афарста йе 'мкусæджы.

— Æз ын «фысым бакæн» загътон, уый та йæ чердæм бамбарста?

Хорз фæхудтысты æмæ лæппуйы дохтырмæ бакодтой.

ДЫУУÆ «ЛИМОНЫ»

Рацарæзты рæстæг Уæрæсейæ сыздæхт иу ирон дохтыр. Йæ мыггаг уыди Бердиатæй, фæлæ йæ Уæрæсейы Бердяевæй баивта. Уыцы заман æхцатæ милуантæй нымадтой. Дохтыр рынчын зæронд усæн операци скодта. Зæронд лæг бацыди дохтырмæ æмæ йæ фæрсы, цы хорзы дын бацæуон, зæгъгæ.

— Дыууæ «лимоны» мын ме стъолыл авæр.

Лæг ацыдис æмæ фондз лимоны балхæдта. Дыууæ дзы йæ рынчын усы фарсмæ æрæвæрдта, иннæ æртæ дохтырæн бахаста.

— Адон цы сты? — фæрсы йæ дохтыр.

— Афтæ мын нæ загътай, дыууæ лимоны мын ме стъолыл авæр, зæгъгæ...

Дохтыр ницыуал загъта.



ЧЪЕРДЖИАТЫ Умархан

ЦАРДУАЛДЗÆГ

Этюд

1907

азы мæ фыдæлтæ ралыгъдысты Куырттаты комы Дзуарыхъæуæй æмæ æрæнцæдысты комыдымæгмæ Быдыры Дзуарыхъæуы. Бирæ æрвадæлтæ, хæстæджытæ, хионтæ, зонгæтæ ма нын цæрынц ныр дæр Куырттаты комы. Нæ бастдзинад нæ халæм. Бахъуыды рæстæг кæрæдзи агурæм, нæ кæрæдзийы фенд нын æхсызгон вæййы.

Иу хæлар мын дзы у Парсиаты Хаджумар. Хæлардзинадæй уæлдай ма не 'хсæн хæстæгдзинад дæр ис. Йæ хо Оля (Олычкæ) нæ мыггаджы хистæр чындытæй иу у, балвырддæр та Чъерджиаты Бечырбеджы (рухсаг уæд) бинойнаг у. Æмæ нæ уыцы хæстæгдзинад дæр бætты.

Хаджумар хохсгарджытимæ, ома геологтимæ кусы шофырæй. Куырттаты комы фæндæгтæ сты нарæг, сонтфæзилæнтæ бирæ рæтты ныр дæр ма. Зын цæуæн дзы вæййы, уæлдайдæр зымæгон, къæвда рæстæг. Уымæ гæстæ алы шофыр нæ арæхст хæххон фæндæгтыл цæуынмæ. Фæлæ Хаджумар у фæлтæрдджын шофыр, хæрзарæхст.

Иуахæмы амбæлдытæм. Кæрæдзиуыл ацинтæ кодтам, стæй йæ бафарстон:

— Хаджумар, Мæздæгмæ никуы фæцæуыс?

— Бæгуы фæцæуын, фæлæ, кæд фæцæуын, уый мæхæдæг дæр нæ фæзонын. Æмæ дæ исты хъуыддаг ис Мæздæджы?

— Чысыл цыдæр... Искуы куы цæуай, уæд ма мæ иу демæ алас.

Хаджумар мын зæрдæ бавæрдта, нæ мæ ферох уыдзынæ, зæгъгæ.

Иу райсом раджы хъомтæ хизмæ куыд тардтон, афтæ фæсте машинæйы уасын айхъуыстон. Фæстæмæ фæкастæн æмæ нæ дуармæ уæзласæн машинæ лæууы. Уайтагъдæр æй базыдтон, Хаджумар кæй у, уый. Фездæхтæн, æгас цæуай йын загътон æмæ мын афтæ, цæуын, дам, Мæздæгмæ, кæд ды дæр цæуыс, уæд мæ фарсмæ ничи бады. Мæхи уайтагъд арæвдз кодтон æмæ араст стæм Мæздæгмæ. Хаджумар хъæлдзæг ныхасгæнаг уыди, æмæ уайтагъд ныххæццæ стæм. Мæздæджы хидæй куы ауадыстæм иучысыл, уæд Хаджумар машинæ баурæдта æмæ мæ фæрсы:

— Кæд дæ бирæ хабæртгæ нæй ам, уæд уал раздæр дæ хъуыддаг акæнæм, мæн иучысыл афæстиат хъæудзæн.

— Разы дæн, — зæгъгæ, бакодтон æз.

Бахæццæ стæм, кæдæм мæ цæуын хъуыд, уыцы хæдзармæ.

Кулдуар бахостон. Чи мæ хъуыд, уый кærты даргъ бандоныл бадти. Мæн фенгæйæ дуарæй æддæмæ рахызти. Кæрæдзиуыл бацин кодтам, стæй йын мæ хабар ракодтон, баныхас кодтам. Иу сахаты æрдæгæй фылдæр нæ бафæстиат стæм. Фысым нын бирæ фæдзырдта, мидæмæ рацæут, зæгъгæ, фæлæ рæстæг нæй, зæгъгæ, загътам æмæ ацыдыстæм. Базары цурмæ куы бахæццæ стæм, уæд Хаджумар машинæ баурæдта, рæхызт, йæ къухы цыдæр гæххæттытæ райста, афтæмæй, æмæ мæм дзуры:

— Ам бад, æз, æвæццæгæн, цъус афæстиат уыдзынæн æмæ иу ма стыхс. Чысыл ауад, афтæ иу бæрзонд къæсхуыртæ лæгыл амбæлд. Кæрæдзийыл тынг бацин кодтой. Уалынмæ та рæстæмбис кары сылгоймаг уæззау цыдгæнгæ сæ цурмæ æрбахæстæг. Бынтон йæ цыд фæсабыр кодта, лæугæ дæр æркæны, дыууæ лæгмæ бакæсы, стæй уæд фæцудæгау кодта. Хаджумар дæр бахудти, йæ ныхас уыцы лæгимæ фескъуыдта, сылгоймагмæ баздæхт, кæрæдзиуыл тынг бацин кодтой, ныхъхъæбыс кодтой. Чысыл аныхæсты фæстæ Хаджумар мæнмæ разылд æмæ мæм дзуры, рахиз-ма, зæгъгæ. Стæй мын афтæ:

— Кæддæр махмæ куыста ацы сылгоймаг. Базонгæ ут. Мæхинымæр ахъуыды кодтон: цы диссаг у, Хаджумаримæ кæдæм ацæуай, æмæ йын зонгæ кæм нæ разыны! Æз сылгоймагæн йæ къух

райстон, йемæ базонгæ дæн, йæ ном Верæ у, зæгъгæ, мын загъта.
— Хатыр мын бакæнут, — дзуры нæм Хаджумар, — Æз ауайон. — Ацыд ууыл.

Базары кæрон даргъ бандон уыди æмæ ууыл æрбадтыстæм сылгоймагимæ.

— Кæцæй зонys Хаджумары? — афарстон Верæйы.

— Кæд дæ æвдæлы, уæд дын дардыл хабæрттæ радзурон, — бакодта сылгоймаг.

— Æвдæлгæ та цæуыннæ, уæддæр мæ Хаджумармæ æнхæлмæ кæсын хъæуы.

— Æз горæты райгуырдтæн. Уым схъомыл дæн, ахуыр дæр уым кодтон, мæ амонд дæр, бахатыр кæн уым ссардтон...

Рагæй мæ фæндыд дохтыр суæвын, фæлæ мæ мад æмæ мæ фыд загътой, ды, дам, хъуамæ сахуыр кæнай инженерыл. Нал уыд гæнæн æмæ мæ фæнд аивтон. Бацыдтæн ахуырмæ Хæххон металлургон институтмæ. Каст æй фæдæн хорз бæрæггæнæнтимæ. Ахуыры фæстæ дыууæ азы куы акуыстон, уæд мæ бахуыдтой проектон институтмæ. Мæ зæрдæмæ тынг цыди уым...

Иубон бадын мæ кусæн бынаты, афтæмæй мæм секретарь куы фæдзурид, хицау, дам, дæ агуры. Хицауы кабинеты ма баййæфтон дыууæ лæджы æмæ дыууæ сылгоймаджы — нæхи кусджытæй. Хицау мын ацамыдта, сбад, зæгъгæ, стæй загъта:

— Сымах уе 'гасы дæр сәрмагондæй рæстæгмæ æрвитæм Куырттаты коммæ.

Цы афонмæ загъта, уæдмæ æрбацыдыстæм бæрæг бынатмæ. Уым нæм машинæ æнхæлмæ каст. Сæвæрдтам нæ дзаумæттæ, нæхæдæг дæр сбадтыстæм æмæ араст стæм Куырттаты коммæ. Комы цæуын райдыдтам: æвзæр фæндæгтæ, былæй хауæнтæ...

Мæ зæрдæ бархæндæг. Хорз æмæ нæ шофыр уыд фæлтæрдджын.

Иу ран, цыма хур æрбакаст, афтæ бæстæ ныррухс, фæндаг дæр фæхуыздæр. Уалынмæ: алæмæты хæхтæ, диссаджы цъæх-цъæхид къулфæзтæ, чысыл хъæутæ. Барзыхъæуы цур æрурадта нæ шофыр æмæ нæм дзуры, æрбахæццæ стæм, зæгъгæ. Рахызтыстæм машинæйæ. Хъуамæ уым сæмбæлдаиккам хохсгарджыты, арæзтадон хайы æмæ Куырттаты комы æгас хъæуты иумæйаг советы хицауимæ. Фæлæ дзы иуы дæр не ссардтам, йæ бынаты дзы иу дæр нæ разынд. Ахъуыды кодтам, бирæ ма сæм банхæлмæ кастыстæм, æмæ сæ куы ничи фæзынд, уæд фæстæмæ горæтмæ раздæхтыстæм. Хицау-мæ бацыдыстæм. Уый ныл тынг сбустæ кодта, тынг хъыг ын уыд

не 'рбаздæхт. Стæй телефонæй кæдæмдæрты адзырдта, загъта нын:
— Иннæбон райсомы аст сахатмæ ам куыд уат, афтæ!

Нæ дзаумæттæ машинæйæ исгæ дæр нал ракодтам, афтæмæй
нæ хæдзæрттæм ацыдыстæм.

Мæнæ та ногæй фæраст стæм Куырттаты коммæ. Барзыхъæуы
тæккæ кæройнаг хæдзары цур æрлæууыдыстæм. Йæ цуры цæрæн
вагон. Уайтагъд нæм уырдагæм фæзындысты æртæ хицауы дæр. Ба-
зонгæ стæм. Бацамыдтой нын, хъæусовет кæм ис, дукани, медици-
нон пункт, стæй сæхи кусæн бынæттæ дæр. Вагон та нæ цæрæнуат.

Цæрынæн дзы не 'ппæтæн дæр уыди фадæттæ, фæлæ нæ
дыууæ лæгæмбалы иу хæдзары фатеры æрцардысты, мах та
æртæ сылгоймагæй вагоны баззадыстæм. Нæ дзаумæттæ
æрæфснайдтам, нæхи æрхæдзаронхуыз кодтам. Дыккаг бон
араст стæм куыстмæ. Нæ куысты бынат уыди хæрзхæстæг, дард
цæуын нæ нæ хъуыди. Нæ куысты сæр цæй мидæг уыди, уый
зыдтам. Кусæм иу бон, дыккаг. Саразын хъуыд шахтæтæ, æрзæт
кæм куыстайккой, ахæм фабрикæ æмæ ма æндæр цыдæртæ.

Бакуыстам иу къуыри. Фæлладуадзæн бон рацыдыстæм
горæтмæ. Фæстæмæ куы цыдыстæм, уæд фæдтам: тæссаг рæттæ
кæм уыд, уыдон хуыздæр кæнынц, бирæ адæм дзы архайынц.

Райсомæй дын куыстмæ фæцæуæм не 'ртæ дæр: æз, Катя æмæ
Аня. Уалынмæ иу гыццыл лæппу махырдаг цыдæр дзуры, мах
æй не 'мбарæм. Стæй айхъуыстам: «девки, дайте груди цело-
ваты!» Куы йæ бамбæрстам, уæд æй æз мæхи сурæг акодтон.
Кæс-ма, зæгъын, ацы гыццыл къулыбадæгмæ, цытæ дзуры, уымæ!..

Ноджы ма мын ме 'мбал Катя афтæ зæгъы, дæумæ, дам, дзуры.
— Ау, куыд мæнмæ дзуры, æртæйæ иумæ куы цæуæм, уæд?
— Дæумæ, дæумæ! Ды махæй хæрзуынд-хæрзконддæр дæ
æмæ уый тыххæй.

Рацыд цалдæр боны. Фæцæуæм та куыстмæ æмæ та дын мæнæ
нæ тæккæ размæ уыцы гыццыл лæппу куы фæвзæрид. Ме
'мбæлттæн фæдзæхсын:

— Кæд исты дзура, уæд-иу сымах уæхи мацыхуызон
фæкæнут, фæлæ-иу уæ фæндаг дарддæр дарут.

Фæуайæм, æмæ та дын:

— Девки, дайте груди целовать!

Ме 'мбæлттæ сæ цыды куыст кæнынц. Æз иу дынджыр дур,
тракторæн дзыхъхъæй сæппарын чи нæ бакуымдтаид, ахæмы
цур æрбадтæн æмæ йæм дзурын:

— Лæппу! Рауай-ма ардæм! — Уый мæм хъавгæ цыд æрбакæны.

— Дæ ном куыд у?

— Лазæр.

— Æмæ дæ афтæ дзурын чи сардыдта?

— Гамсур æмæ Хаджу...

Æз сонтæй дæлардæм фæкастæн æмæ афтæ фæкодтон:

— Дæлæ уый та кæй бæх у?

Лæппу уыцырдæм куыд фæкаст, афтæ йæ æз рацахстон. Йæхи ма, мæгуыр, бæргæ атон-атон кодта, фæлæ йын фидар хæст фæдæн йæ цонгыл. Мæ риумæ йæ ныххывтон æмæ йæм дзурын:

— Гъа-ма, цы дæ фæнды!

Уый мæм ахæм тыхстхуызæй скаст, йæ цæстытæ донæй ай-дзаг сты, гъа, ныр скæуа, зæгъгæ, афтæ йын æз фæтаригъæд кодтон, нал æй тыхсын кодтон æмæ йæм дзурын:

— Дзурдзынæ ма афтæ?

Йæ сæр “нал”, зæгъгæ, батылдта. Мæ цуры йæ æрлæууын кодтон æмæ йын афтæ зæгъын:

— Фæнды дæ мемæ, кæм кусæм, уырдаæм цæуын?

Лæппу йæ сæр разыйы тылд бакодта, йæ цæсгомыл цыдæр æхсызгондзинад фæзынд. Йæ къухыл ын хæцын, афтæмæй, ме ’мбæлттæ кæм куыстой, уырдаæм цæуæм. Иу дæс сардзыны бæрц куы ауадыстæм, уæд мын мæ къух суадзын кодта æмæ мын йæхæдæг мæ къухыл æрхæцыд, афтæмæй ме ’мбæлтты цурмæ бахæццæ стæм.

Уыдон нæ иумæ цæугæ куы фæдтой, уæд сæ худын ссыд:

— Акæсут-ма, Верæ йæ кавалеримæ бафидыдтой! Уæ чындзæхсæв тагъд уыдзæн?

Лазæр ахæм цæрдæг лæппу разынд, æмæ диссаг. Æдзухдæр згъоргæ кодта.

— Лазæр, дуканийæ нын сækæр не схæсдзынæ?

Лæппу йæ сæр разыйы тылд бакодта. Æз æм æхца æд хызын авæрдтон. Цæстыфæныкъуылдмæ сækæр схæццæ.

Барзыхъæуы 10—15 хæдзарæй фылдæр нæ царди. Сывæллæттæ дзы чи уыди, уыдон-иу фылдæр, мах кæм куыстам, уым хъазыдысты.

Манæ та горæтмæ ацыдыстæм. Лазæрæн балхæдтон матроскæ хæдон, стæй, рæсугъд нывæвæрд кæуыл уыд, ахæм футбол. Кусынмæ сæ мемæ ахастон. Уалынмæ та сывæллæттæ нæ цурмæ

æрамбырд сты. Ёз иу дурыл æрбадтæн æмæ Лазæрма фæдзырдтон. Уый мæм сæрæн згъорд æрбакодта. Ёз æм порти радтон, хæдон та йыл мæхæдæг скодтон. Порти фенгæйæ тынг бацин кодта. Бон-изæрма йæ йе 'мбал сывæллæттимæ зæхмæ нал æруагътой, афтæ дзы фæхъазыдысты.

Иу бон Аня æмæ Катя куыстмæ фæцæуынц, æз ма вагоны дуар ахгæнон, зæгъгæ, фæсте аздадтæн. Стæй дын, кæсын, æмæ мæм Лазæр æрбацæуы, йæ къухы цавæрдæр зæронд пъартфел. Ёрбадаргъ мæм æй кодта:

— Ай дæуæн.

Райстон æй, байгом æй кодтон æмæ дзы мыды литр.

Вагоны дуар бакодтон, æхца райстон æмæ йæм сæ дæттын.

— Нæ, нæ, нæ хъæуы! — Пъартфел фелвæста æмæ фæтæхы.

Куыстæй та æрбацæуæм. Лазæр кæцæйдæр фегуыр, æрбазгъордта мæм, мæ къухыл мын ныххæцыд æмæ мæ иуварс кæны. Аня мæм дзуры:

— Ацу, ацу æмæ уарзæтты сусæг ныхæстæ акæнут.

Лазæр мын афтæ:

— Цомут махмæ...

Нæ дыууæ Катя фæцæуæг стæм. Лазæр нæ дыууæйы астæу фæкодта йæхи. Нæ фæйна къухыл нын хæцы, афтæмæй фæцæуæм уынджы. Лазæр куы нæ къухтыл йæхи ацауындзы, куы та стæппытæ кæны, афтæмæй фæцæуæм уынджы.

Бинонтæ ныл тынг бацин кодтой. Диссаджы хорз бинонтæ. Лазæрæн йæ хо Минæ нын уайтагъд фынг ацарæзта, фæбадтыстæм, хорз нæ сбуц кодтой: хæрдæй, нозтæй, уæлдайдæр та сæ цæстæнгасæй, ноджы диссаджы хæрзад бæгæны. Худæм, хъæлдзæг ныхас кæнæм иумæ. Хъæуы цæрджытæ йæ иууылдæр базыдтой, Лазæр мæ «уарзон» кæй у, уый. Куы сыстадыстæм фынджы уæлхъусæй, уæд ма нын Аняйæн дæр «хæдзармæ хæйттæ» сæвæрдтой немæ. Лазæр та нæ суанг бынатмæ схæццæ кодта.

Уæвгæ хохаг адæм уæлдай хæларзæрдæ уыдысты. Мах-иу тынг арæх дис кодтам, æнæхъæн ком кæрæдзи куыд зонынц, зæгъгæ. Исты хабар-иу дзы куы уыди — цин уа, йæ зианы хабар, — уæд-иу æнæхъæн дзыллæтæ æрамбырд сты.

Мах дæр-иу арæх фестæм хуынды исты цины хабæрттæм.

Фæндаг хуыздæрæй хуыздæр кодта. Автобус дæр бæлвырд рæстæгмæ гæсгæ цæуын райдыдта. Иуахæмы та нæхимæ уыдтæн горæты. Мæ цардæмбал Мишæйæн загътон:

— Ёвæццæгæн иннæ фæлладуадзæн бон не 'рбацæудзынæн, æмæ мæм-иу дæ зæрдæ ма 'хсайæд. Нæ вагонмæ азилам, нæ хуыссæнтæ хурмæ рахæссæм...

Хуымæтæджы хур бон скодта, хуымæтæджы!

Сихорыл автобус æрбацыд. Кæсæм, æмæ дын дзы Мишæ рахызт æмæ дæлæ ссæуы. Ме 'мбæлттимæ йыл бацин кодтам. Уæд дын æм Катя дзуры:

— Ды уал, Мишæ, уым горæты рауай-бауай кæн, Верæ дын ам сусæг уарзон скодта.

Мишæ фатардзæгом æмæ мæм афтæмæй кæсы. Ёз худын! Уый дзургæ дæр нал кæны. Уæдмæ кæсæм æмæ къуыбыры тигъæй дыууæ лæппуйы æрбацæуынц махырдем, карзинкайы дыууæ хæцæныл хæцынц, афтæмæй.

Æрбахæстæг сты æмæ дзы иу Лазæр, иннæ та йæ карæн лæппу. — Верæ, мæ мад уын æрбарвыста... уазæгæн. Систон хуын-тæ. Дыууæ графины — иуы дзы бæгæны, иннæйы арахъхъ, уæлибæхтæ, карк, хæндыджы цыхт, цъæх хъæдындзтæ-йедтæ. Мишæ лæппутæн тыххæйты гæххæттын æхцатæ радта, кæд сæ комгæ дæр нæ кодтой, уæддæр. Нæхи хорз федтам.

Ам нæ куыст кæронмæ куыд хæстæгдæр кодта, афтæ мах дæр æнкъардæй-æнкъарддæр кодтам. Ёмæ куыд нæ кодтаиккам! Ахæм аламæты бынатæй ацæуын кæй бафæндид. Ёвæццæгæн, цалынмæ царон, уæдмæ дæр мæ зæрдыл лæудзæн Куырттаты ком... Мæ цардæмбал хъæуонхæдзарады министрады куыста, æмæ-иу арæх цыд куысты фæдыл Мæздæгмæ, мæнæн та дохтыртæ, дæ климæт аив, зæгъгæ, загътой æмæ нæ фатер баивтам ардем. Ныр бирæ азты царæм ам. Нæ царды бонтæ къаддæрæй-къаддæр кæнынц, æмæ ма, зæгъын, гъæй-джиди, уыцы бонтæ раздах!.. Базаид мыл базыртæ, стæхин бæрзонд хæхтæм, хъæбыстæ фæкæнин бæлæстæн, рæсугъд къулфæзты астæу æрбадин. Уым дидинджыты тæф фæу-лæфин, уырдыгмæ бирæ фæкæсин Фыййагдонмæ, йæхи дуртыл хойгæ урс фынкау къæдз-мæдзы куыд тындзы дæлæмæ, уымæ.

Уæдмæ Хаджумар йæ гæххæттыты тыхтон йæ дæларм, афтæмæй æрбацыд нæ цурмæ. Цæуæм ныр, зæгъгæ, куы сдзырд-та, уæд Верæйы цæстытæ донæй айдзаг сты, сыстад æмæ нын бирæ фæдзырдта, нæхимæ цомут, зæгъгæ, фæлæ нæ рæстæг нæ амыдта. Хаджумар машинæ скъæры, æз та кæбинæйæ фæстæмæ кастæн, цалынмæ нæм зынди Верæ, уæдмæ. Уый фæндараст, зæгъгæ, йæ къух тылдта æмæ тылдта.

ТУДЖДЖЫНТÆ

Æцæг хабар

Хъалæгаты Виссарион хирургæй Абхазийы бакуыста 17 азæй фылдæр. Уый мын радзырдта мæнæ ахæм рагон цау. Раджы заман иу къорд ирон лæшпуйы афтыдысты Абхазимæ, кæд иу чысыл æхца бакусиккам, зæгъгæ. Уыдысты сæрæнгуырдтæ, алы куыстмæ дæр хорз арæхстысты, се 'гъдау дæр хъахъхъæдтой. Бакуыстой цасдæры бæрц æмæ Ирыстонмæ фæстæмæ æрбаздæхтысты. Фæлæ сæ иу æмбал Агор уым бафæстиат.

Уæдмæ æвзаг дæр æмбарын байдытта. Арæх-иу æй абхазæгтæ ахуыдтой семæ искæдæм.

Хуынды фæцис чындзхастмæ. Хъазт стынг. Бирæ адæм æрæмбырд уыцы хъæлдзæгдзинадмæ æмæ дзы цыдæр хъаугъа рауад. Агор дæр дзы цæфтæ æрцыд. Уый дæр дзы кардæй кæйдæр барæхуыста æмæ алыгъд. Асатин мæ амардта, зæгъгæ, куы загъта цæф лæппу, уæд цалдæрæй Агоры расырдтой. Кæуылты лыгъд, уыцы уынджы иу лæг лæууыд. Лæппу кæмæйдæр лидзы, уый куы бамбæрста, уæд æм дзуры: «Мæнæ кæртмæ байс дæхи!» Лæг æй цармæ схизын кодта, йæхæдæг уынгмæ фездæхт фæстæмæ. Уалынмæ фæдисæттæ схæццæ сты, фæрсынц Анзоры (афтæ хуынд лæджы ном), ауылты лæг слидзгæ нæ федтай, зæгъгæ. Уæд сын загъта, нæ федтон, зæгъгæ.

Анзоры бинонтæ дæр уыцы хъæлдзæгдзинады уыдысты. Уалынмæ уынджы кæуын-ниуын ссыди. Кæрт адæмæй айдзæг, мард лæшпуйы бахастой мидæмæ. Анзор ныддæлгом йæ фыртыл. Агоры уавæры де знаг дæр ма фæуæд!..

Куы æрæхсæв, уæд лæг иу афон, цы фæдæ, зæгъгæ, дзуры лæшпумæ. Агор æм сабыргай æрдзырдта, мæнæ дæн, зæгъгæ. Анзор ын бинонты сусæгæй къæбæр слæвæрдта.. Зианы хъуыддæгтæ ахицæн сты. Ныр Анзор хорз зоны, фæсивæд хъæугæрæттæ кæй хъахъхъæнынц, уый: хъæуæй, дам, æддæмæ марæг нæ ахызт, ам æмбæхсы. Изæрмилты Анзор лæшпуйы æрхизын кодта, æмæ йын амоны фæсвæд фæндæгтæ, кæуылты аирвæздзæн, уый. Цалдæр æфцæджы сæрты рахызти Агор æмæ æппынфæстагмæ йæ райгуырæн хъæумæ æрбахæццæ. Фывæллад æмæ фыддомдæй.

Раздæр никæмæн ницы хъæр кодта, стæй йæ хабар раргом кодта. Йæ фыд æмæ йæ хистæр æфсымæр фендджын лæгты æрбахуыдтой сæ хæдзармæ æмæ сын хъуыддаг бамбарын кодтой.

Бирæ рахъуыды-бахъуыдыйы фæстæ бауынаффæ кодтой: «Бавдæлæм æмæ нæ комбæсты кадджындæр лæгты æрæмбырд кæнæм æмæ туджы фидыдмæ цæуæм Абхазмæ».

Фæндагыл бафæлмащыдысты, фæлæ уæддæр бахæццæ сты бæрæг бынатмæ. Хъæугæронæй мæрдджын хæдзармæ барвыстой, Ирыстонæй мæрддзыгой æрбацыд, зæгъгæ. Хъæуы æхсæны лæгтæй дыууæйы бацагуырджой. Уыдон сæ разæй, афтæмæй цæуынц мæрдджынтæм. Сыхбæстæ амбырд сты. Мæрддзыгой хæдзармæ хæстæг куы бахæццæ сты, уæд сæ уæрджытыл æрлæууыдысты. Анзор уый куы ауыдта, уæд загъта: «Тагъд цæут æмæ сæ сыстын кæнут!» Ирæттæ сыстадысты æмæ кæугæ мæрдджыны кæртмæ бацыдысты.

Анзор хатыр æппæт кæрты адæмæй ракуырджы, размæ рахызт æмæ афтæ зæгъы: «Кæй фæстæ стут, уыцы лæппу ма мæ размæ рацæуæд».

Уыцы заман бындз куы атахтаид, уæд йæ базырты змæлд хъуыстаид, афтæ ныссабыр сты адæм.

Дыууæ кæстæримæ Агор кæугæ бацыд Анзоры цурмæ æмæ æрлæууыд йæ разы.

— Мæнæ лæппу! Мæ иунæджы мын амардтай, мæ дарын дæр уымæ каст, мæ ныгæнын дæр уымæ касты, фæлæ мын æй ды амардтай... Цы фæуон ныр æз?! — Анзор адæмырдæм азылд æмæ сæм дзуры:

— Ныр мæ дарын дæр, мæ ныгæнын дæр амæ кæсынц...

Адæм сæхимидæг базмæлыдысты, бирæ дзы йæ цæссыг нал урæдта. Хъæубæсты дзырддзæугæдæр лæг разылд Иры мæрддзыгойырджæм æмæ загъта: «Бар уын ис ныхас зæгъынæн».

Уæд размæ рахызт мæрддзыгойы хистæр Инал.

— Дунейы бирæ диссæгтæ цæуы, фæлæ, абон Анзор цы раны бахауд, ахæм ран макуыуал мачи бахауæд. Цы æрцыд, уымæн раздахæн нал ис. Анзор иунæгæй баззад æнæ дарæг, æнæ ныгæнæгæй. Уыцы худинаг Агор йæ сæрмæ не 'рхæсдзæн, æмæ уыдзæн Анзорæн йæ хæдзайраг.

Анзор йæ хæдзары дуар бакодта, фæстæмæ ракаст æмæ хъæрæй дзуры:

— Агор, мæ хæдзары дуар абонæй фæстæмæ гом уыдзæн дæуæн!

Агор йæ фæстæ цы дзыллæтæ æрцыд, уыдонæн арфæ ракодта, фæлæ йæхæдæг семæ нал рацыд, Анзоры кæрты цæргæ баззад.



«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ



*Нæ равдысты —
Джидзæлаты Анжелæйы куыстытæ*

Анжелæ каст фæци Дзæуджыхъæуы нывгæнынады ахуыргæнæндон æмæ Хетæгкаты Къостайы номыл университеты аивæдты факультет. 1994 азæй фæстæмæ архайы республикон, æппæтуæрæсеон æмæ фæсарæйнаг равдыстыты. У Уæрæсейы нывгæнджыты цæдисы æмæ ЮНЕСКО-йы уæнг. Кусы Дзæуджыхъæуы нывгæнынады ахуыргæнæндон.



Зәрәхсид.



Цымыти.



Скифаг чызг.



Æхсæртæг æмæ Дзæрассæ.



Æмбæхст монцæ.



Элинэйн сурæт.



Юдифь.



Хæххон мелоди.

Æхсынæнтæ.*Хохаг кæрт.*

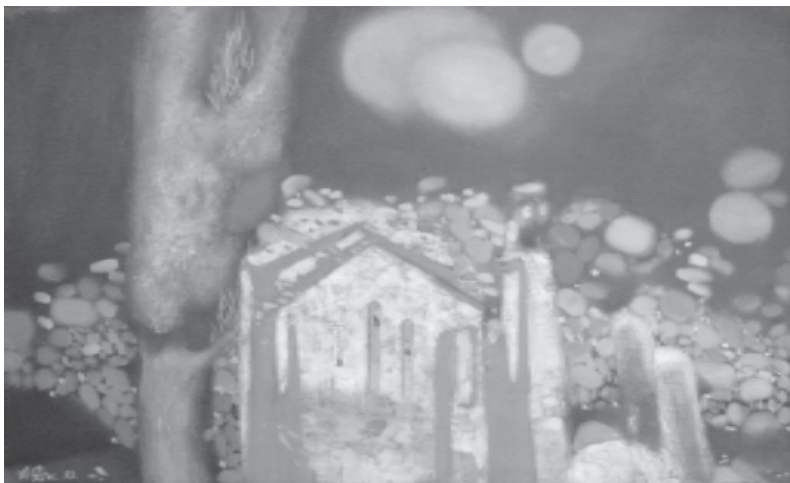


Бонрæфты.

*Дидинджыты чына
«Сæумæ».*



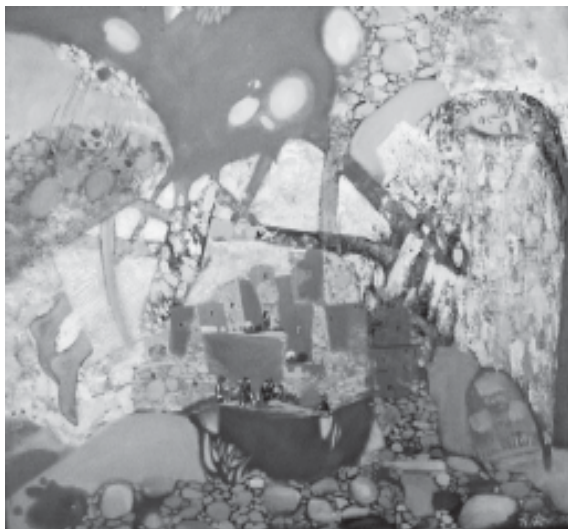
Сирентæ.



Аргъуан.



Скифаг кадæг.



Поэты сагъæстæ.



Tox.

ЦЕРУКЪАТЫ ВЛАДИМИР: 80 АЗЫ





Сергей Михалковимæ. 1966 аз.



Галиуырдыгай рахизырдаем: Уырымты Петка, Ходы Камал, Елборты Халзы-Умар, Валодя, Хьодзаты Ехсар, Махаметты Ахуырбет, Царукьаты Таймураз.

МЫСИНÆГТÆ

Ныр æй цалæм хатт бакастæн — нæ зæгъдзынæн. Фыццаг хатт æй федтон студентæй пединституты æмдзæрæны Исаты Мæхæмæты къухы. Мæхæмæт Мæскуыйы — кæмдæр ахуыр кодта уыцы рæстæджы; æрбацыд йæ хъæуккаг Сагеты Рамазанмæ (иу уаты чемæ цардыстæм пединституты æмдзæрæны) æмæ зæрдиагæй, цингæнгæ, кæрæдзийы къухтæй йæ исгæйæ, фæлдæхтой чысыл фæлмæнсыф бур чиныггонды цъæрттæ. Уый уыдис поэмæ «Æфхæрдты Хæсанæ» — Дзæуджыхъæуы уагъд паддзахы заманы.

Сæ иу æй иннæмæн лæвар кодта, æнхъæлдæн. Чи — кæмæн, уый зæрдыл нæ бадардтон, фæлæ йæ хицау цыма Мæхæмæт уыди. Рамазан — хистæр, ахуыргæнæгæй куы куыста Лесчены, уæд æм Мæхæмæт та къласы бадти... Уыдæттæ ахсджиаг не сты, æмæ сæ ныр бæлвырдтæ кæн, уый уæлдай хъуыддаг у.

Йе стыр наукон фæндаджы сæргъы æрлæууыд Мæхæмæт уæд. Абон — хъуыстгонд лæг зонадон дунейы, академик æмæ 'ндæртæ... Уый алчидæр зоны, нымайы...

Рамазан фыста æмдзæвгæтæ, мыхуыры дæр цыдысты. Уыдис æм актеры курдиат. Куыста радиокомитеты дикторæй. Ирæттæ-дыгурæттæ-къуыдайрæгтыл дихтæ нæ кодта нæ адæмы æмæ не 'взаг, æнæфау æй зыдта æмæ рæсугъд дзырдта йæ алы здæхтыл дæр. Сæрæгас у абон дæр, табу Хуыцауæн. Мæхъхъæлы ныббырсты йæ фырттæ хъæбатырæй фæмард ысты, йæ рис у æгæрон. Айдагъ сæ хионтæ нæ — иннæ мингай ирæттæ дæр сыл фæкуыдтой, æмæ ма æрхæндæджы сты ныр дæр. Рамазанæн йæхи курдиатмæ гæсгæ мах Алыксандр æфсымæрты хъысмæтыл ныффыста æмдзæвгæтæ, фæлæ сыл фыд йæхæдæг дæр кæй ныффыста, уый куы базыдта, уæд сæ мыхуырмæ нал радта.

Алы ирон бинонтæ дæр-иу Сагеты бинонты хуызæн куы уарзиккой нæ Ирыстон, йæ сæрыл уыдонау мæлæтмæ дæр цæттæ куы уаиккой, уæд абон нæ уавæр иучысыл хуыздæр уайд, нæ

царәнбастæ нын-иу сæхи нæ хониккой, сæхи нæ бакæниккой æндæртæ, сæдæгæйттæй (æви — мингæйттæй?) мах ныццæгъдын никæмæн æнтысид!..

...Мысырбастаг фараоны (Тутанхамон — нæ эрæйы агъоммæ 1351—42 азтæ) чи æмæ куыд, стæй цæй тыххæй амардта, куыд архайдта, цæмæ хъавыд, чи йын æххуыс кодта, чи йæ хъыгдардта, йæ ном куыд хуынди марæгæн, йæ фæдтæ куыд æмбæхста — уыдæттæ, æмæ, æнустæ сыджыты (змисы) бæзджын фæлтæры бын ныгæд бирæ 'ндæр диссæгтæ цалдæр мин азы фæстæ, мах рæстæджы, рабæрæг кодтой фæсарæйнаг ахуыргæндтæ...

Ныры фадæтты уымæй мин хатты æнцондæрæн рабæрæг æмбæлы мах лæгмартæн.

Ирон адæмы ног трагеди (Беслæныхъæу) чи нæ фæдта, — йæхи йын сталинистæ амардтой 1937 азы, — уый, Къубалон, уартæ 1897 азы цымæ цæмæн фыстаид афтæ? —

Рагæй дæр Хæсанæ уыд сыгъдæг ирон лæг:

Æрæгмæ хъараг у маст ирон зæрдæмæ,

Фæлæ куы бахъары, уæд та-иу, хорз адæм,

Ирон туджы фыцын æрæгмæ банцайы.

Нæ уарзон ирон фыссæг нæ туг ныккалыныл нæ ардауы. Раздæр афтæ куы сиды Хæсанæмæ:

Æфхæрдты Хæсанæ!.. Æгъгъæд цæгъд Мулдарты!

Ирон лæг тугмондаг кæй нæу, уый фæдзурынц нæ «хæрзгæнæг» гуырды сæхæдæг дæр. Ис сæм æмбисонд: «Ирон загъта: «Мæ туг 100 азы фæстæ райстон, æмæ æгæр нæ ба-тагъд кодтон?»

Мачи хъаст кæнæд ахæм мастисæгæй: Хæсанæйы фыд сахъ уæздан Солæманы, раст цуанон лæджы, мæнгардæй амардта Мулдарты Хъуыдайнат;

Мæй нæма рацыди.. Мулдарты Хъуыдайнат

Мæ разы 'рбалæууыд æхсæвæрафоныл:

«Госæма-рæсугъддæр! Уазæг дæм фæцæуы!..

Ралас-ма дæ саутæ, дæ хуыссæн æрцарæз,

Дæ хъыбылы 'ривæр фæсдуар, цъылыныл!

Æз куы дæн Хъуыдайнат! Æз куы дæн Мулдартæй,

Дæ мойы марджытæй, сау лæппу Хъуыдайнат!.. »

...Хæсанæ куы рахъомыл, куы ралæг йæ сауæфхæрд мады къухы, уæд дзы мачи рахъаст кæнæд ахæм мастисæгæй, Хъуыдайнатæн йæхи дæр æмæ ма сын сæ мыггагæй дæсы бæрц кæй рамардта, уый тыххæй.

Раст афтæ макæй зæрдæ худæд, рæстæй æфхæрд чи баййæфта æмæ йе знаг дæр æфхæрд баййафа, уымæ æнхъæлмæ чи кæсы паддзахадмæ, хицауадмæ, ахæм кæцонфæнды лæгыл дæр. Кæд барадхъахъхъанæг оргæнтæ ис, уæд. Кæд ма паддзахад паддзахад у, уæд. Науæд, йæ бинонты сабийæ зæронды онг, кæмæн амардтой, уыдоны хиуæттæ, къабæзтæ цы кæной, уый сын зæгъын хъæуы. Исты дзуапп хъæуы.

Æфхæрдты Хæсанæйы бынаты та лæг цы фæуа уæдæ?.. Лæгтæ марын хорз бæргæ нæу... Иуыл Сыгъдæг, иуыл Бæрзонд, иуыл Барæг, æмбал кæмæн нæй, уыцы Дунескæнæг Стыр Хуыцау та куыд акæсид Хæсанæмæ?

Къубалты Алыксандр æй фæрсы:

Æфхæрдты Хæсанæ, Солæманы сахъ фырт

Дæлгоммæ хуыссиди уæрдоны гуыффæйы...

Иæ туджы æртæхтæ зæхмæ фæтагъдысты,

Иæ уд та ахæццæ цъæхнæуу дзæнæтмæ...

Дзæнæт... Дзæнæт саккаг кодта Хæсанæйæн нæ Дунескæнæг.

Ма мæ æппæл, мæ бафхæрæджы куына зонон, уæд...

Ма мæ хъаст кæн, мæ бафхæрæгæй мæ маст куы исон, уæд...

Ацы сахат дæр та ме стъолоыл — Къубалоны фыст («Мах дуг», №5 — 2003). Кæсын та. Кæсын раздæртæй лæмбынæгдæр. Цы йыл фæфыстой (Нафи, Шамил, иннæтæ), уый дæр мæ зæрдыл дарын, афтæмæй. Цыдæр фиппаинæгтæ дæр фæзыны. Кæм мæм искæй хъуыды рæдыд фæкæсы, кæм та мæм равзæры æндæр цæстæнгас. Суанг ма корректоры цæстæй дæр æркæсын. Автормæ, мæ мæгуыр зæрдæйæ, арын цыма редакцигæнинæгтæ, æнæраст дзырдтæ æ. а. д.

Фæлæ та ардæм куы 'рхæццæ вæййын... Мулдарты ныццагъд нæма зонгæйæ, Госæма йæ фырты куы федта, уæд ыл схъардта:

Уæ марг дын æрбауой, уæнгæл дын æрбауой,

Мæ дзæбæхдзинæдтæ, мæ риуы 'хсыры цъыртт!..

Тугæй сæ фæкалай, рондзæй сæ фæкалай... —

Ардæм куы 'рхæццæ вæййын, уæд та мæ цæссыг æркæлы...

Хъодзаты Æхсар поэмæйæн цы раздырд радта («Мах дуг», 2003, №5, 160 ф.) уый рафæлдæхтон (абон кæсын уымæй нæ райдыдтон), мæ уды тæлфын йæ бынатмæ æрцæуа, стæй та дарддæр кусдзынæн, зæгъгæ, уыцы зондæй, æмæ та ам дæр ахæм хабар: суынгæг артист Дзибоккайы (афтæ йæ хуыдтам мады номæй) зæрдæ дæр, оператор Гуыриаты Гермæнимæ кадæг

магнитофоны лентыл куы фыстой, уæд... Æмæ ма ноджы æхсæзæздыд сабийы цæссыгтæ...

Иугæр нæм Дзибоккайы кой кæм æрхауд, уым дзы мæ зæрдыл бирæ хорздзинæдтæ æрлæууыд, æмæ дзы ам истытæ цыбырæй зæгъын ис мæ зæрды. Сæрмагондæй йыл телепрограммæтæ, радио-программæтæ саразын æмбæлы; уый мын зæгъджытæ дæр ваййы арæх, мæхæдæг дæр мæхи хæсджыныл нымайын ацы хъуыддаджы... Æрмæг — бирæ, уымæ, æндæр искæмæ кæй нæ фендæуыдзæн, ахæм æрмæг дæр (Едзиты Георы фыст портрет «Дзибокка», ме 'фсымæр Барисы мысинæгтæ, стыр лымæнтæ уыдысты Барисимæ)... Нæ поэт Алыксандр та йæ зæгъинæгтæ скалдта йæ зæрдæйы бынæй, Дзибоккайыл цы поэмæ ныффыста, уым... Фæлæ ма дзы цымыдисаг цыдæртæ рохы дæр аздад... Бакæсæн сын уайд. Трамвай йын йæ къæхтæ куы алыг кодта, уæд Дзибокка цы дохтыры къухмæ бахауд (Хъалæджы-фырт), уый мысинæгтæ; артист Дауиаты Барисы мысинæгтæ æ. а. д. Спектакльтæй хæйттæ, къамтæ...

Лæг лæджы æмбара, уый чысыл хъуыддаг нæу, уæлдайдæр сфæлдыстадон кусджыты астæу. Уæлдайдæр Ирыстоны, кæцы ран тæккæ къуымыхдæр адæймаг ысвайы фыссæг. Цæллагты Муссæ — зыдта æрмæстдæр иунæг рифмæ — уæвгæ милуан рифмæйы куы зонай, уæд дæр уый поэты бæрæггæнæн нæу, æнæпоэттæ рифмæйыл æнувыддæр ваййынц; Муссæйы уыцы иунæг рифмæ — «уæндон — æндон», уæддæр йе сфæлдисæг — чиныджы автор, куыста ирон культурæйы разамонæгæй дæр. Ам дарддæр æрхæссын бахъæуид сæдæгай нæмттæ, фыссæгыл кæй нымайынц кæнæ йæхи чи банымадта, уыдоны — хистæртæй дæр æмæ кæстæртæй дæр... Ордæнджынтæ, номджынтæ, аивадæнуынаффæгæнджытæ, хицауадонбынатыбадджытæ...

Масса бездарей — суть наше национальное бедствие.

Адæймагмæ ахæм миниуæг ис, æмæ — цы у йæ ас, йæ уæз, йæ бæркад, уый йæхæдæг дæр фылдæр хатт фенкъары, фæзаны. Цы 'взæртæ раканы иннæтæн, уыдонæй йæ фæрсæг куы нæма ваййы, уæд дæр тарсы, куына мын батой, зæгъгæ, æмæ цæры ныгъуылдæй, тарстæй, ныхкъуырдай, зыр-зыргæнгæ. «Фысджытæй» куы уа, уæд та бынтон диссаг у ахæмы фæдыл акæсын: нæма йæ зондзынæ, кæм та цы чъизи ми бакодта, уый, йе та йæ никуы базондзынæ, уый та сæ мидæг æнхъизы, йæ цард уырыдæй, моралон хъызæмæртты æрвиты. Ацы дунейыл æргомæй æмæ рæстæй,

сыгъдагудай ницавэр хъуыддаг саразын у йæ бон; фæндгæ та йæ кодтаид, йæ алыварс цы æцæг лæгты уыны, уыдоны хуызæн уæвын. Фæлæ æндæр фæндагмæ раджы барæдыд, æмæ дзы раздæхæн нал и. Ног райгуырын æй бахъæуид уый тыххæй...

Дзибоккейæн йæ бæллицтæй иу уыд: «Мах, Цæрукъаты лæппутæ, афтæ саразын хъæуы, æмæ ды режиссер куыд суай, Быдзеу — куыд ныффыса драмæ кæнæ трагеди, æз сæйраг роль куыд ахъазон...» Уыцы хъуыды йæ афтæ тынг æндæвта, æмæ æвæстиатæй бавнæлдта мæнæй фидæны режиссер саразынмæ. Театры библиотекæйæ мын иста чингуытæ, фæлвардта мæ этюдтæй, дзурын мын кодта скъуыддзæгтæ, мæхæдæг не скъолайы цы пьесæтæ сæвардтон æмæ дзы цы рольтæ хъазыдтæн, уырдыгæй. Уыдон уыдысты Елбыздыхъойы, Арсены, Дæбейы, Кочысаты Розæйы, Хъороты Дауыты уацмыстæ. Уырыссаг æвзагæй тæлмацтæ. Дзибоккейæн йæхæдæг кæддæр цы пьесæтæ æрæвардта, инсценировкæтæ сарæзта, уыдоны дæр-иу рафæзмьдтам; æрмæст «Амыран»-æн мах бон ницы бацц.

Дзибоккейæн мах Алыксандрæн райдыдта кой кæнын фидæны драмон уацмысы тыххæй... Драмæ кæнæ трагеди... «Абырæг»... Адæмон герой... Сæрылхæцæг... Алцæмæй æххæст лæг... Фæмард уыдзæн адæмы сæрыл, стыр уарзон сын куы суа, уæд... Йæ бæрзонд миниуджытæй зæрдæтæ ифтыгъд куы 'рцæуой, уæд... Алыксандр ын хъазгæмхасæн дзуапп лæвардта: «Фендзыстæм... Ды ныр дæр цæттæ дæ, фæлæ мах та?..» Бæрæг нæ уыд, Дзибоккейæн фæндæттæ цас арф райста, уый.

Фæлæ Дзибоккейæн дарддæр куыста йæ «фидæны режиссерыл»... Театры библиотекæйæ мын иста чингуытæ. Сæ иуыл мæ фæкуссын кодта уæлдай æнувыддæр — «Техника речи». Цыдæриддæр домдта чиныг, уыцы фæлтæрæнтæ фæзмьдтон кæм кæсæны раз, кæм Дзибоккейæн цæстдардæй. Стыр режиссерон скъолайы раздæр хъуамæ театры акусай, актер суай, театралон цардимæ биноныг хъуамæ базонгæ уай... Æмæ цæттæ кæнæм фæлварæнтæм. Дзурынмæ равзæрстам Къостайы «Ахуыр». Балæвардтон курдиат æз, 9-æм къласы ахуырдау, Марковайы номыл. Æрхæццæ мæм фæлварæнтæм сидт театры сæйраг режиссеры къухæвардæй. Документтæн цы къам систон, уый дæр æмæ сидты гæххæтт дæр ныронг мæхимæ баззадысты.

...Зæгъын Дзибоккейæн: «Зарын, алы инструменттæй цæгъдын куынае зонын, ды куыд зоныс, афтæ, уæд — куыд?» — «Иннæ

алцыппæт хъæбæр хорз куы базонай, уæд артисттæн дæхæдæг амонин райдайдына. Уыцы аипп сæйраг нал уыздæн. Мацæмæй мын тæрс. Ам, театры, куы ацæрай, уæд, цы нæ зоныс, уыздæттыл дæр фæцалх уыздына... Дæ иннæ актердзинæдтæй мæ ныфс и ныр дæр...»

Хъармайнаг «театры» Дзибоккайы æмбæлттæ — йæ труппæ — уыздысты фæсивæд: Байсогъуырты Хадзырæт, Созайты Хъайсын, Абæгаты Сергей, Уырымты Алихан, Магкæты Джамботт, Хъуппетты Цæразон, Едзиты Валодя, Сосранты Дзоццæн, Цæбиты Икæ, Сечъынааты Гуыйман, ...Гæппой (йæ мыггаг мæ ферохацы сахат, дæлæсыхаг лæппутæй уызд уый дæр). Бирæтæ дзы йæ мæлæт ссардта хæсты... Ахуыргæнджытæ дæр-иу «куыстой» уыцы театры (Сечъынааты Тазе)...

Уыйас фидар традицтæ ныууагъта Дзибокка не скъолайы, æмæ йын йе 'вæрд спектакльтæ сæ заманы агуырдыт дæссадæн сыхаг хъæутæ дæр — Дур-Дур, Чырыстонхъæу... Уæлдай бирæ бауарзтой «Амыран». Дзибокка (Бесæ), Хадзырæт (Амыран), Джамбот (Дуртула), Алихан (Ныфс)... Сæ хъазт-иу театрдзау фестын кодта æгас хъæубæстæ. Ноджы — æнæвæрд, æрвæрттывд, хъæсдарæгыл дæбугты зæланг... Уыйас æнтыст ныр дæр зын саразæн куы у, уæд сæм куыд арæхстысты, аргæ та сæ кæм кодтой? Иу куырдадз сæм уызд — иу ранæй иннæ ранмæ æнцонæн хæстæ — йæ куынц дæр дымдта, йæ цæхæры æфсæйнаг æхсыст... Уыди сæм электрон ток гуырынгæнæн рæвдытæ дæр, æмæ-иу сæ уайтагъд, кæцы ран куыд хъуыдысты, афтæ æрцарæзтой æмæ скусын кодтой...

Традици ма байсыса — уый мах дæр фæндыди, ногдæр фæлтæры, нæ бон цас уæвгæйæ йыл архайдтам.

Æмæ иу хорз бон æртæ лæппуйæ, мемæ ма Дзугкойты Коля, Кочиты Хаджумар, рагацау ссыдыстæм Дзæуджыхъæумæ разсгарæгау. Коля бацыд артисткæ Дзугкойты Афассæмæ (Плиты Грисы бинойнаг уызд Афассæ). Нæ фæнд нын нæ банымадта хъæугæйыл, амонд æмæ нын царды зæрдæрухс чи 'рхæсса, ахæмыл.

Нæхицæй, Хъарманæй, рафицауыны къахыл куы 'рлæуыздæн, мæ магуырау дарæстимæ куы архайдтон, уæд Дзыцца æмæ Алыксандр сæхимидæг тæрхоны уыздысты мæ хъысмæтыл. Фæстагмæ Алыксандр мæнырдæм: «Æмæ куы базæронд уай, уæд та цы уыздына?» Фæиу Афассæйы зондахæстимæ ацы ныхас дæр... Алыксандр тырныдта поэзийы бæрзæндæм, цы йын бантыст, уый сымах хуыздæр зонут, фæлæ ирон царды рæстмæ уынаффæ никуы базыдта йæхицæн дæр, искæмæн дæр.

Æмæ нал ыссыдтæн Марковайы хуындмæ.

Не сцардхъом Дзибокайы бæллиц...

Йæ курдиат куыд парахатдæрæй зынд, афтæ фылдæр кодтой йе 'нæуарзджытæ, йæ карз хæлæгтæнджытæ дæр. Уыцы уавæр æддæмæ, адæммæ кæм зынд, фæлæ-иу æй махæн, æфсымæртæн, дзырдта. Йæ хуыздæр лымæнтæ систы мæн лымæнтæ дæр. Цихиты Мæир-бег — сæ тæккæ æввахсдæр. Афтæ ахастам кæронмæ дæр.

Дзибокайыл дзуринагтæ ам нæ бацæудзысты. Сæрмагондæй йыл фыссын, «Нæ цæрдтытæ», зæгъгæ, мæ уыцы мысинæгты æмбырдгондæн, æмæ уым лæмбынæгдæр уыздæн ныхас ацы курдиатджын Цæрукъайыл. Уыд уæздан лæппу, хæдæфсарм, алыварсыг спортсмен, зарыди тынг аив, арæхст цалдæр инструментæй цæгъдынмæ.

Уæрæсейы Федерацийы сгуйхт артист Цæрукъаты Тотырбеджы фырт Алыксандрыл (Дзибокайыл) сæрмагонд программæ арæзт кæд æрцæудзæн, уый мын мæ ныры æвæрæз бонты зын зæгъæн у, фæлæ ацы фысты йæ кой арæх ис, æмæ, дзырдæн, фыстæй мыхуыры пайдагонд цæуы, зæгъгæ, уæд ма йæм Дзибокайы тыххæй ноджыдæр бафтауиккам, æмæ дзы ирддæрæй разынид. Бахæссæн ма йæм уайд, «Бæхагурæджы ролы» куыд ахъазыд, уыцы хабар. Уый та уыд афтæ... (Хъараты Гуыдæйы фырт Георæй йæ базыдтон).

Ацы сæрæн лæппуимæ Дзибока бафтыд Сырх Дыгуры колхозы харбызы хуымтæм. Харбыз мах зылды, Дыгуры æмæ Æрæфы районы, арæх нæ тыдтой: хорз нæм нæ зайы; уыцы аз уыдонмæ та тугыл аскъуыд.

Куыд-иу уарзта, афтæ — хибар, иргъæвд раны равзæрста бынат æмæ йæ рæбыны кæри æрцарæзта цалдæр харбызæй.. Ныр дзурын бауадзæм «спектаклы» дыккаг архайæг Хъараты Георæн йæхи: «Зарæнтæ æмæ нын тынг хъæрæй дзурæнтæ дæр нæй искæй территорийыл: давæг стæм, къæрныхтæ, абырджытæ, — загъта мæ хистæр, бахудт æмæ бафтыдта йæ ныхасыл, — фæлæ лæууæм «гуыбынджынты», «кулæччыты» ныхмæ, мæгуырты æвварс. («Гуыбынджынтæ», «кулæччытæ» хуыдта хъомылдæр харбызты). Æмæ сæ æргæвдын байдайæм уæдæ... (Ферттывтой нæ кæрдтæ, хенц ласæм, минас кæнæм, нæ дойны дæр сæттæм, уыцы тæвд, уыраутæ сихорафон. Фыццаджы фæдыл дыккаг «кулаккæн» дæр йæ тæрхон ахицæн. «Тæрхоны бадт» ууыл фæуинаг нæ уыдыстæм, ай-гъай.

Уалынмæ нæ уæлхъус алæууыд барæг: «Æ, мæнæ адæми фæллойнæ бунгæнгутæ! Ами ба ци косетæ?» Хорзау нæ фестæм.

Æз бадгæйæ баззатæн, фæлæ ме 'мбал цырд фестад, хæбæц алæууыд, къухтæ синисæртыл — æвæрд, дзургæ — ницы. Хæрдмæ йæм скастæн: ай, зæгъын, цы кæндзæн, цы хъавы? Дзибокка та туджы зилгæ цæстытæй кæсы бæхмæ, кæсы барæгмæ. Стæй йæ бынатæй фезмæлыд, сабыргай, фæранчы цыма фæзмыдта, афтæ хъуызгæ къахдзæфтæй, æрзылди барæджы алфамбылай. Хъалагъур сдисы, ныхъхъус, йæ цæст дары Дзибоккайы æнахуыр змæлдмæ. Уыцы лæгимæ æмыстæлфт фæкодтам Дзибоккайы хъæрæй: «Айтег! («Айтег» та куыдæй æрбадæн?). Мæнæ — мæ бæх! Ссардтон æй! Нæ мын кæсыс ацы давæгмæ?.. Йæхæдæг мын йæ тъыри харбызтыл дзуры...» Фембæрстон Дзибоккайы æрхъуыды, æмæ æз дæр: «Уый у, уый!»

Хъалагъур фæуыргъуыйау, фæцавддур, дзæвгар рæстæг дзурын ницыуал сфæрæста...

Уый фæстæ цы уыд? Йæ бæх чи «ссардта», уый дарддæр загъд-замана кæны, хъалагъур та, бæх йæхи бæх кæй у, уый равдисыныл сси, стыр катыйы бахауд. Дзибокка йыл ахæм цæхæртæ скалдта, æмæ дзы лæг фæтарст... (Уыйас арф бацыд йæ ролы фидæны сгуыхт артист).

Æндæр хатт...

Нæ сыхы иу хæдзармæ (Дз-ты М-йтæм) тынг стæм кæрдойы мыггаг зади, æппæтæй раздæр, рувæнты-иу срæгъæд, алчи дæр æй зыдта, фæсивæды йæм уромæг уромын нæ фæрæзта. Нарты фæткъуыйау æй хъахъхъæдтой. Æхсæв-иу йæ быны сынтæгыл хуыссыд хæдзары хицау. Иу æхсæв æй лæппутæ æд сынтæг ахастой, æрæвæрдтой йæ æндæр кæйдæр цæхæрадоны, уыцы хæдзайраг усы дарæстæ къæлидорæй райстой, фынай лæджы уæлæ дзы баппæрстой, йæ нывæрзæны, йæ быны дæр ын дзы бавæрдтой...

Райсомæй аходæнтыл М-тæм бацыдысты — «дыккаг акт фенынмæ» — дыууæйæ. Кæй зæгъын æй хъæуы, сæ иу Дзибокка уыд. «Йæд у... Æфсæрмыйаг уазæг сæмбæлд Сыбырæй, дыргъ кæм нæ зайы. Уæ кæрдойæ йын иу дыууæ килæйы балхæнын и нæ зæрды...» Бинонтæм, кæрдойы кой нал, фæлæ æндæр койтæ рауад уыцы бон.

Йæ уд æрдзимæ уидагбаст рахаста. Театралон каникулты рæстæг, рагвæззæджы, алы хатт дæр хъæумæ цыд. Нæ сыхы лæппутимæ арты фарсмæ бадтысты, зарыдысты, алы фæндыртæй цагътой, цъæхнартхорфыцæн, кæсагдзуан, хъæддагдыргъдзуан, тыхæвзарæн... — æмæ æндæр цы нæ удирхæфсæн кодтой Дзибоккайы «парти»?.. Сахъат чи уыд, исты уæнгцух кæнæ цавæрфæнды фæкæсынхъуаг

(Хъ. Къола, Дз. Гаги, К. Казо...), уыдон дæр йæ хæлæрттæ уыдысты, хъахъхъæдта сæ æфхæрæгæй, хæрдмæ сæ ивæзта йæхи æмвæзадмæ цыма. Ахæм миниуæг, ахæм аудыд лæмæгъдæрыл уымæй размæ нукуы никæмæ бафиппайдтон. Йæхи хъару уæле истæг бынæй ахадгæ уыд æмæ дзы хай кодта иннæтæн.

Йæ конд æмæ йæ уынд дæр, аивдæр зынтæй фендзынæ, ахæм. Бирæвæрсыг спортсмен, тыхы къуыбар кæй фæхонынц...

Хæстæй куы фæзынд, уæд ыл адæм æрбамбырд. Цинтæ, хъæбыстæ. Абæгаты Сергейæн, йæ хуыздæр æмбæлттæй иуæн (хъаруыи хицау уыд уый дæр): «Æвзарæм-ма, Къутусæр, кæддæра ма дæ абырсин!» Рахæцыдысты, сæ къæхты гыбар-гыбыр ссыд Саучызгты каричнæ-кæрдойы бын. Æнцонтæй нæ, фæлæ та йæ абырста Дзибокка. Æмæ федтон: йæхицæй разы у. Йæ алы хорз миниуджытæ раджы рабæрæг сты — скъолайы. Арæхстджын нывгæнæг дæр уыд. Къулы газеты сæргонд — «Скъолайы айдæн» — йæхи фыст. Йæ фæстæ дæр ма бирæ фæлæууыд æнæивдæй.

Сæрысуангæй дæр Дзибоккаимæ уæлдай æнгом рахастам. Аудæг уыд нæ мыггаджы иуыл кæстæртыл дæр, фæлæ ма дзы — иу фæзилæн ахæм: хъуыстон мæхи тыххæй, куы райгуырдатæ, уæд, дам, дæ Дзибоккайы мад Саучызг райста, цынадта æмæ, æндæр цы хъуыд, уыдон бакодта æмæ, дам, сау дæр уый тыххæй дæ (бафтыдтой-иу хъазæнæмхасæн; чысылæй мæ ном дæр «Сау» хуынди); нæ иннæ бинонтæй мæ тавтой хъармдæр. Афтæ амонын Дзибоккайы уæлдай узæлд, уæлдай аудындынад мæныл. Кинонæвдисæн залмæ бахауын — уый амондау уыд уæды кæстæртæн. Капекк дæр нæ хауд никæцæй, мæныйасты та уадзгæ дæр нæ кодтой мидæмæ. Фæлæ-иу мæ Дзибокка йæ фæсонтырдыгæй йæ цинелы бын бамбæхста æмæ та-иу миддуар æргæпп ластон. Нывтæм кæсгæйæ, цы комментаритæ лæвæрдта, цы дзырдта, уыдонæй бирæ мæ зæрдыл бадардтон нырмæ. Æмткæй, æвдисæн уыдысты, йæ удыхæд иууылдæр аивадæн нывонд кæй у, уыцы фæктæн.

Уæды кинонæвтæн сæ фылдæр «къуыдты» (немой) уыдысты. Цыма æз дæр фылдæр истытæ æмбарын, уыйау-иу æмсар ныхас кодта мемæ уыдоны тыххæй дæр.

Нæ сыхы лæппутæ-иу Чырыстонхъæуы клубмæ 12 километры фæцыдысты.

Хъæуæй хъæуы 'хсæн фæсивæды астæу быцæутæ ваййы, фæлæ зын бауæндæн уыдис «Дзибоккайы къордмæ». «Уæллаггъæу бабæй æрхъæрдтæнцæ!» — уыдис-иу фыццæгты афтæ

айуаныл афәлварджытә, фәлә-иу куы «басмыстой» Дзибоккайы, Сергейы, Цәбиты Буцкийы... бәлдо-тымбылкъухтәм, уәд-иу уый фәстә уәгъддзурәг нал уыд. Ацы хъуыддаг дәр исты мардта: Чырыстонхъауы әмә иннә әввахс хъауты йә бирәтә зыдтой йә хихәппәрисадон спектакльтәм гәсгә: «А йеци хъармайнаг артист әма спортсмен әй...»

...Әфсады сыл иу олгинскәйаг ләппуимә командиртә әмә салдәттә сә цәст әрәвәрдтой: гранат (балванкә) сә иу 96 метры дәрддзәгмә әхста, иннә та — 103 метры дәрддзәгмә. Фылдәр нымәцы «хицау» уыд Дзибокка. Йә амарды фәстә ацы цау мә зәрдыл арәхдәр ләууын байдыдта. Олгинскәмә мә ног хәстәджытәм арәх әфтыдтән, агуырдон-иу ме 'рвады зонгәйы, фәлә йын йә фәдыл нукуы фәхәст дән. Ныр хъуамә әгас дәр нал у... Дзибокка мын сә командиры афтә фәзмыдта: «Ух, и что за мощные ребята — эти осетины!»

Йә хәстон хабәрттәй. Фашистимә йә фыццаг фембәлды уыд сармадзанәйәхсәг, әмә немыцаг хәстон техникайы — танктәй әмә бронемашинәтәй әввахсмә «прямой наводкой» акъуырда цалдәр... Чыныг «Хорзәй баззай, Ир»-ы сындзы-хъәуккаг ләппу Тауытты Дзегуыты боныгәй скъуыддзаг куы фәкәсын (йә хәст немыцаг танктимә), уәд та мә зәрдыл әрләууы Дзибоккайы эпизод. Сә уавәр раййәфта әнгәсән...

Цас зонын, уымәй Дзибокка фәстәдәр йә службә хаста СМЕРШ-ы («Смерть немецким шпионам» чи хуынд, уыцы организации, әмә йә цаутә дәрдыл нә дзырдта әмә нывәндгә не сты ныр дәр.

«Сфәлдыстадон знәгтә» — афтә схонон, йә аивадон әнтыстытә уәнгәлы ад кәмән скодтой, уыдоны та. Разынд нам ахәмтә дәр. Уәдә куыд вәййы! Ирәттә нал стәм?

Әнәфөрохгәнгә хабәрттә мын фәкодта... Цалдәр киностудийы йә бафиппайдтой, агурын әй байдыдтой рольтәм. «Грузия-фильм»-әй тел телы фәстә цавтой ирон театрмә, хәтәләй дәр-иу әрбадзырдтой, хъуыди сә «Фатимә»-йы сәйраг рольтәй иуән (Ибрагим). «Цыма Ирыстоны нә дән, ныртәккә мын ссарән дәр нәй... Ахәм дзуапп ләвәрдтой театрәй, бамбәхстой мә. Уый арәзта Ц. М...г» — уыдон уын Дзибоккайән йәхи ныхәстә. Ууыл нә аскъуыддзаг хабар, әндәр раджи фөрох уыдаид...

Әз та йын цы зонын, цы бафтауын у мә бон? Хъарманы скъолайы йә кастфәуджыты номарән стыр әмбырды (Дзибокка әгас

нал уыд уæдмæ) райхъуыст магнитофон лентыл фыстæй уыцы Ц. М.-джы хъалæс... Æмбырд саразджытæ (театры артист Бытæты Роберт æмæ иннæтæ йæм фæцыдысты курдиатимæ, Дзибоккайы тыххæй дæ ныхас хъæуы, зæгъгæ). Æмбисонды стыр æппæлдтытæ фæкодта ме 'рвадæй. Цы егъау курдиат уыд! Куыд бæрзонд адæймаг уыд! Куыд суинаг ноджыдæр! Цытæ ма йын бантыстаид! Куыд æвгъау уыд амæлынæн... Уæлдайдæр трагедион хуызы... Стæй дын уæд кæуын куы райдаид йæ «фыр-зæрдæрыстæй» æмæ йæ «фыр-уарзонæй», йах-йахмæ йæ бирæ нал хъуыд. Мæнæн уый — дис æмæ бис. Уыйас æнæуынон дын уæд лæг, стæй, йæ амæлаты фæстæ адæмы афтæ сай йæ хъæубæсты 'хсæн! Мæнгард ми, мах хæдзар-вæндагæй дарддæр, чи бамбæрстаид... Кæд ма Дзибоккайæн йæ хо Верæ? Уый дæр æрцыд уыцы æмбырдмæ.

Уый дæр бахахх хъæуы Дзибоккайы удыконд арфдæр рахатыны охыл дзырды æрдæг дзы никуы схауд режиссерты (Ц. М., Б. З.), артистты (К. Б., М. Ю.) æмæ æндæр кæйфæнды дæр рафауыны уагыл. Нæ фæлæ иннæрдæм: æппæлыд сæ, цин кодта сæ курдиатыл, иууылдæр, æцæг, курдиатджын уыдысты, æппæрцæг миниуджытæ та бамбарын æмæ ныббарын йæ бон уыдис, уымæн æмæ, адæймаг, иуыл бæрзонд къæпхæныл лæууыд. (Æз афтæ мæ мадызæнæг Алыксандрæй дæр никуы загътон). Æрыгон ма уæвгæйæ, цард, адæмы æгæр базыдта, бамбæрста. Йæ удыконды бæрзонддзинад æвдисæг цæвиттонтæ æз бирæ зонын, æмæ мыл сæ радзурынæй хæс и. Нæма æнтысы, æмæ тыхсын.

Хъæбæр райрæзт йæ кад. «Рæстдзинад»-ы йын кастыстæм (фылдæр, — Гæлуаты Аким культурæйы хайады «гæс» куы уыдис, уæд), радиойæ хъуыстам йæ хъалæс, йæ рецензитæ, уацтæ; (Гæздæнты Мария Комитеты культурæйы хъуыддæгтæ аразæг куы уыди, уæд; Мария-иу хатгай искацы ралæварды мæн дæр фæиу кодта ме 'рвадимæ, дыууæ кæнæ фылдæр архайæджы кæнæ дзурæджы-иу кæм хъуыди, ахæм программæйы, артист касти йæ уарзондæр фысджыты — Къостайы, Секъайы, Елбыздыхъойы, Арсены, Нигеры, Къубалоны, Грисы, Дæбейы, Тазейы... æмдзæвгæтæ, поэмæтæ, радзырдтæ).

Райдианы йæ материалон уавæртæ уæззау уыдысты, æниу дæр ын не срог сты, бонтæ æмæ азтæ куы рацыд, уæд дæр... Ирон машинкæйыл мыхуыргæнæггаг театры кассæйæ æхца фидын хъуыди, æмæ-иу искацы репертуарон текст Дзибокка райста,

ставд сæвджын дамгъæтæй-иу æй рафыста; уый тыххæй-иу ын театры кассæйæ æхцайы мур авæрдтой... Æмæ æндæр тухитæ. Зембаттæ, Хъайыртæ, Тæбæхсæутæ, Быгъуылтæ 'мæ цалдæр æндæр мыггæгтимæ æфсымæр-æвæрд стæм, уымæ гæстæ Бало аудыдта йæ кæстæрыл. Йе рагъæй раласта йæ пълто æмæ йæ йæхи къухæй Дзибоккейы уæлæ скодта театры агъуысты. Балойы æххуысæй æрыгон артисты уæлæ фæзынд коверкот-хъуымацæй ног рæсугъд костюм дæр. Дзибоккейы бæркад ахадæн разынд, йæ кад æмæ æнтыст тагъд рæзыдысты. Æрцыд рæстæг — алчидæр æй зоны — æмæ Балоимæ рольты кæрæдзийы ивын кад райдыдтой, уымæ — сæйраг рольты дæр («Чермен»)...

«Агънианы хъарæг Дзибоккейыл» ныффыссыны рад куы раййæфта, уæд мын Алыксандр: «Ды йæ ныффысс: Дзибокке дæумæ хæстæгдæр уыди». Сразы дæн йемæ. Уымæй размæ дæрма иу, нæ ныййарæджы чингуытæ цæттæ кæнгæйæ, цалдæр хатты загъта мæ хистæр: «Ды йын арфдæр райстай йæ ныхасыгъæд, йе стиль». Æмæ уый дæр раст уыд. «Ир»-ы редакторæй бирæ кæй фæкуыста, уый йыл фæзынд æмæ-иу, прозаикон текстыл бадгæйæ, йæ пъеро фæбырыд, æвналын кæдæм нæ хъуыдаид, ахæм рæттæм дæр. Уыцы чысыл февнæлдтытæ-иу æндæр ад райстой, Агънианы ад-иу сæ нал уыд. Ахæм диалог-иу нæм рауад, дыууæйæ кæй ныффыстам, уыдонмæ ног æмæ ног кæстæйæ.

Агънианы уацмысты редакцигæнинагæй (раивинагæй) мæнмæ никуы ницы фæкаст.

2004 аз, декабрь



АХУЫРГОНД ÆМÆ ÆХСÆНЫ КУСÆГ

Блиты Максимы фырт Маркыл сæххæст и 80 азы. Марк у нæ бæстæйы зынгæдæр ахуыргæндтæй, Кавказы истори иртасджыты курдиатджындæртæй иу. Райгуырди 1929 азы Быдыры Дæргъæвсы. 1947 азы каст фæци хъæууон скъола, 1951 азы та — Цæгат Ирыстоны паддзахадон педагогон институты историон факультет.

Æнцон ын нæ уыди наукон куысты фæндаг равзарын — дарддæр дæр ма йæ хъуыди фæлварæнтæ дæттын, дзæвгар азты дæргъы ахуыр кæнын. Мæскуыйы паддзахадон университет уыд йæ дæсныйады сæйраг скъола. Уым 1956 азы каст фæци ССР Цæдисы историйы капитализмы дуджы кафедрæйы аспирантурæ. Наукæты кандидат сси, афтæмæй Мæскуыйæ сыздæхт йæ фыдыуæзæгмæ æмæ 1958 — 1963 азты разамынд лæвæрдта Цæгат Ирыстоны наукон-иртасæг институты историйы хайадæн. 1964 азы кусын райдыдта педагогон институты — ныры ЦИПУ-йы. 1967 азы Мæскуыйы университеты бахъахъхъæдта докторы диссертаци «Уырыссаг-ирон ахастытæ (XVIII æнусы 40-æм азтæ — XIX æнусы 30-æм азтæ)». 1969 — 1974 азты профессор Блиты Марк уыди ЦИПУ-йы историон факультеты декан, 1980 азæй нырмæ та иудадзыг лæууы ССР Цæдисы историйы революцийы агъоммæйы заманы кафедрæйы сæргъы (1992 азæй фæстæмæ хуыйны Уæрæсейы историйы æмæ Кавказ иртасыны кафедрæ).

Блиты Марк канд наукон-педагогон куыст нæ кæны, фæлæ ма тынг зæрдиагæй йæ хъарутæ дæтты бирæвæрсыг иртасæн куыст æмæ наукон-административон хъуыддæгтæн дæр. ЦИПУ-йы мидæг Цæгат Ирыстоны-Аланийы историйы æмæ археологийы институтæн у йæ бындурæвæрæг æмæ йæ директор. Институт арæст æрцыди Цæгат Кавказы археологон экспедицийы æмæ Цæгат Ирыстоны историйы æмæ культурæйы цыртдзæвæнтæ иртасæн лабораторийы бындурыл. Уыдоны сæргъы æрлæууыди

1978 азы. 1980-æм азы æмбисы йæ разамындæй арæст æрцыды Археологон музей. 1993 азы та уыцы дæлхайæдты бындурыл сырæзыды ЦИПУ-йы фундаменталон иртасенты институт. 1996 азы йæ рацарæзтой æмæ йæ схуыдтой Республикæйы историйы æмæ археологийы институт.

Марк иу хатт цы цардвæндаг равзæрста, ууыл кæронмæ баззад æнувыдæй. Æмæ ныр æртиссæдз азы дæргты уæхскуæзæй лæггад кæны наукæйæн. Цымыдисаг у профессорæн æрмæст йæ биографи дæр. 38 азы йыл куы сæххæст, уæд бахъахъхъæдта докторы диссертаци. Ахæм кары историктæй стæмтæй ис раппæлæн уыцы хъуыддаджы. Уæдæ наукон институт чи сарæзта, уыцы ахуыргæндтæ та иугæйттæ йеддæмæ не сты.

XX æнусы дыккаг æмбисæй XXI æнусы райдианмæ Кавказ иртасыны хъуыддаджы цы куыстытæ фæзынд, уыдоны 'хсæн Блиты Маркы чингуытæ ахсынц зынгæ бынат, ис ын йæхи æрмдзæф. Кавказы хæст æмæ уырыссаг-кавказаг ахастыты тыххæй фæллæйттæн рахонæн ис нæ бæстæйы Кавказ иртасыны этаптæ.

Йе сфæлдыстады бæрæгдæрæй зынынц иукъорд сæйраг темæйы кæнæ къабазы.

Фыццаг къабаз: Уæрæсейы паддзахады мидæг уырыссаг-ирон ахастытæ æмæ Ирыстоны социалон-политикон истори, стæй уырыссаг-кавказаг ахастытæ æмæ Кавказы бæстæтæ Уæрæсеимæ баиу кæныны фарстаты раиртæст. Центрон Кавказы адæмты Уæрæсеимæ баиу кæныны историйыл кусгæйæ, Марк дунейы рухсмæ рахаста уырыссаг-цæгаткавказаг ахастыты историйы иумæйаг концепци æмæ периодизаци. Йæ сæйраг хъуыды — Цæгат Кавказы адæмтæ Уæрæсеимæ цы фидыды уавæрты баиу сты æмæ фæстæдæр цы хæстон быцæутæ рауад, уыдоны æхсæн ис мæнг, ницæмæ даринаг ныхмæлæудтытæ, æмæ сæ сæрты хъæуы ахизын. Кавказы адæмтæ Уæрæсеимæ куыд иу кодтой, уыцы дæргъвæтин хъуыддаг иртасгæйæ, Марк федта дыууæ ахсджиаг этапы. Кæрæдзийæ сæ хицæн кæны дæлбарад ныф-фидар кæныны охыл арæст барадон акт. Карз ныхмæлæудтытæ æмæ быцæутæ рауади дыккаг этапы, Уæрæсе Кавказы æфсæддон администраци куы 'рфидар кодта, уæд, уымæн æмæ уыцы хъуыддагæн хæххон адæмтæ йæ ныхмæ уыдысты.

Уырыссаг-ирон бастдзинæдтæ иртасгæйæ ма Марк архайдта, сæрмагонд наукон ахадындзинад кæмæн уыд, уыцы хъуыддæгтыл



Блиты Марк.

дæр: агуырда архивты æрмæг æмæ куыста йæ рауадзыныл. Цы документалон æрмæджыты дыууæтомон æмбырдгонд ын рацыд («Уырыссаг-ирон ахастытæ XVIII æнусы»), уый фæрцы адæм базыдтой Ирыстоны политикон æмæ культурон историйы цаутæ.

Блиты Маркы иртасæн куысты дыккаг къабазыл куы дзурæм, уæд бафиппайын хъæуы, цæмæй райдыдта, уый: райхалинаг сты XIX æнусы уырыссаг-ирон ахастыты быцæйуаг хабæрттæ. Марк лæмбынæгæй кæй архайдта, уый фæрцы фæстæдæр ног хуызы æркаст, ахуыргæндтæм уæды онг Кавказы хæсты тыххæй цы хъуыдытæ уыди, уыдонмæ. Уый фæдыл йæ фыццаг уац рацыди 1983 азы журнал «ССР Цæдисы истори»-йы æмæ расайдта карз быцаутæ. Блийы-фырт рæгъмæ цы ног хъуыды рахаста, уымæ гæстæ Кавказы хæст æвдисы, адæмтæ патриархалон-мыггагон цардыуагæй кълассон æхсæнадмæ æмæ паддзахадон цардыуагмæ куыд бахызтысты, уый.

Æрæджы йын Мæскуыйы рауагъдад «Мысль»-ы цы чиныг рацыд: «Уæрæсе æмæ Стыр Кавказы хæххон адæмтæ. Цивилизацимæ фæндагыл», уым Кавказы хæсты ног концепци æвдыст цæуы æххæст теорийы хуызы.

Кавказы хæсты гуырæнтæ, цаутæ æмæ фæстиуджытæ æппæт адæмты рæзты фæндæгтæм цы сæрмагонд æвæрæн бахастой, уый равдисын æппæты фыццаг бантысти Блиты Маркæн. Ома, адæмтæ рагон æхсæнады уагæвæрдтæ æмæ мифологон зондахасты хуызтыл сæ къух куыд систой æмæ паддзахадон уагæвæрдтæ аразыныл куыд ныллæууыдысты, уый. Шамилы динон, хæстон æмæ паддзахадон архайдæн уыди бæлвырд программæ, æмæ, Блиты Марк куыд зæгъы, афтæмæй уыцы программæ æнцой кодта Мæхæмæт-пехуымпары историон æмæ динон фæлтæрддзинадыл. Чи зоны, ам имам Шамилы фæлгонц у æппæты цымыдисагдæр. Канд политик æмæ хæстон, номдзыд реформатор æмæ паддзахад саразæг нæ уыди Шамил, фæлæ ма уыди диссаджы куырыхон лæг æмæ интеллектуал — мюридизм æмæ имаматы фыццаг историограф.

«Хæххон Революци» йе 'нгæс æндæр цаутимæ баргæйæ, ома алы бæстæты æмæ адæмты, уымæ астæуккаг æнусы европæйаг æмæ араббаг историйы цаутимæ баргæйæ, Блиты Марк Кавказ иртасыны фарстатыл уынаффæ кæныны хъуыддаг систа теоретикон æмвæзадмæ. Уымæ гæстæ, Кавказы хæсты разамонджытæ

æмæ архайджытæ фыццаг хатт нымад æрцыдысты провинциалон партизантæ-патриоттæ кæнæ «колониализмæ тохгæнджытыл» нæ, фæлæ дунеон историйы номдзыд хъæбатыртыл.

Историк Блиты Марк йæ размæйы ахуыргæндтæй хицæн кæны уымæй, æмæ, йе 'ргом ивгъуыдмæ здахгæйæ, æмбары ныры царды уаг, архайы нæ дуджы фарстатæ райхалыныл, тыхсы фидæныл. Стыр дзуапджын лæг кæй у, суанг уымæй дæр бæрæг у, дæсны историкæн йæ наукон сфæлдыстады æртыккаг къабаз дæр ма кæй фæзынд, историон быцæуты ахуырад, зæгъгæ, уый. Кавказы хæстон-политикон быцæутыл рагацау сагъæс кæнгæйæ æмæ, цæмæй уыцы быцæутæ ма 'рцæуой, ууыл йæхи хъаргæйæ, Марк разæнгардæй архайдта наукон стыр æмбырдты æмæ фидæуынгæнæн мадзæлтты. Быцæуты теорийы тыххæй арæзт тæккæ стырдæр дунеон конференциты заман-иу уыди оргкомитеты уæнг æмæ докладгæнæг, быцæуты ахуырады бындурыл разамынд лæвардта уырыссаг-бритайнаг семинарæн дæр. Гуырдзиаг-ирон ахастытыл, цæцæйнаг фарстатыл, чидæртæ Горæтгæрон районмæ тонайы цæстæй кæй кæсынц, ууыл кæнæ лигъдæтты уавæрыл куы фæдзуры, уæд фидарæй фæзæгъы: цæмæй кризисы цъысымæй рацæуæм, цæмæй адæмты бафидауын кæныны хъуыддæгтæ уæззау зонды тæразыл барст æрцæуой, уый тыххæй æнæмæнг бæлвырд зонын хъæуы политикон быцæуы социалон-историон гуырдæнтæ æмæ, уыцы быцæу дæргъвæтин рæстæджы дæргъы цы аххосæгтæм гæсгæ райрæзы, уыдæттæ. Йæ дæрзæг æмæ æнкъарæнтæй хъæздыг чиныджы («Хуссар Ирыстон — уырыссаг-гуырдзиаг быцæуты амæддаг») ныхас цæуы, дæргъвæтин рæстæг Ираны дæлбар чи уыд, уыцы Гуырдзыстонны социалон рæзты миниуджытыл, стæй Фæскавказы провинциалон гуырдзиаг империйы бындуртæ чи сарæзта, уыцы Уæрæсейы цыбырзонд политикайыл.

Æхсæнад æмæ паддзахад наукон зонæнтæй спайда кæнынмæ цæттæ куынæ разынынц, уæддæр сæ æнæмæнг бахъæуы дзуапп раттын. Ахуыргонды нысан у хъуыддаг рагацау бамбарын кæнын — райсом бæллæхæй фервæзыны охыл. Истори æмæ быцæуты ахуырад органикон æгъдауæй баиу сты Блиты Маркы наукон публицистикайы. Йæ уацтæ йын æхсызгонæй кæсынц адæм, æхсæнады сын ис стыр ахадындзинад. Чи сæ кæсы, уыдоны аминд кæнынц, цæмæй сæм фæзына сæхи сæрмагонд цæстæнгас.

Фехъуыстон ахæм хабар, зæгъгæ, 1942 азы фашисттæ Быдыры

Дæргъæвс куы бацахстой, уæд пионер Блиты Марк срамыгъта немьщæгты бензоколонкæ. XX æнусы 80-æм азты кæрон æмæ 90-æм азты фыццаг æмбисы, Ирыстоны ног историйы æппæты уæззаудæр заман, Марк уыди нæ нацийы интеллигенцийы раздзæуджытæй иу. Уыцы интеллигенци сси граждайнаг оппозицийы астæумагъз æмæ, æддагон агресси æмæ терроризмы фыдæнæн, сбæрæг кодта нæ нацийы мидцарды сæйрагдæр миниуджытæ.

Йæ нæмтты бæрзонддæрыл Блиты Марк нымайы профессоры ном, йæ ахсдзиагдæр хæсыл та — ахуыргæнæджы куыст. Уырыссаг историографи æмæ йæм Кавказы адæмты историйы тыххæй цы лекцитæ ис, уыдон уæрæх фæндаг ссардтой студентты зæрдæтæм. Йæ разамындæй фыст æмæ хъахъхъæд æрцыди дæстай диссертацитæ. Йе 'мкусджытимæ иумæ цы ахуыргæнæн чингуытæ ныффыста, уыдонмæ гæсгæ сæ фыдыбæстæйы истори бирæ азты дæргъы ахуыр кæнынц Ирыстоны скъоладзаутæ.

Йæ куыстытæ æмæ йæ концепци кризистæ æмæ рацарæзтыты зилдхæнты нæ байсæфтысты, фæлæ ма ноджы арфдæрæй разынди сæ нысаниуæг. Кæд ам исты сусæгдзинад ис, уæд æнæмæнг уый у зæрдиагæй ног зонæнтæм тырныны монц, стæй, царды цы вазыгджын фарстатæ ис, уыдон агурын æмæ сын дзуаппытæ ссарынмæ тырныны курдиат.

Зæгъæн ис, æмæ истори у, æхсæнады зæрдæйы мытгагмæ чи æрбынат кодта, уыцы наукæ. Блиты Марк ма æвзонг лæппу куы уыд, уæд ыл æрæвæрдтой сæ цæст, аккаг аргъ ын скодтой йе 'мкусджытæ, уарзтой йæ чиныгкæсджытæ. Йæ ном хъуыстгонд уыди канд йæ фыдызæххыл нæ, фæлæ иннæ рæтты дæр. Мæскуыйы университеты чи никуы куыста, уыцы историктæ æмæ политиктимæ Марк дæр хаст æрцыди «Мæскуыйы университеты энциклопедион дзырдуйтæ»-мæ. Уæрæсейы Федерацийы æмæ Хуссар Ирыстоны Республикæйы наукæйы сгуыхт архайæг, Уæрæсейы Федерацийы «Кады Орден» æмæ Хуссар Ирыстоны Республикæйы æппæты бæрзонддæр хæрзиуæг «Кады Нысан»-ы ордены кавалер, И.А. Ильины номыл Æвзист майдан «Уырыссаг хъуыды парахат кæныны сæраппонд» хæссæг — ацы номхыгъдæй йæ хæрзиуджытæ дзæвгар фылдæр сты.

Блиты Максимы фырт Маркæн нырма йæ бон бирæ у, дзæвгар æм ис сфæлдыстадон фæндтæ. Гъемæ йын нæ зæрдæ зæгъы, цæмæй ма йын Хуыцау ратта ног хъарутæ æмæ зæрдæрухс цард. Йæ рухс фæндтæ йæ къухы бафтæнт!

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

САБАЙТЫ Сулейман

ХОРЗÆЙ — ХОРЗ

Поэт, прозаик, драматург æмæ публицист Малиты Георийы фырт Васойы сфæлдыстад зынгæ бынат ахсы нæ нырыккон литературуæйы. Фыссы ирон æмæ дыгурон æвзагтыл дæр æмхуызон æнтыстджынæй. Мæнæ та ныр дæр чиныгкæсджыты зæрдæтæ барухс кодта йæ «Уадзимистæ»-й («Ир», 2008 аз).

Ацы чиныджы ис æхсæз радзырды, дыууæ оригиналон трагедийы, В. Шекспиры трагедитæ «Отелло» æмæ «Гамлет», сæдæ япойнаг поэты, — танкæ кæй хонынц, ахæм фондзрæнхъон æмдзæвгæйы. Уæлæнгай æркастæй, чи зоны, искæмæ диссаг фæкæсдзæн, уыйбæрц алыхуызон уацмыстæ иу чиныджы цæмæн мыхуыргонд æрцыдысты, зæгъгæ. Æрмæст сæ лæмбынæг бакæстгæйæ, зын равзарæн нæу, кæрæдзимæ хæстæг кæй сты сæ тематикæ æмæ хъуыдытæй.

Радзырд «Лæгмард»-ы сæйраг архайджытæ сты хуызисæг Гæбули, йæ бинойнаг Гætæринæ æмæ сæ фырт Сæрмæт. Гæбули — сыгъдæгзæрдæ адæймаг, йæ бинонты уарзта æмæ сæ дардта йе 'нувыд фæллойæ. Уæддæр ыл гадзрахатæй рацыд Гætæринæ. Æндæр лæгæй йын райгуырди лæппу. Гæбули лæппуйæн йæхи фырт æнхъæл уыд æмæ йæ уарзта. Сæ хъæукаг зæронд ус Пæсæ йын куы раргом кодта Гætæринæйы æнаккаг митæ, уæддæр йæ зæрдæйы маст урæдта, цалынмæ сывæллон байрæзт, уæдмæ. Сæрмæт институт каст куы фæци, уæд Гæбули бирæ азты дæргъы йæ рыст зæрдæйы цы карз тæрхон æмбæхста, уый сæххæст кодта: иу æхсæв Гætæринæ куы бафынæй, уæд æй сынтæгмæ топпæй амардта. Уый фæстæ йæхи милицæмæ радта æмæ йын тæрхонгонд æрцыд. Сæрмæт дæр бирæ кæй уарзта, фидыд кæимæ уыд, уыцы чызгмæ йæ ныфс нал бахаста минæвæрттæ барвитын, хъынцъым кодта. «Рохси цъита имæ калдæй еунæг Таняйæй, фал ибæл сауæнгæ еци цъита

дәр гадзирахатәй цудәй — «уәд» әма «нур» кәрәдзей хәццә нә федуhtonцә, сә хили ин арцау ә зәрдә рәхустонцә, ә уарзондзинадә ә мади хәццә еци еу бон, еци еу кьохәй мард ке 'рцудәй, уой ин әгъатирәй әмдзухәй дзурдонцә — ләгмари фурт ке гъәуй?» — фыссы автор. Гәбулима дәр әм әнәуы-нондзинад сәвзәрд. Афтамәй бинонтә, куыд фәзәгъынц, хәдзархәлд фесты. Фыссәг сын аив нывәфтыдты руаджы әргом кәны сә катйтә, хъынцъымтә, гуырысхотә. Гәбули тыхсы, Сәрмәт ын йә фыдракәнды аххосәгтә кәй нә зоны әмә йә әгъатыр ләгмарыл кәй нымайы, ууыл. Уәвгә фәстагмә бамбәрста, йә мад, әнәзонгә фыд әмә йәхәдәг дәр зәрдәхәлар Гәбулийы кәй фенамонд кодтой, уый. Хъыгагән ахәм цаутә царды иу кәнә дыууә хатты не 'рцауы, әмә уый мидәг ис радзырды актуалондзинад.

Иннә радзырд «Ме 'знаг»-ы архайджытәй иу Астан йәхицәй хистәр ләппу Ламбеджы йе знагыл банымадта, кәддәр әй уый кәй фәнадта, уый тыххәй. Маст исывнәнд скодта, фәлә куыдәй, уый нә зыдта. Ламбег уыд хистәр әмә хъаруджындәр. Йә дыууә әмбалы йын ракодтой, адәм хъусхъусәй кәй дзырдтой, ахәм хабар. Ламбегән, дам, йә фыд Тотыр дезертир алыгъд Саухәдмә әмә йын алы әхсәв дәр уырдаәм хәринаг хәссы. Бауынаффә кодтой сә дыууәйы дәр әрцахсын әмә сә милицәмә радтын. Әмбисәхсәв Саухәдмә бацәуәнты фәйнә раны әрәмбәхстой сәхи. Әнхәлмә кастысты Ламбеджы әрбацыдмә, цәмәй йә фәдыл ахъуызой әмә базоной, Тотыр йәхи кәм әмбәхсы, уый. Тар әхсәвы иугәйттәй тәрсгә дәр куыд нә кодтой ләппутә? «Әхсәв уыди къахт цәстау саугуырм, — дзуры Астан. — Арвәй иу стьалы нә зынди. Дымдта комәй... Къутәртә мәм цыдәр әнахуыр тәссаг әндәргты хуызән кастысты, базмәлыдысты-иу, сәхи-иу нылхъывтой зәхмә, кәннот-иу сләууыдысты сә фәстәгтыл. Ныртәккә... Сәхи мыл ныццәвдысты... Мә гәртт-гәртт цыди, мә зәрдә уәззау гуыпп-гуыпп кодта. Тас зондыл уәлахиз кәнын райдыдта, бирә мә нал хъуыди фәстәмә әррайау хъәуы 'рдәм ныййарц уәвынмә. Фәлә уыцы тасәй тыхджындәр уыди худинаджы азар...»

Худинаджы азар цырагъау сыгъди Ламбеджы зәрдәйы дәр, йә фыд дезертиры номимә йәхи кәй әмбәхста, уый тыххәй. Астанән бантыст Ламбеджы фәдыл сусәгәй ацәуын әмә сын

ссардта сæ мусонг. Фыд æмæ фырты ныхæстæм сусæгæй байхъусгæйæ бамбæрста, Тотыры абырæг Баззе кæй фæсайдта, ома, милицæ дæ агурынц æрцахсынмæ. Дæу, дам, аххосджын кæнынц, колхозы сæрдар Ханджерийы амардтай, зæгъгæ. Маргæ та йæ æцæгæй абырæг йæхæдæг акодта. Уыцы ныхæстæм куыд хъуыста Астан, афтæ фæзынд абырæг Баззе дæр æмæ йæ ацахста. Марынмæ йæ хъавыд, фæлæ йæ фервæзын кодта Ламбег. Æртæйæ фæуæлахиз сты абырæгыл, йæ къухтæ йын сбастой æмæ йæ милицæмæ радтой. Тотыры та, кæй ницы аххосджын уыд, уымæ гæстæ горæты рынчындонмæ арвыстой. Уымæй цалдæр боны фæстæ Ламбег ацыд хæстмæ æмæ хъæбатырæй фæмард Прагæйы цур хæстыты.

Ацы радзырдтæ, куыд сæ мидис, афтæ аивадон æгъдауæй дæр сты раппæлинаг. Цы царды цаутæ æмæ архайджыты сурæттæ дзы æвдыст цæуынц, уыдон дзырдæй арæзт нывæфтыдты руаджы чиныгкæсæджы цæстытыл уайынц æмæ сыл æууæнды. Мæнæ, хъæды бирæ рæстæг æмбæхстæй чи фæцард, уый сурæт, радзырд «Ме знаг»-æй: «Лæджы хуызæн нал уыди Тотыр. Йæ цæсгомæй фындз æмæ ных йеддæмæ ницыуал зынди — схъуынджын. Йæ цæстытæ æнкъард æмæ тæссаг æрттывд кодтой къуырфыты арфæй хъуынты астæуæй». Ам зын бамбарæн нæу, лæг цавæр уæззау уавæры бахауд, уый. Афтæ бæлвырдæй æргомгонд цæуы абырæг Баззейы миддуне йе 'ддаг бакасты æрфыст æмæ ныхасы здæхтæй: «Куыдзы фырт! Ныртæккæ дын æз де 'взаг дæ удимæ бæргæ фелвас-дзынæн».

Хæрдмæ йæм скастæн. Бынмæ мæм æнæуынон цæстытæй касты æнæдаст бæзæрхыг бæрзонд нæлгоймаг, йæ уæлæ — телогрейкæ, йæ сæрыл бухайраг худ. Йæ галиу уæхскæй дыууæхстоны дыууæ хæтæлы сæхи сдардтой, йæ астæуыл — хъатара».

Ивгъуыд дуджы царды цаутæ æвдисгæйæ, автор агайы ныры дуджы ахсджиаг фарстатæ дæр. Уый тынгдæр рабæрæг йæ радзырд «Нæ адæми фæгъгъæздугдæр кæнун мадзал кенæ: Ка гъæладæр æй кенæ: Габай уодæгасæй мæрдти бæсти куд адтæй». Æртæ сæргонды иу радзырдæн, сæ иу иннæйæ тынгдæр дисы æфтауы чиныгкæсæджы. Фыццаг сæргонд у æфсон архайд райдайынæн, дыккаг — уыцы мадзал агурын æдылыдзинад кæй у, ууыл дзурæг, æртыккаг та, архайд кæм æмæ куыдæй цæуы, уый æрфыст. Куыд уынæм, афтæмæй сæйрагдæр

у æртыккаг сæргонд. Ацы ран автор спайда кодта Нарты кадджытæй «Сослан уодагасæй мæрдты бæсти куд адтæй»-йы композицион арæзтæй. Радзырды сæйраг архайæг Габай Сосланы хуызæн цуанон уыд, уыимæ ма иудадзыг мæт кодта, йæхи загъдау, «нæ мæгур адæн цалдæр хатти куд фæгъгъæздугдæр уонцæ, уой мадзал» агурыныл. Уæлиуон царды йæ ссарын ын куы не 'нтыст, уæд бафæрсынмæ хъавыд йæхи хуызæн «æдылы» æмбал Данелы, фæлæ уый дæр нал ардта æмæ йын фыстæджы уагыл йæ хабæртæ кæны: цуаны уæвгæйæ куыдæй бахаудта мæрдты бæстæм, цытæ дзы федта диссагæй. Габай мæрдты бæсты федта, зæххон царды хорз чи ракодта, уыдон зын уавæрты кæй уыдысты, æвзæргæнджытæ та каджын æмæ æнцонæй кæй æрвыстой сæ рæстæг. Æппæты фыццагдæр, Сосланы хуызæн, лæгъз быдыры цады былгæрон фембæлд авд рæсугъд чызгыл. Уыдон «...сегас дæр — æрдæгбæгънæг, сауæнгæ ма сæ наффитæ дæр зиндтæнцæ, уогæ, уæхæн кизгуттæбæл нæхе горæти дæр исæмбалдайсæ, телевизор ба нæ уæхæндтæй зæрдæцъæх ку фæккодта», — фыссы автор. Чызджытæ Габайæн бамбарын кодтой: дзæнæты дæр æхца кæмæ ис, уыдон сæйрагдæр сты. Симды цы рæсугъд чызгимæ бацыд, уый йын афтæ зæгъы: «Нуртæккæ дзенети рæстдзийнадæ æ бунат иссердата: кадгиндæр лæгтæ хецæуттæ æма гъæздугутæ æнцæ. Ами дæр бæстæ сæхе бакодтонцæ». Дарддæр Сосланы фæндæгтыл цæугæйæ, Габай сæмбæлд чи йæ къыхæй, чи йæ цонгæй, чи йæ хъуырай, чи та йе 'взагæй ауыгъд адæмыл. Уæлæуыл царды хорз дзинæдтæ кæй фæкодтой, уый тыххæй сын мæрдты хицæуттæ ахæм тæрхон скодтой. Габай сæ куы бафарста, Сосланы тыххæй фыст чиныджы афтæ куы дзурынц, дæлион бæсты хæрзгæнæджы уд, дам, дзæнæты цъæх зæлдæйыл, сатæг суадоны былыл хæрзтимæ æдзух хъæлдзæгæй баддзæн, æвзæргæнджытæ та сымах хуызæн сæ тæригъæдтæ фиддзысты, уæд ын ахæм дзуапп радтой: «...Сосланы доги уотæ адтæй, нур ба ами дæр сæркъуæртæ, давгутæ, фæлевгутæ, «æхцай голлæгтæ», хецæуттæ фæууæлахез æнцæ, æма сæ тæрхон — сæ дзиппи...»

Фæстæмæ уæлиуон цардмæ раздæха, зæгъгæ, уый тыххæй сызгъæрин гоцораджын лæппуимæ куы фембæлд, уæд ын лæппу дæр загъта: «Ами хецæуттæ æнцæ уæлæбæл давæг, цæст-фæлевæг, сæркъуæр, гæртанхуар, гацца æма æндæр уæхæн ка адтæй, етæ. Æцæг дзенетæн æ фулдæр хай байстонцæ Барастури фæссурдтонцæ, æма сæ ци фæндуй, уой кæнунцæ».

Ахæм цаутыл чиныгкæсæг нæ ныры царды дæр фембæлы: искæй фос æмæ исбон давын, адæймаджы амарын, йæ мулк ын байсыны тыххæй иуæй-иу хицæуттæ æнæ гæртам райсгæйæ хуымæтæг адæмы сæ куыстуатмæ исты хъуыддаджы фæдыл бацæуын дæр нал уадзынц. Фыссæг арæхстджынай пайда кæны юморæй, уæлдай арæхдæр та сатирæйæ æмæ гротескæй. Уымæ гæстæ ацы уацмыс рахонæн ис сатириконт радзырд нæ нырыконт цардыл.

Рагон латинаг æвзагæй ахæм æмбисонд баззад: «Истори у царды ахуыргæнæн чиныг». Æцæгдзинадæй афтæ кæй у, уымæн æвдисæн, автор йæ чыныгмæ цы дыууæ пьесæйы бахаста — «Темур-Алсахъ» æмæ «Цагъайраг», — уыдон дæр. Фыццаг трагедийы æвдыст цæуынц нæ рагфыдæлты тохтæ сæрибар цардыл нудæсæм æнусы. Васо уыцы темæ æвдисы, йæ фыд Геуæргийы поэмæ «Темур-Алсахъ»-ы мотивтæй фæпайда кæнгæйæ. Кæй зæгъын æй хъæуы, трагедийы бирæ параксидæрæй æвдыст цæуынц, кæсгон æлдар Дзасболат хъалон исынмæ куыдæй хъавыд æмæ йæ мард ласинаг куыд фæци, уыцы цаутæ. Æрмæст поэмæйæн йæ бындур, йæ идейон мидис баззад, куыд уыд, афтæмæй. Цыбыр ныхасæй, хæст искæй мулк, искæй сæрибардзинад байсыныл цас зиантæ хæссы йæ райдайæгæн дæр æмæ йæ амæддагæн дæр, уый бæлвырддæр æвдыст æрцыд трагедийы.

Куыд зонæм, афтæмæй драмон уацмысæн йæ архайджыты фæлгонцтæ æргомгонд цæуынц сæ ныхæстæй, стæй сæ архайдæй, комкоммæ характеристика сын автор нæ дæтты. Фæлæ уæддæр трагедийы дæстай фæлгонцтæй алкæмæн дæр ис йæхи цæсгом, йæхи миниуджытæ. Æлдар Ахъбад — уæлбикъон æмæ æгъатыр. Цин кæны Кетонты хъæуы басыгъдыл. Уæлтигъæй кæсы хъæуырдам æмæ дзуры: «Кæсæ, кæсæ, Пшемахо, дæлæ тоггинти гъæуи циренмæ, йе цæститæн хуасæй хуæздæр æй». Тонагæнæг æлдæрттæн æмæ сæ фæсдзæуинтæн сæ хъуыдыйы дæр нæ уыд нæдæр хатыр, нæдæр тæригъæд хъæуы цæрджытæн, суанг ма сывæллæттæн дæр. Фæлæ хуымæтæг адæм кæрæдзимæ туджджынты цæстæй нæ кастысты. Драматург уыцы æцæгдзинад равдыста дыууæ цауы сныв кæнгæйæ. Фыццаг нывы æвдыст цæуы, дыгурон цуанон Гудзуна зæйы бынæй куыд скъахта кæсгон цуанон Хачимы. Æмбæхст лæгæты йæм фæкасти сырды басæй, стæй йæ сæхимæ æрхаста

æмæ йæ йæ фыды конд хостæй сдзæбæх кодта. Уый фæстæ Хачим дæр мæлæтæй фервæзын кодта йæ хæрзгæнæджы.

Трагедикæсджытæн æхсызгон уыдзæн, автор Малиты Геуæргийы дæр кæй равдыста, уый. Трагеди райдайы поэмæ «Темур-Алсахъ»-ы фыццаг рæнхъытæй æмæ фæвæййы йæ фæстæг рæнхъытæй. Кæсгæ та сæ кæны Геуæрги йæхæдæг. Поэмæйæ ма цалдæр скъуыддзаджы æмбæлгæ бынæтты æвæрд æрцыдысты, æмæ сæ дзурынц æндæр архайджытæ.

Алантæй рацæугæ оссаг адæмæн сæ райдайæнæй нырмæ цыма сæ ныхыдзуары фыст уыди, уыйау хæстыты æрвыстой сæ цард. Уымæн бирæ аххоссæгтæ ис, фæлæ сæ сæйрагдæртæ сты, иу адæм уæвгæйæ сæм æнгом иудзинад, кæрæдзийы æмбарынад, цæстуарзондзинад кæй нæ уыд æмæ нæй, уыдон. Хицæн знæмтæй цæргæйæ, алчи дæр архайдта йæхи уæлдæр бынаты æвæрыныл, иннæтæн хицауиуæг кæныныл.

Царды уыцы ахсджиаг темæйыл фыст у Васойы иннæ трагеди «Цагъайраг». Ам архайд цæуы цыппæрдæсæм æнусы тæтæр-манголты паддзах Ахсахъ-Темыры æфсæдтæ, бирæ паддзахæдтæ ныппырх кæнгæйæ, алантæм куы 'рбахæццæ сты, уæд. Уый размæ аланты дыууæ знæмы цардысты фæрсæй-фæрстæм, уыди сын иу паддзахад, цардысты хæларæй, æмæ сын тыхгæнæг тых нæ ардта. Фæлæ фæстæдæр рæстæджыты зæххытыл нал бафидыдтой æмæ рахицæн сты Уæллаг Ас-Хъабан æмæ Дæллаг Ас-Хъабаны паддзахæдтыл. Уæллагæн паддзах сси Армдар, дæллагæн та — Уæлхез. Се 'хсæн-иу арæх рауад быцæутæ. Уыдон фæстагмæ расайдтой хæст. Аланты дыууæ знæмы дæр бахаудтой тæссаг уавæры. Иуæй Ахсахъ-Темыры æфсæдтæ цæттæйæ лæууыдысты сæ алыфарс, иннæмæй та сæхи 'хсæн дæр хæст нæ банцад. Сызгъæрин Ердонджы хан Тохтæмыс сæ рæстæгмæ бафидауын кодта, фæлæ ам дæр та алантæй разынд хæлæггæнджытæ, уæйгæнджытæ, ардауджытæ, цæмæй хæст ногæй райдыдтаид се 'хсæн. Æппæтæй тынгдæр ууыл архайдта Уæллаг Ас-Хъабаны богал æмæ тонагæнджыты сæргълæууæг мæнгард æмæ хинæйдзаг Æдарц. Уырныдта йæ, дыууæ паддзахы састы бынаты куы баззайой, уæд Ахсахъ-Темыр уый сæвæрдзæн сæ бынаты. Фæлæ йын йæ фæндтæ æнæнхæлæджы фехæлдта æвддæсаздзыд лæппу.

Цæвиттон, Армдар йе 'фсæдтæн сарæзта тыхæвзарæн бон. Уым сæ хъарутæ фæлвардтой æфсæддон Гуйман æмæ Æдарц. Гуйман тыхджындæр кæнын куы райдыдта, уæд ын Æдарц, йæ дысы сусæгæй цы рыг дардта, уый йæ цæстытыл бакалдта, фæкуырма æй кодта æмæ

йын афтæмæй цирхъæй йæ сæр ахауын кодта. Уыцы æвирхъау ми бафиппайдта, саджы фисынтыл амад, зæгъгæ, кæмæй фæзæгъынц, ахæм æвддæсæздзыд лæппу æмæ рахызт тыхæвзарæн фæзмæ Гуйманы туг исыны фæндимæ. Йæ цирхъы фыццаг цæфæй Æдарцæн йæ галиу æрфыгæй роцъойы онг йе 'хсæрфарсæй гæбаз айста, дыккаг цæфæй та йын йæ хъус ахауын кодта. Æдарц йæ бафхæрæджы мад, фыд æмæ хойы иу æхсæв амардта, стæй худинагæй тæрсгæйæ æрбалыгъд Уæлхезмæ. Йемæ ма æрбакодта иукъорд йæхихуызæн тугмондаг лæджы. Ме знаджы знæгтæ сты, зæгъгæ, съл Уæлхез баууæндыд. Ам дæр Æдарц йæ сусæг фæндтæ ноджы карздæрæй æххæст кæнын райдыдта. Æнувыдæй йын æххуыс кодта йæ хæлар, сæркъуыр Дзанхъæлиц. Тæккæ фыццагдæр бацархайдтой Уæлхезы æфсæдты сæрæн фæтæг æмæ кæнгæ æфсымæр Саджы аиуварс кæнын. Уацары сæм бахаудта, тыхæвзарæн боны Æдарцы чи бафхæрдта, уыцы лæппу дæр. Уымæн йæ бинонты амарыны уæззау зынæй йæ сæры зонд фæцыд, дзæгъæл зылди быдыртыл, æмæ йæ афтæмæй æрцахстой. Талынг уæрмы йæ ныппæрстой, æмæ цалдæр азы уым фæцарди. Уымæ ма йын алы бон дæр йæ сæр хостой, æмæ ферох кодта йæхи ном дæр. Æрмæст ма хъуыды кодта йæ гыццыл хо Зæриаты ном æмæ йæхимидæг уымæ ныхас кодта, цардæгас адæймагимæ куыд фæныхас кæнынц, афтæ. Дзырдтой йæм цагъайраджы номæй æмæ ууыл сахуыр. Ацы фæлгонц фылдæр æргомгонд цæуы трагедийы иннæ архайджыты ныхæстæй, фæлæ уæддæр сæйрагдæр бынат ахсы уацмысы. Цагъайраг æй цæмæн рахуыдтой, уый тыххæй Æдарц афтæ зæгъы Уæлхезæн: «Ацы цагъайраг кæддæр уыди Армдары уонæхсарты хъаруджындæр. Фæлæ йыл тыхæвзарæн ерысты осмæнты богал фæуæлæхиз. Армдар ын уый нæ ныххатыр кодта — ныууæй йæ кодта Хазары базары..

Йæ рæстæджы Армдары тонагæнджыты хицау уыди, дæ хъæутæй дын уацары бирæ фæтардта, дæ адæмы туджы йæхи бирæ фæнадта».

Уæлхезы галуанмæ йæ куы 'рбакодтой, уæд фæткæвæрдмæ гæсгæ хъуамæ йæ сæрæй акуывтаид паддзахæн, фæлæ уый сæрбæрзондæй бахызт къæсарыл, æз Хуыцау йеддæмæ никæмæн кувын, зæгъгæ. Уæлхез дæр дис кæны йæ бакастыл: «Æцæг куы загъта Айуан, йæ цæстæнгас цыдæр æввилон у, уынын дзы цæф саджы тарст æмæ фæранчы ныфсы мынæг æрттывд». Йæ æнæсæттон хъæбатырдзинад рабæрæг æрмæстдæр трагедийы кæрон. Ахсахъ-Темыры æфсæдтæ Уæлхезы зæххытæм куы 'рбабырстой,

уæд Æдарц дæр иу к'ордимæ уыдоны фарс фæци æмæ паддзахы бынат бацахста. Цагъайраджы дæр уым байæфта. Уый тыхсти сывæллæтты кæуыныл, йæ хо Зæриаты дæр уыдонимæ æнхъæл уыд æмæ йæм йæ номæй дзырдта.

Æдарц ын йæ зæрдыл æрлæууын кодта, йæ бинонтæ, уыдонимæ Зæриаты дæр, авд азы размæ кæй амардта, уый. Æрмæст уæд Цагъайрагæн йæ зонд йæхимæ æрцыд. Æрхъуыды кодта, Æдарц Армдары тонагæнджыты раздæры хицау Дзасботаз кæй у, уый. Æрымысыдысты тыхæвзарæн боны цаутæ, куыд бафхæрдта æвдæсаздыд лæппу Дзасботазы. Уыдæттæм хъуыста Уæлхезы чызг Зæринаæ дæр. Æдарц-Дзасботаз сфæнд кодта Зæринаейы амарын, цæмæй йæ худинаджы хъæр ма райхъуыса. Цагъайраг йæ размæ æрлæууыд, æмæ сын тох бацайдагъ. Цагъайраг йæхи хъахъхъæдта йæ баст рæхыстæй. Иу цæфæй йæ хъадамантæ дыууæ дихы фесты, Æдарцы цирхъ та иуварс атахт. Дыууæ знаджы хъæбысæй хæцын райдыдтой. Цагъайраг фæуæлахиз æмæ Æдарцы ныххурх кодта. Зæринаæ та сывæллæттимæ галуанæй алыгъд сусæг фæндагыл. Уæдмæ Ахсахъ-Темыры æфсæдтæ галуаны дуæрттæ батыдтой, æмæ семæ Цагъайраг тохы бацыди. Дыууæйы дзы амардта, фæлæ йæ цирхъ йæ к'ухæй ахаудта. Ахсахъ-Темыр æй марын нæ бауагъта. Чи дæ, зæгъгæ йæ куы бафарста, уæд ын дзуапп радта: «Цагъайраг». «Никуыма федтон ахæм хъæбатыр цагъайраг! — загъта Ахсахъ-Темыр. — Уæвгæ дыл хъадамантæ ис... Дæ цæстæнгас мын дзуры, æнæсæттон кæй дæ. Аргъ дын кæнын æмæ дæ марын нæ бауадздзынæн. Фæлæ мын мæ хуыздæр хæстонтæй цалдæры амардтай, æмæ дæ æнæфхæрдæй куыд ныуадзон? Дæ цæстытæ дын скъахон æви дын де 'взаг алыг кæнон?..»

Цагъайраг равзæрста цæстытæ скъахыны тæрхон. Ахсахъ-Темыр бардзырд радта, цæмæй йын йæ «фæндон» сæххæст кæной æмæ ацыди. Хæстонтæ абырстой Цагъайраджы, фæлæ паддзахи тæрхон аивта фæсдзæуин. Мæнæ йæ хъуыдытæ: «Фæлæуу! Амæн йæ хин не 'мбарут? Цалынмæ йæ адæмæн æвзаг уа, уæдмæ сын сæфæн нæй. Сафинагæй та сафинаг сты...» Ацы ныхæстыл сразы сты хæстонтæ: «Фод афтæ! — зæгъы сæ иу. — Йе 'взаг ын лыг кæнæм, кæд сæ адæмы мыггаг сыскъуыни!»

Хъыгагæн, ахæм æвирхъау зондахастыл лæуд уыдысты канд тæтæр-манголтæ нæ, фæлæ ма уый фæстæ хицауиуæггæнджытæй бирæтæ суанг ныры рæстæджыты онг. Бæрцæй къаддæр адæмты æвзæгтыл хъодыгонд цыд, цæмæй «сæ мыггаг сыскъуыдаид».

Дæрдтыл нал дзурдзыстæм, фæлæ дæнцæгæн æрхæсдзынæн, Гуырдыстоны «паддæхтæ» Гамсахурдиа æмæ Саакашвили Хуссар Ирыстоны æмæ Абхазийы адæмты се 'взæгтыл дзурын дæр кæй нал уагътой. Æвзаджы арæзты ахæм тыхми советон рæстæджы стыр зиантæ æрхаста Цæгат Ирыстонæн дæр. Ирон æмæ дыгурон æвзæгтæ бахаудысты уырыссаг æвзаджы уацары, дыгурон æвзаг та бынтондæр ист æрцыд скъолатæй, æхгæд æрцыдысты районы газеттæ дæр. Трагеди «Цагъайраг» чи бакæса, уый зæрдыл æрлæудзысты уыцы хабæрттæ.

Малиты Васо, куыд драматург, афтæ ахсджиаг лæвар бакодта дыгурон æмæ ирон драмон театртæн, Шекспиры дыууæ трагедийы «Отелло» æмæ «Гамлет» тæлмацгондæй кæй нымыхуыр кодта, уымæй дæр. Вильям Шекспиры уацмыстæ дунæн драматургийы шедевртæ сты, æмæ сыл алы адæмты театртæ сæ хъарутæ æвзарынц. Уæдæ сыл фыст дæр æрцыд сæдæгай уацтæ æмæ бындурон наукон-иртасæн куыстытæ.

Шекспиры бæрзæндтæм драматургийы æппæт дунейы фысджытæй дæр ничима схызти, фæлæ, уæлдæр куыд загътон, афтæ цыппар трагедийы кæрæдзимæ хæстæг лæууынц цы иуæй-иу цаутæ, фæлгонцтæ æмæ хъуыдытæ дзы ис, уыдонæй. Дæнцæгæн æрхæссæм Отелло æмæ Уæлхезы. Сæ сæйрагдæр миниуджытæй иу у адæймагыл æууæндын. Уый хорз миниуæг у, фæлæ сæ дыууæ дæр æмхуызон рæдыд æруагътой, развæлгъау кæй не сбæлвырд кодтой, кæуыл æууæндыдысты, уыдоны гæды, мæнгард æмæ æвирхъау нысанта. Отелло баууæндыд маргæйдзаг зæрдæйы хицау Ягойы цъыфкалæн ныхæстыл уæздан æмæ сыгъдæг Дездемонæйы тыххæй, Уæлхез та баууæндыд Ягойы хуызæн гæдывад, цъаммар Æдарцыл. Отелло амардта Дездемонæйы, Уæлхез та амарын кодта йе 'фсæдты фæтæг, хуыздæр хæстон Саджы, стæй иу адæмы дыууæ знаемы æхсæн хæст дæр Æдарц самидин кодта йæ налат митæ æмæ ардауæн ныхæстæй. Ягойы миниуджытæй хайджын у Хъасбол дæр («Темур-Алсахъ»). Кæй ранымадтон, уыдонæн сæ цард дæр ахицæн уыцы иухуызон трагикон уавæрты. Васо Шекспиры хъуыдытæ нæ фæлхат кæны, фæлæ, реализмы методæй пайда кæнгæйæ, цард æвдисы, æмæ уымæ гæстæ рауад фысджыты уацмысты типологон хæстæгдзинад дæр.

Фыдæлтæй нын баззад сæвджын ныхас: «Хорзæй хорз загъын хъæуы». Гъемæ йæ æз дæр загъын: Малиты Васо хорз лæвар бакодта аив дзырд уарзджытæн.



КОНФУЦИЙЫ ЗОНДЫ НЫХÆСТÆ

• Адæмы чи уарзы, ахæмæн мæлгъæвзаг æмæ æгæр фæлмæн æнгас стæм хатт вæййы.

• Адæм сæ мæрдтæн кад куы кæной, сæ фыдæлты куы нымайой, уæд се 'хсæн фарн ногæй æрфидар уыдзæн.

• Адæм дæ кæй нæ зонынц, ууыл ма тыхс, адæмы кæй нæ зоныс, ууыл тыхс.

• Рæстудтæн цыт куы кæнай æмæ сæ æдзæстæмттæй уæлдæр куы æвæрай, уæд адæм дæ коммæ кæсдзысты. Æдзæстæмттæй рæстудтæй уæлдæр куы æвæрай, уæд адæм дæ коммæ нæ кæсдзысты.

• Æцæгæй хæларзæрдæ чи у, уый зоны адæмы уарзын дæр æмæ сыл æлгъ кæнын дæр.

• Цардмæ æрмæст пайдайы цæстæй куы кæсай, уæд хæраммæ æфтуан кæныс.

• Уæздан лæг рæстдзинад ссарынмæ тырны. Ныллæг уды хицау та — пайда ссарынмæ.

• Фыд æмæ мадæн лæггад кæнгæйæ,

Семæ фæлмæн у;

Куы нæ дæм хъусой —

Нымай сæ, фæстæмæ сæм ма дзур;

Фæлмæцын дæ куы кæной —

Бустæ сыл ма кæн.

• Хиуылхæцгæ адæймаг стæмдæр хатт фæкъуыхцы вæййы.

• Уæздан лæг аив дзурынмæ нæ тырны, фæлæ аив хъуыддаг кæнынмæ.

• Ахуыргæнæг загъта:

— Фидар, æнæсæттон адæймæгтыл никуы сæмбæлдтæн.

Чидæр ын афтæ:

— Уæдæ мæнæ Шен Чен циу?

Ахуыргæнæг йемæ не сразы:

— Ау, куыд у æнæсæттон, фидар,
Кæд æмæ йæ бирæ цыдæртæ хъæуы?

• Ахуыргæнæг фæхъæр кодта:

— Дуне бабын! Йæ рæдыд бамбаргæйæ, йæ мид-зæрдæйы йæхиуыл чи æрхудт, иу ахæм адæймагыл дæр никуы сæмбæлдтæн!

• Ахуыргæнæг загъта:

— Мæнæн æхцон вæййы, айдагъ луарæнтæ æмæ донæй цæргæйæ дæр, нывæрзæны бæсты мæ армытæппæн мæ сæры бын бавæргæйæ дæр. Галиу миты æххуысæй цы исбон æмæ ном самалчынд, уыдон мæм кæсынц, мæ иувæрсты чи аленк кодта, ахæм æврагъы хуызæн.

• Ахуыргæнæг загъта:

— Адæмы сахуыргæнæн ис коммæ кæсыныл, фæлæ сæ лæгдыхæй ахуыры хъуыддагыл бафтауæн нæй.

• Вæййы афтæ: æвзартæ фæзынди, фæлæ дидинæг нæ рафтыдтой. Вæййы афтæ дæр: дидинджытæ фæзынди, фæлæ дыргъ нæ радтой.

• Ахуыргæнинаг бафарста:

— Цавæр хъуамæ уа, стыр лæг кæй рахониккам, уый?

— Емæ, дæумæ гæсгæ, цы у «стыр лæг»? — бафарста ахуыргæнæг.

— Йæ бæстæйы йæ ном кæмæн айхъуысы, стæй йæ бинонты 'хсæн нымад чи у, уый, — дзуапп радта ахуыргæнинаг.

Ахуыргæнæг йемæ не сразы:

— Уый «стыр лæг» нæ хуыйны, фæлæ «номдзыд». Стыр лæг та æнæхин æмæ æргомдзырд вæййы, уарзы рæстдзинад, адæм ын цы дзурынц, уый йæ зæрдæмæ арф айсы, сæ цæстæнгас сын фæиртасы, фæархайы йæхи иннæтæй дæлдæр сæвæрыныл. Ахæм лæг йæ бæстæйы дæр æмæ бинонты 'хсæн дæр стырыл нымад вæййы. Номдзыд та æддаг бакастæй хæларзæрдæ, адæймагуарзон зындзæн, æцæгæй та бынтон æндæрхуызон уыдзæн, мæнг митæ фæкæны. Гъемæ афтæ фæцæры, гуырысхотæ-йедтæн ницы зонгæйæ. Ахæмæн йæ ном уæлиаумæ сисынц йæ бæстæ дæр æмæ йæ бинонтæ дæр.

• Фидар, ныфсхаст, æнæхин чи у, стæй зын дзурæн кæмæн у, уый лæууы уæздандзинады фæндагыл.

• Уæздан лæг йæхицæй домь,

Ныллæг уды хицау та — иннæтæй.

• Вæййы æртæ пайдайæг æмбалы æмæ æртæ зианхæссæг æмбалы.

Пайда сты рæстзæрдæ æмбал, сыгъдæгзæрдæ æмбал æмæ, бирæ чи зоны, ахæм æмбал. Зианы хос та сты цæстмæхъус æмбал, дыдзæсгом æмбал æмæ мæлгъæвзаг-дзыхарæхст æмбал.

- Æппæтæй зындæр ныхасгæнæн у сылгоймагимæ æмæ, ныллæг уды хицау чи у, ахæм нæлгоймагимæ. Дæхимæ сæ æввахс куы ’рбауадзай — скъæйных уыдзысты, дæхицæй сæ куы адард кæнай — схæрам дæм уыдзысты.

- Ныллæг уды хицау куы фæрæдийы, уæд æдзухдæр æфсон ссары.

- Æппæтæй уæлиаудæр бынаты лæууы, йæ райгуырдаг фæстæмæ чи зоны, уый; дыккаг бынаты лæууы, ахуыры фæрцы чи базоны, уый; æртыккаг бынаты лæууы, уавæртæ ахуыры фæндагыл кæй саразынц, уый; æппындæр ахуырма чи нæ тырны, уыдон та тæккæ дæлиаудæр бынаты лæууынц.

- Ахуыргæнæг бафарста ахуыргæнинаджы:

— Æхсæз хорз хъуыддаджы æхсæз рæдыдмæ куыд æркæнынц, уый искуы фехъуыстай?

— Никуы!

— Сбад уæдæ! Æз дын æй зæгъдзынæн.

Хæларзæрдæ уæвынмæ куы фæтырнынц, фæлæ сæ ахуыр кæнын куы нæ фæфæнды, уæд уыцы рæдыд адæймаджы æркæны æдылы митæм;

Сæ зонд равдисынмæ куы фæтырнынц, фæлæ сæ ахуыр кæнын куы нæ фæфæнды, уæд уыцы рæдыд адæймаджы æркæны къæйныхдзинадмæ;

Раст уæвынмæ куы фæтырнынц, фæлæ сæ ахуыр кæнын куы нæ фæфæнды, уæд уыцы рæдыд фæвæййы зианы хос;

Æргомдзырд уæвынмæ куы фæтырнынц, фæлæ сæ ахуыр кæнын куы нæ фæфæнды, уæд уыцы рæдыд æркæны гуыры-мышхъ митæм;

Æхсарджын уæвынмæ куы фæтырнынц, фæлæ сæ ахуыр кæнын куы нæ фæфæнды, уæд уыцы рæдыд æркæны змæстытæм;

Нæсæттон уæвынмæ куы фæтырнынц, фæлæ сæ ахуыр кæнын куы нæ фæфæнды, уæд уыцы рæдыд æркæны æнахъæл митæм.

ЛИНГВИСТ

Æнæхъæн дæс азы бахардз кодтон уыцы хъуыддагæн — арфæ мын ракаæнут! Офф-офф-офф! Базыдтон бугудейаг æвзаг!

Дæ ном цы хуыйны, зæгъгæ-ма мæ бафæрсут бугудейагау. Æвзаг нæ зонут, нæ? Æз та йæ зонын! Кæйфæнды дæр цæмæйфæнды дæр куы бафæрсон — дзуапп мын ничи ратдæни. Мæхицæй дарддæр. Бугудейæгтæ сты Африкæйы хуссар хайы тæккæ рагондæр адæмыхатт. Баззади дзы дыууæ адæймагæй чысыл фылдæр. Дыууæ зæронд лæджы æмæ иу зæронд ус. Цæвиттон, цасдæр ма рацæудзæн, æмæ ацы стыр дунейы æрмæст æз уыдзынæн, бугудейаг æвзаг чи зоны, ахæм! Ацы мæнг дунейы æрмæстдæр æз!

Фæлæ мын хъыг цы у, уый зонут? Мæ ныййарджытæ мæрдтæм æгæр раджы кæй ацыдысты, уый — мæ кады койтæ нал фехъудзысты!

КОСМОНАВТ

Йæ сабийы бонты бирæ зынтæ бавзæрста. Сидзæр уыди. Къулбадæг лæппутæ йын йæ дæндагтæ ныссастой. Гъемæ, магуыр, гуылæвзаг æмæ къæзæнæгæй баззад. Æнæхъæнæй ма йын цы дæндагтæ аирвæзт, уыдон-иу кæрæдзимæ ныхъывта, афтæмæй блокноты фыста: чи йæ бафхæрдта, кæд, цæмæй.

Уыйхыгъд йæ характерæн æмбал нæ уыди. Фæндыд æй космонавт суæвын. Фарæстæм фæлтæрæны фæстæ бахауди къордмæ. Æхсæз азы фæцахуыр кодта. Ссæдз хатты уыди дублер. Æмæ бонифæстагмæ цыдæр хæлиудзы хицауы аххосæй æрвыст æрцыди космосмæ.

Ногбонны хæд размæ йын йæ куысты тыххæй комкоммæ эфиры арфæ ракодта Президент йæхæдæг.

Иу минут ын радтой, цæмæй уæрæсейæгтæн космосæй Ногбонны арфæтæ ракаæна. Уыцы минутмæ а лæппу æнхъæлмæ каст йæ цард-цæрæнбонты. Йæ ихсыд блокнот систа æмæ къæзæнæггæнгæ гуылæвзагæй йæ бафхæрджытæн, алфавитмæ гæсгæ сæ чи куыд раздæр уыд, афтæ космосæй зæхмæ сæ фæйна мадæн фæарфæ кодта.

Ноджы мид æмæ æддагон политикайы, стæй æргъты тыххæй цы хъуыды кæны, уыдæттæ дæр æргом загъта.

Уæрæсейы стыр бæстæ цы уыд, уымæй хъустæ æмæ цæстытæ фестад — касты, хъуыста экранмæ. Ахæм рейтинг нукуыма никамæн уыди зæххон адæмæй!

Уæдмæ йын къæрцхъустæ-цырддзæстытæ йæ хъалæс ацъист ластой, айдагъ йæ хуыз ма аздад экраныл. Фæлæ йын йæ былты змæлдæй алчи дæр йæ ныхас йæхирдыгонау æмбæрста æмæ сæ дисы æфтыдта космонавты æвæджиауы ныфс æмæ 'хсар. Мыртæ нæй, фæлæ уыйхыгъд ис хуыз, фæлгонц, цæсгом — уæдæ ма дзырды сæрибарыл сыкъатæ ваййы!

Æвæстиатæй космосмæ аскъæрдтой нау сæрмагонд экипажимæ (цæмæн, уый уæхæдæг æмбарут), фæлæ космонавт люктæ æмырæхгæд ныккодта æмæ мидæмæ никæй бауагъта.

...Абон дæр тæхгæ-нæргæ зилы Зæххы алыварс æмæ, мæнæ уырыс правда-матка кæй хонынц, уымæй дзæхст кæны, æнæхъæн галактикæйы никæуыл ауæрды.

Иугæр телевизоры экраныл исты къуылымпытæ фæзынди, нывтæ дзедзыройтæ-пæррæстытæ кæнынц, уæд æй зонут: космосæй уын æрвыстæуы амæй-ай карздæр æлгы... арфæтæ.

Семен Альтов

•••

РУВАС

Хурыскастыл рувас йæ аууонмæ æркаст æмæ загъта:

— Абон мæ аходæн теуа уыдзæн.

Æмæ сихæрттæм теуаагурæг ратæх-батæх фæкодта. Стæй бонрæфты ногæй йæ аууонмæ куы 'ркаст, уæд афтæ:

— Мыст дæр мæ фаг уыдзæни.

Дж. Джебран

•••

БАВИЛОНЫ МÆСЫГ

Зæххыл алы ран дæр уыд иу æвзаг. Хурыскасæнырдæм цæугæйæ адæм бахæццæ сты Шинары зæхмæ æмæ уым иу фæзы æрцардысты. Æмæ загътой кæрæдзийæн: агуыритæ скæндзыстæм, арты сæ дзæбæх бахсиддзыстæм. Æмæ сæм дурты бæсты фæзынд агуыридуртæ, чъыры бæсты та — зæххы чъиу-писи. Æмæ загътой: нæхицæн сараздзыстæм сахар æмæ, йæ бæрзæнд арвы онг кæмæн хæццæ кæна, ахæм мæсыг. Æмæ

цалынмæ æгас зæххыл нæ апырх стæм, уæдмæ нæхицæн ном скæндзыстæм. Хуыцау æрхызт, адæм кæй арæзтой, уыцы сахар æмæ мæсыг фенынмæ. Æмæ загъта Хуыцау: «Адон сты иу адæм, се 'ппатæн дæр ис иу æвзаг. Æмæ мæнæ цы кусынц. Сæ кæнон æрдæгыл нæ ныууадздзысты. Уæдæ сæм ныццауæм æмæ сын се 'взаг сæмхæццæ кæнæм, иу дзы иннæйы куыд нал æмбара». Æмæ сæ Хуыцау ардыгæй ныххæлиу кодта æнæхъан зæххыл, æмæ сæ сахар кæронмæ арæзт нæ фæци. Уымæ гæстæ хуыйны ацы сахар Вавилон, ома «æмхæццæ кæнын». Хуыцау ам сæмхæццæ кодта æппæт адæмы æвзаг æмæ сæ ардыгæй байтыдта æгас зæххы цъарыл.

Библи, Райдайæн, 11: 1— 9

БАВИЛОНЫ МÆСЫГ ÆМÆ ÆВЗÆГТЫ АРВИСТОН

(Скъуыддзæгтæ)

Библи нын дзуры: Адам æмæ Евæ тæригъæды кæй бацыдысты, уый тыххæй сын Хуыцау рахаста тæрхон — «дæ цæсгомæ хиды удæстæй хæрдзынæ дæ къæбæр». Уый уыд адæмы фыццаг тæригъæд Хуыцауы раз. Фæлæ ма уыди дыккаг тæригъæд, стæй дыккаг тæрхон дæр, уыдоны кой дæр ис Сыгъдæг Чиныджы. Æмæ кæд фыццаг тæригъæд Адамæй рацыд, уæд дыккаг тæригъæд та уыди коллективон: адæм Хуыцауы 'вастæй бавнæлдтой Вавилоны мæсыг амайынмæ. Хуыцау сæм смæсты æмæ, цæмæй кæрæдзи мауал æмбарой, уый тыххæй æвзаг сæмхæццæ кодта.

«Æвзаг сæмхæццæ кодта» — ома радта бирæ æвзæгтæ æмæ культурæтæ. Сыгъдæг Чиныджы уый æвдыст цæуы карз æфхæрдæ, Хуыцауы Азары, Æлгъысты хуызы. «Дæ цæсгомæ хиды удæстæй хæрдзынæ дæ къæбæр», зæгъгæ, Адамы номæй фæстæдæры æппæт фæлтæрты дæр, Хуыцауы азар афтæ басыгъта. Дыууæ æлгъысты дæр æрдзон фæткыл амад сты, æмæ сæ ныхмæ адæмы бон ницы у. Адæмы, стæй æппæт дунейы физиологон æрдз афтæ арæзт у, æмæ царæнхостæ, хæринаг амал кæнæн ис æрмæстдæр куысты фæрцы. Адæмты эволюцийы закъонтæй та æнæмæнг гуырынц æмæ хъахъхъæд цæуынц æвзæгты æмæ культурæты национ хицæндзинæдтæ. Адæймаг

йæ удæнцойы охыл цасфæнды машинæтæ куы æрхъуыды кæна, уæддæр ын йæ физикон куыст бынтон фесафын нæ бантысдзæн. Стæй адæм национ хицæндзинæдты ныхмæ цыфæнды карз тох куы фæкæной, уæддæр уыцы хицæндзинæдтæ æдзухдæр уыдзысты. Физикон куыст адæймаджы буары цардимæ афтæ æнгом баст у æмæ, буар кустæ куы нал фæкæны, уæд ыл низтæ сæгъуыйынц. Гъемæ физикон куыстыл хæст чи нæу, уыдоны дæр бар-æнабары хъæуы змæлын, гимнастикæ кæнын, спортимæ æмхиц уын. Афтæ у æвзæгтæ æмæ культурæты хъуыддаг дæр — диалектикон хуызы дихтæ-къордтæ кæй сты, уый æнгом баст у социалон организмы мидисимæ. Уымæ гæсгæ национ бирæ хуызтæ фесафыны фæлтæрæнтæ æркæниккой æрмæст иу хъуыддагмæ — культурæ ныггаффутт уайд, бынтон байсæфид. (...)

Вавилоны мæсыг амайыны тыххæй Библийы цы таурæгъ ис, уымæн йæ историон бындуры койтæй иуварс куы ахизæм, уæд дзы ссардзыстæм иттæг арф хъуыды. Ацы таурæгъы æвдыстæуы, иу æвзагыл чи дзуры, ома лингвистон æмæ культурон хуызы иу чи у, ахæм адæмы. Æмæ куыд зыны, афтæмæй уыцы æппæтадæмон, иугонд культурæ у иуварсыг, нæй йын индивидуалон, национ миниуджытæ: кæд зонад æмæ техника тынг сырæзыдысты (ууыл дзурæг у арвы онг мæсыг самайыны æрхъуыды!), уæд уды фарн æмæ æгъдауæй, æфсармæй та адæм зыбыты магуыр сты. Культурæ уыцы ахъаззаг миниуджытæй цух кæй у, уымæ гæсгæ адæм сты схъæл, сæхицæй тынг буц, Хуыцау сын нæй. Мæсыг амайынвæнд кæй скодтой, уый дæр у æнæрхъуыды ми, ницы нысан ын ис. Æмæ Хуыцау уыцы схъæл, стырзæрдæ, хиуылфæрвæссæг адæмы митæн кæрон скодта: æвзаг сызмæста, æрæвæрдта ахæм æнусон æгъдау, адæмтæ хицæн национ æвзæгтæ æмæ культурæтыл куыд дих кæной.

Зонад æмæ техникайы æххуысæй адæм сæ физикон куыст фæрогдæр кæнынмæ кæй тырнынц, уым æвзæрæй ницы ис. Уыйхыгъд национ культурæты бирæ хуызтæ фесафын æмæ сæ бæсты иу æппæтадæмон культурæ аразын Хуыцауы раз тæригъæд у... Цыма та ног вавилойнаг мæсыг самайынвæнд ысчынд, афтæ уайы. Цавæрфæнды интернационал дæр æнæнхъæлæджы хабар нæу — уый у Хуыцауы, дини ныхмæ арæзт схъæл, æнæджелбет ми.

Ахæм у нырыккон европæйаг цивилизацийы сæйраг æмæ бындурон тæригъæд. Уый тырны æппæт дунейы индивидуалон национ

хæдхуызтæ бацарæфтыд кæнынмæ, алы ран дæр цардыуаджы хуызтæ иу джиппы ауадзынмæ, кæрæдзи халдих æхсæнадон-пад-дзахадон уагтæ сæварынмæ... Европæйаг цивилизаци æвирхъау хуызы ныгтафрутт кæнынмæ хъавы европеизацигонд адæмты удтæ, сæтты сын се сфæлдыстадон тыхтæ, халы сын се 'нусон æгъдауттæ, фæтк, кæны сæ стырзæрдæ, аразы сæ хъæддæгтæ, цæвиттон, сафы сын сæ удварн. Уыциу рæстæг уыцы цивилизацийы стыр тæригъæды æппарынц зæххон хæрзтыл хæлæф кæныны æмæ схъæл уæвыны монцтæ. Уый комкоммæ бафтыди ног вавилойнаг мæсыг амайыны фæндагыл... Æппæт адæмты удварнæй бавдæлон кæныны аргъæй цы «адæмты æфсымæрдзинад» балхæнай, уый та æлгъаг, цъаммар цæстфæлдахæн ми у, æндæр ныцы.

*Сергей Трубецкой,
уырыссаг философ*

•••

ЗАРЫНЦ ЛАТВИÆГТÆ

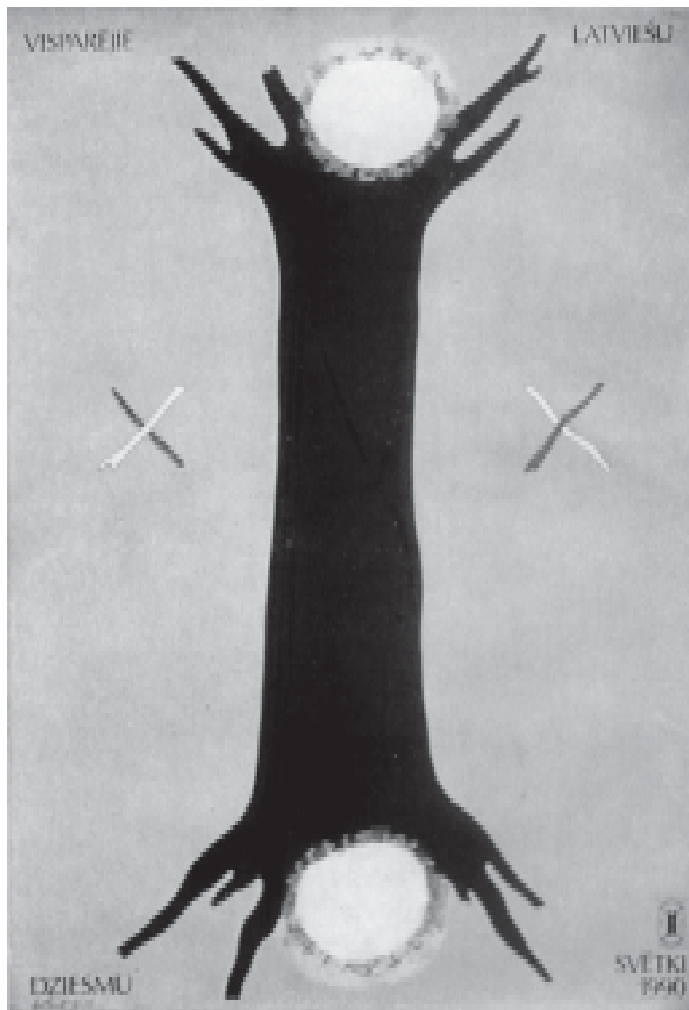
Рагæй фæстæмæ дæр латвиæгтæн зарæг се 'мбæлццон у, сæ зæрдæ йыл никуы сивтой. Зарæг сын сафы сæ маст, сæ хъыгтæ, зын сахат сын дæтты ныфс æмæ хъомыс. Куы нал зарой, уæд сæ мыггаг сыскъуыйдзæн.

Латвиæгты фидарæй уырны: хорз зарæг цыфæнды цъаммар знаджы дæр басæтдзæн. Иу кадæджы ахæм хабар ис. Раджы заманы латвиæгтæ æмæ эстойнæгтæн карз хæст бацайдагъ. Фыдгултæ уæлахиз кодтой. Уæд, дам, иу латвиаг зæронд хæстон кокле (хъисын фæндыры хуыз) райста, йæ хъистыл ын йе 'нгуылдзтæ æруагъта æмæ базарыди. Знæгтæн уайсахат се старцытæ сæ къухтæй æрхаудтой, хæцынхъом нал уыдысты.

Зарæджы фарн у адæмы ирвæзынгæнæг, нацийы æвзагæн — хъузон, цæрæнхос. Зынгæ драматург Гунар Приеде афтæ зæгъы: «Латвиæгтæ-иу æндæрбæстаг знæгты дæлбар куы бахаудтой, уæд сын-иу сæ мадæлон æвзаг бахъахъхъæнынæн стыр ахъаз фесты сæ зарджытæ».

Латвиæгтæ зарынц алкæм дæр, алы уавæрты дæр, фæлæ уæлдай буц æмæ сæрыстыр ваййынц сæ Зарæджы бæрæгбоны. Уыцы Бæрæгбон райгуырди 120 азы размæ. Æрæмбырд æм ваййынц дуне дзыллæтæ — сæ нымæц схæццæ ваййы милуаны æмбисмæ. Утæппæт адæм æмзард куы ныккæнынц, уæд уымæ

бакасын стыр диссаг у: цыма нацийæн иу егъау зæрдæ ваййы æмæ Хуыцауы стыр дунейæн йæ цинтæ, йæ ристæ, йæ бæллицтæ фæдзуры. Зарынц иууылдæр — йæ цæргæ-цæрæнбонты чи никуы азарыд, æппындæр хъæлæс кæмæн нæй, уыдон дæр. «Нæ бæрæгбæтты Бæрæгбон» — афтæ йæ хонынц латвиæгтæ.



Илмар Блумбергсы плакат 1990 азы Зарæджы бæрæгбонмæ.



ЗАРÆДЖЫ БÆРÆГБОН

Нæ удыхос, нæ уæлдæф у нæ зарæг,
нæ риутæ дæр, нæ арв дæр дзы — æмдзаг.
Æмбæхст дзы сты сырх арты 'взаг, цъæх уалдзæг,
нæ дæтты ирд, уыгæрдæнты зæлдаг.

*Марис ЧАКЛАЙС,
латвияг поэт*

•••

ХУДÆДЖЫ ХАБÆРТТÆ

* * *

Италийы номдзыд поэт Данте стыр æфхæрдтытæ баййæфта йæ райгуырæн Флоренцийы æмæ бар-æнабары афтыди Веронаемæ. Амы хицау дæр æй не сбуц кодта, фылдæр æргом здæхта йæ быдзæумæ. Уыцы æнахъинон хабар бафиппайдта Дантейы хорз зонгæ æмæ йын иу хатт йæ хъуыды загъта. Поэт ын ахæм дзуапп радта:

— Ацы хъуыддаджы диссагæй ницы ис — алчи дæр йæхи хуызæтты фылдæр уарзы.

* * *

Кастилийы къарол Альфонсмæ æрбахастой лæггадгæнджыты стыр номхыгъд. Иу гæххæттыл фыст уыдысты, хъуыддагæн пайда чи у, ахæмтæ, иннæуыл та, чи ницы пайда уыд, куыстæй асурæн кæмæн ис, ахæмтæ. Къарол се 'ппæты дæр ныууагъта, номхыгъд æм чи бавдыста, уымæн та загъта:

— Адон мæн хъæуынц, мæнæ адоны та æз хъæуын.

* * *

Арлы цур хæст куы цыд, уæд Генрих IV йæ салдæттæм афтæ сидти:

— Францæгтæ, æз уæ къарол дæн æмæ уæм дзурын: мæнæ ай не знаг у æмæ мæ фæдыл тохмæ!

Фæлæ хæст йæ тæккæ тæмæны куы уыд, уæд къарол бафиппайдта, йе 'фсæдтæ куыд æмбæлы, афтæ кæй нæ хæцынц, бирæтæ та дзы лидзынмæ дæр кæй хъавынц. Уæд сын Генрих ахæм уайдзæф бакодта:

— Знагмæ уе 'ргом раздахут, æмæ уæ кæд хæцын нæ фæнды, уæд та уæ къарол тохы куыд мæлдзæн, уый фенат!

* * *

Францаг фыссæг Виктор Гюгойæн иуахæмы йæ зæрды æрæфтыди фæсарæнтæм ацæуын. Сæрмагонд анкетæ йын чи цæттæ кодта, уыцы жандарм æй фæрсы:

— Цы куыстыл хæст дæ?

— Фыссыны куыстыл.

— Дæхицæн цæрæнхостæ цæмæй амал кæныс, зæгъгæ дæ фæрсын, — йæ хъуыды фæбæлвырддæр кодта жандарм.

— Фыссæн сисæй.

— Уæдæ йæ афтæ фыссын: «Гюго у фыссæн систæй базæргæнæг».

* * *

Сæудæджергæнæг Дибук куы мард, уæд йе 'рыгон усæн фæдзæхста:

— Мæ удлæууæн, Ренейæ-иу ма смой кæн — бирæ хæттыты мæ бафхæрдта, æмæ йæм мæсты дæн.

— Мæ хæлар, ма тыхс, Ренемæ ницы хуызы ацæудзынæн чындзы, уымæн æмæ æндæрæн зæрдæ раджы бавæрдтон.

* * *

Англисаг хосгæнæг Абернети тызмæгхуыз уыди, стæй ма-дзура. Æппæтæй тынгдæр аргъ кодта, бирæ чи нæ дзырдта, ахæмтæн. Иу сылгоймаг ын уыцы миниуджытæ хорз зыдта, æмæ йыл иуахæмы куыдз куы фæхæцыд, уæд æм æххуысагур æрбацыд æмæ йæм æнæдзургæйæ йæ къух бадардта. Абернети йын йæ хъæдгом фæдта, æмæ се 'хсæн ахæм ныхас рауад:

— Цъæррæмыхст? — фæрсы дохтыр.

— Хæст.

— Гæдыйы?

— Куыдзы.

— Абон?

— Знон.

— Риссы?

— Нæ.

Дохтыры зæрдæмæ тынг фæцыдысты сылгоймаджы дзуаппытæ æмæ йæ йæ хъæбысы ныккодта.

Абернети ноджы нæ уарзта, æнафоны йæ кæй хъыгдардтой, уый дæр. Иуахæмы йæм æмбисæхсæв телефонæй æрбадзырдæуыди.

— Цы 'рцыди? — мәстыйæ бафарста лæг.

— Дохтыр, æвæстиатæй де 'ххуыс бахъуыди, мә фырт мыст аныхъуырдта!..

— Гъемæ йын ныр та гæды раттут аныхъуырынмæ, мән та æнцæд ныуадзут!

* * *

Испайнаг æлдар, хъилдзæуæг кæй фæхонынц, ахæм æнафоны фысымуаты дуар бахоста.

— Чи дæ? — радзырдта йæм фысымуаты хицау.

Æлдар ын уыцы схъæлхуызæй афтæ:

— Дон Хуан-Педро-Хернандес-Родриго де-Вальянва, граф Малафра, кавалер Сантьяго и Алькантра.

— Æмæ нæм иу адæймагæн дæр бынат тыхтæ-фыдтæй куы разындзæн, уæд уал адæймагæн цы нæ бон у? — хъуыр-хъуыргæнгæ загъта фысымуаты хицау æмæ йын дуар нæ бакодта.

* * *

Иу лæджы, æппындæр нывгæнæджы курдиат кæмæ нæ уыди, фæлæ уæддæр номдзыд уæвынмæ чи тырныдта, ахæмы æрфæндыд йæ хæдзары царыл нывтæ скæнын æмæ фæдзырдта цалдæр стыр нывгæнæгмæ, уыдонимæ уыди Тулуз-Лотрек дæр.

— Фыццаг уал цар чъыраёй рацæгъддзынæн, стæй йыл мæхи къухæй нывтæ скæндзынæн, — загъта фысым.

Тулуз-Лотрек ын ахæм уынаффæ бакодта:

— Фæлтау уал раздæр нывтæ скæн, стæй йæ чъыраёй дзæбæх рацæгъд.

* * *

Михаил Светловæн иу поэт-графоман сæрыстырхуызæй фехъусын кодта:

— Æз райгуырдтæн, Маяковский цы бон амард, уыцы бон. Светлов ын афтæ:

— Бæллæх иунæгæй никуы 'рбацæуы.



— Уæд та мын мæхи-
цæй, авторæй фefsæрмы
уыдаиккой...



— Фæдис! Нæ чыритæ-
кувæджы нын æвронг-
гæнæнмæ фæкæныңц!



— Тепсырыхъо, дæу куы
нæ хуыдтой сæ куывдмæ...
— А лæппуйы куывдмæ
хонын нæ хъæуы, нæхимæ
мæ фæхъæуы хонын.

Будайты Аслæнбеджы конд нывтæ.

Цъары фæрстыл:

3. Скифаг чызг.

4. Хидыхъусы аргъуан.

* * *

Технический редактор	Виктория БОРАЕВА
Корректор	Заира КАРАЦЕВА
Компьютерный набор	Марина КИРГУЕВА
Компьютерная верстка	Ирида КОДЗАТИ
Дизайн	Залина ГУРИЕВА

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ №ФС 10-6649 от 20 июня 2007 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Государственное учреждение «Литературно-художественный
и общественно-политический журнал «Мах дуг»

Подписано к печати 26.02.09. Формат издания 60х841/16. Бум. офсет. 1. Гарнитура шрифта Музл. Печать офсетная. Усл. п. л. 9, 3. Учетно-изд. л. 7, 24. Тираж 1600 экз. Заказ 1190. Цена свободная.

Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru

Отпечатано в ОАО «Республиканское издательско-полиграфическое предприятие им. В. А. Гассиева»
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.





Индекс 73247